σκοτώνουν τ' άλογα στη δουλειά και όταν γεράσουν τα θάβουν ιδίοις εξόδοις

ομάδα ενάντια στον εκβιασμό της μισθωτής εργασίας

σκοτώνουν τ' άλογα στη δουλειά
και **όταν γεράσουν** τα θάβουν
ιδίοις εξόδοις

Περιεχόμενα

5 Αντί προλόγου

9 Για τις απαρχές του κοινωνικού κράτους

21 Η “χρυσή εποχή” του κοινωνικού κράτους

39 “Παγκοσμιοποίηση”, πολιτική του χρήματος και αναδιάρθρωση των δημόσιων δαπανών

51 Η κοινωνική πολιτική στο ελληνικό κράτος από τα μέσα του 19ου αιώνα ως το 1940

63 Μορφές και κρίση της κοινωνικής αναπαραγωγής στη μεταπολεμική Ελλάδα

80 1000+1 νόμοι και πρακτικές για τη μετατροπή του συστήματος κοινωνικής ασφάλισης σε ατομικοποιημένο και ανταποδοτικό

140 Αντί επιλόγου

143 Παράρτημα

Αντί προλόγου

Το κείμενο που κρατάτε στα χέρια σας είναι, στο μεγαλύτερό του μέρος, προϊόν συζητήσεων στο εσωτερικό μιας μικρής προλεταριακής ομάδας που το 2001, εν όψει της κατάθεσης του νομοσχεδίου Γιαννίτση για το ασφαλιστικό, αποφάσισε να ξεκινήσει μια προσπάθεια κατανόησης της επίθεσης που δέχεται όλη η εργατική τάξη (μισθωτή και άμισθη) στο επίπεδο του «κοινωνικού μισθού» (συντάξεις, υγεία, κοινωνικά επιδόματα κτλ). Αν και δεν ήταν η πρώτη φορά που το καπιταλιστικό κράτος μας την έπεφτε χοντρά (τα τελευταία 25 χρόνια πολλές φορές έχουμε αναγκαστεί να οργανώσουμε μαζί με χιλιάδες άλλους προλετάριους την άμυνα και την αντεπίθεσή μας), εν τούτοις ήταν η πρώτη φορά που η λεγόμενη «μεταρρύθμιση του ασφαλιστικού» μας έφερνε αντιμέτωπους με την επιτακτική ανάγκη να καταλάβουμε τι στο διάολο είναι αυτό το περίφημο «κοινωνικό κράτος» που θέλει να μας βάλει να δουλεύουμε περισσότερα χρόνια και να εισπράττουμε λιγότερα φράγκα. Το κείμενο ολοκληρώθηκε και κυκλοφόρησε για πρώτη φορά λίγο πριν τη ψήφιση του «νόμου Ρέππα» το 2002. Επανεκδόθηκε το Μάρτη του 2008 εν όψει του «νόμου Πετραλιά», γι' αυτό και οι αναφορές στα δημοσιεύματα της εποχής, αρκετές από τις οποίες διατηρήθηκαν και στην παρούσα έκδοση. Εδώ και μερικούς μήνες, σαν έτοιμη από καιρό, η κυβέρνηση του Σύριζα επεξεργάστηκε άλλη μια «μεταρρύθμιση του ασφαλιστικού» που οι λεπτομέρειές της αναλύονται στο τελευταίο κεφάλαιο της μπροσούρας. Ως έμπρακτη συμβολή στο νέο κίνημα που αναπτύσσεται ενάντια στα σχέδια του καπιταλιστικού κράτους επανεκδίδουμε για τρίτη φορά επαυξημένη αυτήν την εργασία και τη διανέμουμε, όπως και τότε, στις εργατικές εκδηλώσεις, συγκεντρώσεις και διαδηλώσεις.

Αντίθετα με το τι λέγεται εδώ, ο περισσότερος κόσμος έχει την ψευδαίσθηση ότι το κράτος είναι μια αυτοδύναμη πολιτική οντότητα που μπορεί να αυτονομηθεί από την «οικονομία». Παρατηρούμε από τις καθημερινές κουβέντες στη δουλειά, τη γειτονιά, την οικογένεια, ότι οι περισσότεροι προλετάριοι, παρότι σκυλοβρίζουν τους πολιτικούς «που κοιτάνε μόνο την τσέπη τους» και βάζουν μια διαχωριστική

γραμμή ανάμεσα σ' «εμάς» και «αυτούς», εντούτοις εξακολουθούν να πιστεύουν ότι το κράτος είναι «ένα αναγκαίο κακό» γιατί χρειάζεται «να υπάρχει μια τάξη» σε μια κοινωνία όπου «ο καθένας κοιτάει το ατομικό του συμφέρον». Καθώς μάλιστα η εθνική ταυτότητα θεωρείται ένα «φυσικό» γεγονός, συχνά οι συζητήσεις περιστρέφονται γύρω από το ποιο πολιτικό κόμμα ή ποια κυβέρνηση «δείχνει μεγαλύτερο ενδιαφέρον για το λαό» (τον ελληνικό λαό στην περίπτωσή μας).

Σ' αυτή την μπροσούρα θα προσπαθήσουμε ν' αποδείξουμε ότι το κράτος δεν είναι ένα υποκείμενο με δυνατότητα αυτόβουλης διαμόρφωσης της πολιτικής του. Δε στέκεται έξω και πάνω από την κοινωνία, έξω και πάνω από την οικονομία, ασκώντας πολιτική κατά βούληση υπέρ των αφεντικών ή υπέρ των εργατών.

Όλες οι πολιτικές θεωρίες μέχρι σήμερα έχουν συσκοτίσει τη συζήτηση γύρω από τη φύση του κράτους. Το κράτος δεν είναι «ουδέτερο» όπως πιστεύουν οι φιλελεύθεροι δημοκράτες· δεν είναι όργανο της κυρίαρχης τάξης όπως πιστεύουν οι μαρξιστές-λενινιστές (δεν είναι το «κόμμα των αφεντικών», όπως και δεν μπορεί να γίνει «κόμμα των εργατών» – το «εργατικό κράτος» ήταν, σε άλλες εποχές, ένα θεωρητικό τερατούργημα των μπολσεβίκων)· δεν είναι ο υπεριστορικός δολοπλόκος και παντογνώστης Μεγάλος Αδελφός όπως νομίζουν οι αναρχικοί. Τέλος, το κράτος δεν είναι μια «δομή» που προκύπτει μονόπλευρα από τη λογική της εξουσίας ή από τη λογική του κεφαλαίου.

Το κράτος, στις διαφορετικές ιστορικές μορφές του, είναι προϊόν των ταξικών κοινωνιών. Σήμερα, στην καρδιά των ιδιαίτερων νομικών, διοικητικών, κατασταλτικών, πολιτικών, τεχνικών, κοινωνικών, ιδεολογικών και οικονομικών λειτουργιών του κράτους βρίσκεται η ανάγκη αναπαραγωγής της καπιταλιστικής κοινωνικής σχέσης. Το κράτος φροντίζει (π.χ. μέσω των προγραμμάτων επαγγελματικής και τεχνικής εκπαίδευσης, των υγειονομικών υπηρεσιών, των επιδοτήσεων στις επιχειρήσεις ή στους άνεργους κτλ) για τη συντήρηση και την αύξηση της ανταλλαξιμότητας και της αποδοτικότητας της εργασιακής δύναμης. Προστατεύει το «δικαίωμα» του εργάτη να πουλάει την εργασιακή του δύναμη και το «δικαίωμα» του καπιταλιστή να την αγοράζει και να την εκμεταλλεύεται. Φροντίζει για την «ελεύθερη» (στην πραγματικότητα καταναγκαστική) προσέλευση του εργάτη στην αγορά εργασίας ως πωλητή του δικού του εμπορεύματος, της εργασιακής του δύναμης. Έτσι εξασφαλίζει την κυριαρχία του κεφαλαίου *ως κοινωνικής σχέσης*· όχι την προσωπική υποταγή ορισμένων προσώπων σε άλλα συγκεκριμένα πρόσωπα, αλλά την υποταγή των εργατών *γενικά* στο κεφάλαιο *γενικά*. Το κράτος, ως σύνολο λειτουργιών και μηχανισμών, δεν προστατεύει τον κάθε ένα ατομικό καπιταλιστή και την ιδιοκτησία του (αντίθετα, μπορεί κατά περιόδους να παίζει σημαντικό ρόλο στην ενίσχυση ορισμένων κεφαλαίων και στην καταστροφή άλλων), ούτε μπορεί να εξασφαλίσει σε κάθε εργάτη το «δικαίωμα στην εργασία»· προστατεύει το κεφάλαιο και την εργασιακή δύναμη *εν γένει*. Όμως το κράτος, επειδή είναι κατά

βάση **η πολιτική μορφή της καπιταλιστικής κοινωνίας**, δεν είναι το αποτέλεσμα κάποιας γραμμικής ιστορικής εξέλιξης της διαδικασίας της αναπαραγωγής και της συσσώρευσης κεφαλαίου. Δεν είναι μόνο συλλογικός καπιταλιστής, πόσο μάλλον αυτόβουλος συλλογικός καπιταλιστής.

Καθώς το κεφάλαιο είναι μια *ανταγωνιστική* κοινωνική σχέση, η ίδια η διαδικασία της αναπαραγωγής του είναι μια συγκρουσιακή διαδικασία που δημιουργείται, διακόπτεται, καταστρέφεται, αναδημιουργείται ή μετασχηματίζεται από τη διαδικασία της ταξικής πάλης. Όλη η ως τα τώρα ιστορία της καπιταλιστικής ανάπτυξης είναι μια ιστορία διαρκών *κρίσεων αναπαραγωγής* του κεφαλαίου, καθώς η εργατική τάξη αποσυντίθεται και ανασυντίθεται μέσα στο διαρκή αγώνα που διεξάγει για να επιβάλει την ικανοποίηση των δικών της αναγκών εις βάρος των αναγκών των καπιταλιστών. Το κράτος είναι μια στιγμή αυτής της αναπαραγωγικής διαδικασίας άρα και *στιγμή της ταξικής πάλης*.

Όπως όμως οι εργάτες και οι καπιταλιστές δεν αντιμετωπίζουν άμεσα ο ένας τον άλλο ως τάξεις μέσα στις σχέσεις ανταλλαγής ή στην παραγωγή, έτσι δεν αντιμετωπίζουν άμεσα ο ένας τον άλλο ως τάξεις μέσα στο πεδίο του κράτους. Η πολιτική δύναμη της καπιταλιστικής τάξης οφείλεται στην ικανότητα της να παρουσιάζει το κράτος ως ένα αυτόνομο και ουδέτερο οργανισμό που λειτουργεί προς όφελος των συμφερόντων της «κοινωνίας των πολιτών» και του «έθνους»· οφείλεται στην υπαρκτή ταύτιση της αναπαραγωγής της καπιταλιστικής σχέσης με την αναπαραγωγή της κοινωνίας εν γένει. Αυτό επιτυγχάνεται μέσω του τεχνητού διαχωρισμού της διανομής από την παραγωγή. Εδώ όμως έγκειται και η αδυναμία του καπιταλιστικού κράτους: η ιστορία του είναι μια ιστορία διαρκών *κρίσεων νομιμοποίησης*, καθώς έρχεται αντιμέτωπο με τις απαιτήσεις αναδιανομής του κοινωνικού πλούτου που προβάλλει η εργατική τάξη, απαιτήσεις που ποτέ δεν μπορεί να ικανοποιήσει επαρκώς. Από την άλλη, η αδυναμία της εργατικής τάξης έγκειται στον εγκλωβισμό των αγώνων της στο σύστημα της πολιτικής, κοινοβουλευτικής και συνδικαλιστικής αντιπροσώπευσης. Αυτή η μορφή αντιπροσώπευσης ενδυναμώνει τις υπάρχουσες διαιρέσεις εντός της εργατικής τάξης (διαιρέσεις που οφείλονται στον ανταγωνισμό των εργατών στην αγορά εργασίας και στην ιεραρχική οργάνωση της εργασιακής διαδικασίας), υποκαθιστά τις αυτοοργανωμένες προλεταριακές συλλογικότητες και επανενώνει τους εργάτες ως ιδιώτες–πολίτες. Απ' τη σκοπιά λοιπόν που μας ενδιαφέρει το ζήτημα, **η μορφή-κράτος είναι η ενσωμάτωση και η ήττα της αυτόνομης οργάνωσης και δράσης του προλεταριάτου στο σύνολο της καθημερινής ζωής**.

Δείχνοντας στις επόμενες σελίδες την αντιφατική/συγκρουσιακή ιστορική πορεία της παραγωγής και αναπαραγωγής του κεφαλαίου ως κοινωνικής σχέσης, δείχνουμε επίσης τις ιστορικές ρίζες της αντιφατικής μας στάσης απέναντι στο κοινωνικό καπιταλιστικό κράτος (ποιος είναι αυτός που δεν έχει διεκδικήσει έναν

κοινωνικό μισθό, με την ευρεία έννοια του όρου, και ταυτόχρονα δεν έχει εναντιωθεί στον κοινωνικό έλεγχο που τον συνοδεύει;). Δείχνουμε ακόμα γιατί η ήττα μας δεν μπορεί να είναι τίποτ᾽ άλλο από προσωρινή και τι θα χρειαστεί να κάνουμε για να ξεπεράσουμε τον κατακερματισμό των αγώνων και των εμπειριών μας.[1]

Δεκέμβριος 2015

ΟΜΑΔΑ ΕΝΑΝΤΙΑ ΣΤΟΝ ΕΚΒΙΑΣΜΟ ΤΗΣ ΜΙΣΘΩΤΗΣ ΕΡΓΑΣΙΑΣ
(Με τη συνδρομή της *Ομάδας Εργασίας για το Ασφαλιστικό της Συνέλευσης Εργαζόμενων-Ανέργων της Πλατείας Συντάγματος*)

1. Επειδή πάνω απ᾽ όλα μας ενδιαφέρει η κινηματική χρήση της παρούσας εργασίας, για να διατηρηθεί η εύχρηστη μορφή της έχουν μειωθεί στο ελάχιστο οι βιβλιογραφικές παραπομπές.

για τις απαρχές του κοινωνικού κράτους

Αν, μιλώντας για το κοινωνικό κράτος και τον ιστορικό του ρόλο, περιορίσουμε το πεδίο του ενδιαφέροντός μας στους μηχανισμούς και τις θεσμικές μορφές που στα πλαίσια μιας δεδομένης κρατικής οντότητας παρεμβαίνουν στην διαδικασία αναπαραγωγής της εργασιακής δύναμης, τότε πράγματι ο ευρωπαϊκός 19ος αιώνας δεν έχει πολλά να επιδείξει – τουλάχιστον όχι κάτι συγκρίσιμο με αυτό που ονομάστηκε κοινωνικό κράτος τον 20ό αιώνα. Αν όμως η έρευνα στραφεί όχι τόσο στους ίδιους τους μηχανισμούς, τις «απαντήσεις», αλλά, προχωρώντας ένα βήμα πίσω από αυτούς, στραφεί στο επίπεδο όπου τίθεται το «πρόβλημα», αν δηλαδή στραφούμε στην ίδια την εμφάνιση του ζητήματος της αναπαραγωγής και κυκλοφορίας της εργασιακής δύναμης ως εμπορεύματος, τότε οι απαρχές του κοινωνικού κράτους φαίνεται ότι είναι μπλεγμένες μέσα στους ριζικούς μετασχηματισμούς της δυτικής κοινωνίας στο πέρασμα από το 18ο στο 19ο αιώνα και την οριστική επικράτηση του βιομηχανικού καπιταλισμού.

Έτσι, ο όρος «απαρχές» εδώ δεν υποδηλώνει την αναζήτηση κάποιας καταγωγικής συνέχειας ανάμεσα στο κοινωνικό κράτος, όπως το γνώρισε πρόσφατα η Ευρώπη, και τους θεσμούς του 19ου αιώνα. Οι δύο εποχές χωρίζονται από περίπου εκατό χρόνια γεμάτα εξεγέρσεις, επαναστάσεις, πολέμους – ποτάμια αίματος προλετάριων, που δεν μπορεί κανείς να τα προσπεράσει λέγοντας ότι «οι μορφές πρόνοιας του 19ου αιώνα προετοίμασαν το κοινωνικό κράτος του 20ού αιώνα». Ούτε η περιγραφή ενός ιστορικού φαινομένου μπορεί να οδηγήσει, ως λογική παραγωγή, στο συμπερασμό ενός άλλου φαινομένου: η λέξη «απαρχές» δεν δηλώνει την αναζήτηση της ιστορικής προκείμενης από την οποία ντετερμινιστικά προέκυψε το κοινωνικό κράτος ως η μόνη δυνατή λύση, αγνοώντας τον καθοριστικό ρόλο της ταξικής πάλης, και άρα των στρατηγικών, των τακτικών της ίδιας της σύγκρουσης. Αντίθετα, αυτό που δηλώνει είναι την αναζήτηση ενός ιστορικού πλαισίου μέσα στο οποίο μπορούν να γίνουν κατανοητές οι ταξικές συγκρούσεις, και όχι η υπαγωγή τους σε μια αλληλουχία μορφών που υποτίθεται ότι τις εξηγεί. Η αναζήτηση των

απαρχών, με αυτή την έννοια, είναι μια απόπειρα να σχεδιαστούν οι γραμμές του γηπέδου όπου παίζεται ο πραγματικός αγώνας, και όχι μια προσπάθεια να βρεθεί κάποιος νόμος που να προεξοφλεί το αποτέλεσμα.

Αφετηρία μας είναι η οικονομική απογείωση της Δύσης, στα τέλη του 18ου και στις αρχές του 19ου αιώνα, προς «μια αυτοδύναμη ανάπτυξη»: *«για πρώτη φορά στην ιστορία, λύθηκαν τα δεσμά* [sic] *της παραγωγικής δύναμης των ανθρώπινων κοινωνιών, που στο εξής μπόρεσαν να επιτύχουν το συνεχή, ταχύ και ως σήμερα απεριόριστο πολλαπλασιασμό ανθρώπων, αγαθών και υπηρεσιών»*.[2] Το δημογραφικό σκέλος: το 1780 ο πληθυσμός της Ευρώπης υπολογίζεται στα 187 εκατομμύρια, στα μέσα του 20ού αιώνα στα 600. Το οικονομικό σκέλος: *«δεν ήταν πέντε τοις εκατό ή δέκα τοις εκατό, αλλά εκατοντάδες τοις εκατό και χιλιάδες τοις εκατό* [τα ποσοστά κέρδους] *που δημιούργησαν τα πλούτη του Lancashire»*.[3] Η ίδια η παραγωγή, χρόνο με το χρόνο, αυξανόταν με αντίστοιχους ρυθμούς, καθώς δε φαινόταν πουθενά στον ορίζοντα όριο στην αύξηση της απόδοσης των επενδύσεων. Μιλάμε για μια εποχή όπου ο δυτικός κόσμος κυριολεκτικά μεγεθύνεται: τόσο σε έκταση, με τους αποικιακούς στόλους και τα κανόνια τους, όσο και σε βάθος, με την οικονομική και δημογραφική απογείωσή του.

Παράλληλα μιλάμε για έναν κόσμο ο οποίος γνωρίζει το πέρασμα από τις «αστικές» επαναστάσεις (Αμερικανική και Γαλλική) και τη σταδιακή επικράτηση τουλάχιστον του προγράμματος (αν όχι και της μορφής ακόμα) της φιλελεύθερης δημοκρατίας μέσα από έναν πόλεμο (ναπολεόντειος πόλεμος) –που, τηρουμένων των αναλογιών, αξίζει να ονομαστεί ο πρώτος παγκόσμιος στην ιστορία– στην εμφάνιση των πρώτων προλεταριακών εξεγέρσεων και τη συγκρότηση των δικών τους στρατηγικών.

Φυσικά το παρόν κείμενο δεν επιχειρεί να δώσει μια εξήγηση των φαινομένων αυτών – για κάτι τέτοιο μπορεί κανείς να δοκιμάσει *Το Κεφάλαιο*. Ο στόχος του είναι πολύ πιο ταπεινός: επιχειρεί να δει τι μπορεί να σημαίνει η «απελευθέρωση της παραγωγικής δύναμης των κοινωνιών» όσον αφορά την ταξική πάλη και τις αντίστοιχες μεταλλαγές του κράτους, σε συνδυασμό με το γεγονός της τεράστιας δημογραφικής έκρηξης (και, για να είμαστε πιο ακριβείς, ο τριπλασιασμός που φαίνεται στα νούμερα που αναφέραμε υποτιμά κατά μία έννοια το φαινόμενο: σε συνδυασμό με τη διαδικασία πρωταρχικής συσσώρευσης και τα αποτελέσματά της στην εσωτερική κατανομή του πληθυσμού των χωρών της Ευρώπης, ο πληθυσμός

2. E. J. Hobsbawm, *Η Εποχή των Επαναστάσεων*.
3. E. J. Hobsbawm, ό.π. Τα εργοστάσια επεξεργασίας βαμβακιού του Lancashire, στην Αγγλία, ήταν το πρώτο εργοστασιακό συγκρότημα του σύγχρονου κόσμου.

των νέων, αστικών βιομηχανικών κέντρων αυξάνει πολύ περισσότερο από τρεις φορές).

Το φαινόμενο έχει δύο σκέλη: από τη μια πλευρά έχουμε τη γενίκευση της εμπορευματικής σχέσης, την κυριαρχία του κεφαλαίου πάνω στον απλώς συγκεντρωμένο πλούτο· από την άλλη πλευρά (που φυσικά συνδέεται με το πρώτο σκέλος) την εμφάνιση ενός τεράστιου όγκου πληθυσμού, του «κυμαινόμενου πληθυσμού» ή σχετικού υπερπληθυσμού, που διωγμένος από τη γη του βρίσκεται, χωρίς εδαφικούς και κοινωνικούς δεσμούς, σε μια κατάσταση διαρκούς προσέλκυσης και απώθησης από τα κέντρα της βιομηχανίας και της βιοτεχνίας. Αυτή η διαδικασία, το αποτέλεσμα πολλών χρόνων πρωταρχικής συσσώρευσης, είναι που οδηγεί (τελείως σχηματικά) στην έκρηξη που περιγράφηκε προηγουμένως: μπορούμε με ασφάλεια να πούμε ότι αυτό που δίνει την πραγματική απελευθέρωση της παραγωγικής δύναμης των κοινωνιών, είναι η εμφάνιση, η παραγωγή, η κυκλοφορία και η ρευστότητα του εμπορεύματος εργασιακή δύναμη. Αυτό σημαίνει ότι κάποια στιγμή, ο «κυμαινόμενος πληθυσμός», όλοι αυτοί που έχασαν τη γη τους μετά την καταστροφή της παλιάς κοινοτικής οικονομίας του χωριού εξαιτίας των νόμων για τις περιφράξεις στα 1760-1830 και την κρατικά σχεδιασμένη μετατροπή της γης σε αντικείμενο αγοραπωλησίας, βρέθηκαν μπροστά στον εκβιασμό της ένταξής τους στην ολοένα διευρυνόμενη εμπορευματική οικονομία, με όρους καθαρά δικούς της πια: ως κάτοχοι του ζωτικότερου κοινωνικού εμπορεύματος, της εργασιακής δύναμης.[4] Η νέα τάξη ανθρώπων που αναδύεται, το προλεταριάτο, είναι η τάξη αυτών που το μόνο που έχουν να πουλήσουν είναι ο εαυτός τους ως εμπόρευμα. Και βρίσκουν να τον πουλήσουν, κομμάτι-κομμάτι, μόνο όσο η εργασία τους αυξάνει το κεφάλαιο.

«*Αν η οικονομική απογείωση της Δύσης άρχισε με διαδικασίες που επέτρεψαν τη συσσώρευση του κεφαλαίου, μπορούμε να πούμε ότι οι τεχνικές διαχείρισης της συσσώρευσης ανθρώπων επέτρεψαν μια πολιτική απογείωση σε σχέση με τις παραδοσιακές μορφές εξουσίας που αντικαταστάθηκαν από μια εκλεπτυσμένη και καλά σταθμισμένη τεχνική της καθυπόταξης. Στην πραγματικότητα, οι δυο αυτές διαδικασίες δεν είναι δυνατό να διαχωριστούν. Το πρόβλημα της συσσώρευσης ανθρώπων δε θα μπορούσε να λυθεί χωρίς την ανάπτυξη μιας παραγωγής ικανής*

4. *«Από το 1760, περί τα 24 εκατομμύρια στρέμματα κοινών αγρών και κοινών γαιών χωρίστηκαν σε 5.000 περίπου περίφρακτους χώρους σύμφωνα με τους ειδικούς και τους γενικούς Νόμους περί περιφράξεων και μετατράπηκαν σε ιδιωτικά κτήματα, ενώ η διαδικασία συμπληρώθηκε με πολυάριθμες, λιγότερο επίσημες ρυθμίσεις. Ο Νόμος περί πτωχών του 1834 στόχευε στο να κάνει τόσο αφόρητη τη ζωή των φτωχών της υπαίθρου ώστε να τους αναγκάσει να πάνε οπουδήποτε υπήρχαν δουλειές διαθέσιμες».* E. J. Hobsbawm, ό.π. Μιλάμε πάντα για την Αγγλία. Σε άλλες περιοχές του κόσμου η λεηλασία και η εμπορευματοποίηση της γης και ο σχηματισμός της εργασιακής δύναμης ακολούθησαν μια διαφορετική ή πιο αργόσυρτη διαδρομή.

να τους συντηρεί και ταυτόχρονα να τους χρησιμοποιεί. Αντίστροφα, οι τεχνικές που καθιστούν χρήσιμη τη συσσωρευμένη πολλαπλότητα των ανθρώπων επιταχύνουν την κίνηση για τη συσσώρευση του κεφαλαίου».[5] Αν πούμε ότι το κοινωνικό κράτος καθορίζεται, με διττό τρόπο, από την πολιτική ανάγκη να απαντήσει και να ελέγξει τη δυσαρέσκεια που προκύπτει από την αδυναμία ή την άρνηση ένταξης ενός μέρους του πληθυσμού στην εκμεταλλευτική κοινωνική παραγωγική διαδικασία, και από την καπιταλιστική ανάγκη χρησιμοποίησης ενός όσο το δυνατόν μεγαλύτερου ποσοστού του πληθυσμού σε αυτήν όσο το δυνατόν πιο αποδοτικά, τότε βλέπουμε με ποιο τρόπο, στο ιστορικό πλαίσιο που διαμορφώνεται ήδη από το 1830, το κράτος εισάγει τις πρώτες μορφές διαχείρισης της δυσαρέσκειας και αποδοτικότερης χρησιμοποίησης αυτού του πληθυσμού – αν και με καθόλου εκλεπτυσμένο τρόπο ακόμα, και χωρίς τη συνδρομή των καπιταλιστών. Οι μορφές αυτές δεν έχουν να κάνουν με κάποιο ιστορικό προκαθορισμό των θεσμών και των μηχανισμών, αλλά με την εμφάνιση των όρων που επηρεάζουν ακόμα και σήμερα τις στρατηγικές και τις κινήσεις της ταξικής πάλης, και από τα δύο στρατόπεδα.

Μπορούμε ίσως με μια φράση να πούμε ότι το ζήτημα της αναμόρφωσης του πλανόδιου «κυμαινόμενου πληθυσμού» και της προσαρμογής του στην εργασία τίθεται από τη στιγμή που εμφανίζεται η εργασιακή δύναμη ως κοινωνικά αναγκαίο εμπόρευμα/παραγωγός αξίας, και θέτει, περισσότερο από κάθε άλλο εμπόρευμα, το ζήτημα της αποδοτικότερης, φτηνότερης και μαζικότερης παραγωγής, κυκλοφορίας και χρησιμοποίησής του.

Η καταναγκαστική αγωγή προς εργασία, η σχεδιασμένη προσαρμογή στους βιορυθμούς της νέας πραγματικότητας, αποκαλύπτεται με πολλούς τρόπους μέσα στην ιστορία της περιόδου για την οποία μιλάμε. Στον τομέα της πρόνοιας, βλέπουμε το πέρασμα από μια πολιτική ιδιωτικής φιλανθρωπίας –η οποία για πολλούς λόγους έτεινε να χρεοκοπήσει– στην αποσπασματική ανάπτυξη διαφορετικών συστημάτων και πολιτικών που έχουν ένα κοινό, και πρωτοεμφανιζόμενο, χαρακτηριστικό: συνδέονται άμεσα με τη μισθωτή εργασία. Έτσι, από τα εργατοκάτεργα (workhouses), που προέβλεπε ο αγγλικός Νόμος περί πτωχών του 1834, όπου κλείνονταν για δεκαετίες τα «κοινωνικά παράσιτα» (εργάτες που αρνούνταν να δουλέψουν ή υπέπιπταν σε ανάλογα παραπτώματα), ως την εκτεταμένη κρατική παρέμβαση για την ελάφρυνση της φτώχειας που επιθυμούσαν ορισμένοι οικονομολόγοι, μέχρι τις βιομηχανικές ουτοπίες της περιόδου, μπορεί κανείς να βρει ένα συνδετικό νήμα: όλες αυτές οι πολιτικές περιστρέφονται γύρω από την παραγωγή, κυκλοφορία και χρησιμοποίηση του εμπορεύματος εργασιακή δύναμη. Αν στο παρελθόν το όχι άμεσα παραγωγικό κομμάτι του πληθυσμού μπορούσε ανώδυνα είτε να αφεθεί στην ιδιωτική ή εκκλησιαστική φιλανθρωπία, είτε, αν αυξανόταν και γινόταν πολιτικά

5. M. Foucault, *Επιτήρηση και Τιμωρία.*

ενοχλητικό, να συντριβεί στρατιωτικά, τώρα ο έλεγχός του όφειλε να οργανώνεται με βιο-πολιτικούς και οικονομικούς ταυτόχρονα όρους.

Οι μετασχηματισμοί αυτοί μπορούν να διαγνωστούν και σε χώρους πέραν της άμεσης πρόνοιας: για παράδειγμα, μέσα από τη λειτουργία των ασύλων και το συνωστισμό στις πόλεις εμφανίστηκε τόσο στην Αγγλία όσο και στη Γαλλία η ανάγκη για μια καινούργια ώθηση στην ιατρική, με έμφαση στην πρόληψη και τη λειτουργία της διάγνωσης, και οργανώθηκαν τα πρώτα νοσοκομεία (για τις φτωχές τάξεις – οι πλούσιες συνέχιζαν να καταφεύγουν στην ιδιωτική ιατρική). Παράλληλα εμφανίζονται τα πρώτα πειράματα δημόσιας δωρεάν εκπαίδευσης (Γαλλία) και άλλων μηχανισμών ένταξης, καθώς αρχίζει να γίνεται αντιληπτό ότι η διατήρηση και η ανάπτυξη ενός βιομηχανικού στρατού από μια μάζα ανθρώπων είτε ξεριζωμένων από την αγροτική ζωή είτε χωρίς κανένα δεσμό απαιτεί πολύ περισσότερα από μια απλή βιολογική αναπαραγωγή. Στο πλαίσιο αυτό, μπορούμε να δούμε (όπως το κάνει ο Foucault) την αναμόρφωση των ποινικών κωδίκων, με νέα έμφαση στην επανένταξη και τη «θεραπεία» των εγκληματιών ώστε να ξαναγίνουν «χρήσιμοι στην κοινωνία», και ολόκληρο το πλέγμα των μηχανισμών που οργανώνονται εκείνη την περίοδο και που αυτός ονομάζει πειθαρχικούς: εισαγωγή μηχανισμών ελέγχου στο σχολείο, το εργοστάσιο, τη φυλακή, όπου ο στόχος είναι *«η αύξηση της δύναμης με όρους οικονομικής χρησιμότητας και η μείωσή της με όρους πολιτικής επικινδυνότητας»*.[6]

Μπορούμε ν' ανακαλύψουμε την ίδια λογική και σε χώρους ακόμα πιο απομακρυσμένους από αυτούς που σήμερα θα αναγνωρίζαμε ως θεσμούς του κοινωνικού κράτους. Έτσι, για παράδειγμα, η οργάνωση της αστυνομίας και η ανάληψη από αυτήν καθηκόντων τήρησης της τάξης είναι κάτι παραπάνω από ένα απλό διοικητικό θέμα. Εκεί που ο στρατός μπορούσε να ασκήσει μόνο τυφλή καταστολή, παρεμβαίνοντας στιγμιαία με υπέρμετρη βία, η αστυνομία μπορεί να είναι πανταχού παρούσα, περιβάλλοντας την κοινωνική διαδικασία παραγωγής με ένα πλέγμα **ασφάλειας** και **επιτήρησης** που εκφράζει ακριβώς αυτή τη νέα μέριμνα: απέναντι στην αστυνομία δεν βρίσκεται ένας εχθρικός στρατός, αλλά μια μάζα ανθρώπων η οποία πρέπει να μετατραπεί σε εμπορεύσιμη εργασιακή δύναμη, με μεθόδους που περνούν από την απλή παραίνεση ως την ωμή βία.[7] Ο στρατός παρεμβαίνει μόνο όταν οι αντίπαλοι έχουν οργανωθεί στρατιωτικά και η αστυνομία δεν αρκεί για την αντιμετώπισή τους. Όμως, και η ίδια η οργάνωση του στρατού

6. M. Foucault, ό.π.

7. Ο W. Benjamin αναφέρει στο κείμενό του *Το Παρίσι της Δεύτερης Αυτοκρατορίας* ότι οι εργάτες του Παρισιού ξεσηκώθηκαν όταν η αστυνομία προσπάθησε να δώσει ονόματα στους δρόμους και νούμερα στα σπίτια των συνοικιών τους: ο εντοπισμός του κάθε ανθρώπου στο ιεραρχικό δίχτυ της κοινωνίας, η πανταχού παρούσα επιτήρηση, αυτός είναι ο ρόλος της αστυνομίας, σε αντίθεση με την τυφλή βία του στρατού τον οποίο αυτή αντικαθιστά στο εσωτερικό της κοινωνίας.

αντανακλά τέτοιες μεταλλαγές: ο στρατός του Ναπολέοντα που σάρωσε ολόκληρη την Ευρώπη ήταν ο πρώτος στρατός που αποτελούνταν από «ελεύθερους πολίτες» μαζικά επιστρατευμένους για τον «εθνικό σκοπό». Έτσι, οι ίδιες του οι τακτικές που στηρίζονταν σε ένα ευέλικτο και πολύ καλά οργανωμένο πεζικό (το όπλο του «λαού» σε αντίθεση με το ιππικό που ανήκε παραδοσιακά στους ευγενείς) αντανακλούν τη νέα οικονομία διαχείρισης της μάζας.

Όλα αυτά μάλιστα πρέπει να τοποθετηθούν μέσα στο πλαίσιο της ανάδυσης μιας κρατικής οργάνωσης νέου τύπου: παράλληλα με τις διαδικασίες εμφάνισης του προλεταριάτου, στήνεται ο περίφημος μύθος του φιλελεύθερου καπιταλισμού που θωρακίζεται (αν και με διαφορετική βαρύτητα στη Γαλλία και αργότερα στη Γερμανία από ό,τι στην Αγγλία) με έναν κρατικό μηχανισμό του οποίου η έκταση και το βάθος είναι άνευ προηγουμένου. Ακόμα και η Αγγλία, με κράτος σημαντικά μικρότερο σε σχέση με τη Γαλλία, την ανταγωνίστρια βιομηχανική δύναμη της εποχής, είχε το 1830 κρατικό προϋπολογισμό που ξεπερνούσε το τριπλάσιο του προϋπολογισμού της τσαρικής Ρωσίας, που βρισκόταν σε προβιομηχανικό στάδιο.[8]

❖

Είδαμε λοιπόν ότι η βίαιη προσαρμογή στα πλαίσια της νέας οικονομίας μιας μεγάλης μερίδας υπηκόων και η μετατροπή τους σε προλετάριους είναι μια βασική επιδίωξη των κινήσεων του κράτους στην περίοδο αυτή. Αυτό που έχει να αντιμετωπίσει όμως είναι ένας πληθυσμός που αντιστέκεται. Η αντίσταση αυτή εκπορεύεται από πολλές κατευθύνσεις: υπάρχουν κατ' αρχάς οι άνθρωποι που βρίσκονται χωρίς κανένα δεσμό, χωρίς καμιά σχέση με την κοινωνία –αυτοί που δεν έχουν ακόμα ενσωματωθεί στην εμπορευματική σχέση και που είναι ο κύριος στόχος της καινούργιας ακόμα αστυνομίας. Για παράδειγμα, ένα απόσπασμα από τη δίκη για αλητεία ενός παιδιού 13 ετών, γύρω στο 1840:

« (...) Πρόεδρος: —Καλύτερα θα ήταν για σένα να μπεις σε ένα ίδρυμα, να μάθεις μια τέχνη.

—Ευχαριστώ πολύ! Τα ξέρω τα ιδρύματά σας και τις μαθητείες, είναι πολύ ανιαρά. Άλλωστε, ο αφέντης πάντα γκρινιάζει και δεν έχεις καμιά ελευθερία.

—Δεν σε αποζητά ο πατέρας σου; —Δεν έχω πατέρα.

—Και η μητέρα σου; —Ούτε και μητέρα, ούτε συγγενείς, ούτε φίλους, είμαι ελεύθερος, ανεξάρτητος».[9]

8. Βέβαια στην Αγγλία του 1860, το ποσοστό του εθνικού εισοδήματος που δαπανάτο για την κρατική πρόνοια δεν ξεπερνούσε το 1,5% ενώ σήμερα είναι πάνω από 25%.
9. Το αναφέρει ο Foucault, ό.π.

Η εντυπωσιακή ριζοσπαστικότητα της στάσης αυτής πρέπει να τοποθετηθεί μέσα στο ιστορικό της πλαίσιο. Η ίδια βιαιότητα της πρωταρχικής καπιταλιστικής συσσώρευσης που γέννησε τη φτώχεια και την εξαθλίωση, γέννησε και την αντίσταση. Οι τεχνίτες και οι μικροπαραγωγοί αντέδρασαν στην εκμηχάνιση διαισθανόμενοι το μελλοντικό τους αφανισμό. Οι ξεριζωμένοι ακτήμονες, το λούμπεν προλεταριάτο των πόλεων, εξεγείρονταν συχνά για το «δικαίωμα στη ζωή». Ο κοινωνικός χώρος που οργανώνονταν οι τελευταίοι ήταν οι αγορές ή οι κοιτώνες και βρίσκονταν τόσο συχνά στο δρόμο όσο σε καμιά άλλη ιστορική εποχή. Ο στόχος τους ήταν η επανοικειοποίηση των μέσων επιβίωσης, συνήθως μέσω του ελέγχου των τιμών. Τόσο οι λουδίτες και οι φτωχοί αγρότες (που οι αγώνες τους στηρίζονταν στην ακόμα ζωντανή παράδοση της κοινοτικής ζωής του χωριού) όσο και οι λαϊκές εξεγέρσεις του 18ου-19ου αιώνα πρέπει να θεωρηθούν σα μια πρώτη μορφή αγωνιστικής εργατικής ανασύνθεσης. Οι μεν λουδίτες καταστρέφοντας τις μηχανές αντιστέκονταν στο νέο χωρόχρονο του βιομηχανικού συστήματος, στην επιτήρηση του επιστάτη και στη μονοτονία. Ωστόσο το σαμποτάζ τους ήταν και μια μορφή αγώνα ενάντια στο αφεντικό για αύξηση μισθών, βελτίωση των συνθηκών εργασίας, πρόσληψη νέων εργατών: αυτό που ο Hobsbawm αποκάλεσε «συλλογική διαπραγμάτευση μέσω της εξέγερσης». Η παράδοση της οικιακής οικονομίας και της «ηθικής οικονομίας», της ελεύθερης κοινοτικής γης και του εθιμικού δικαίου πρόσφερε μια μεγάλη γκάμα ριζοσπαστικών μορφών αντίστασης (λεηλασίες, ανώνυμες απειλητικές επιστολές στα αφεντικά και τους επιστάτες) που κλιμακώνονται στις εξεγέρσεις για το ψωμί.

Έτσι, στο πρώτο μισό του 19ου αι., το κύριο γνώρισμα της ταξικής πάλης είναι η αντίσταση του «κυμαινόμενου πληθυσμού» στη μισθωτή εργασία και οι αντιστάσεις των αγροτικών θυλάκων στη διάλυσή τους. Οι άνθρωποι αυτοί, μη βρίσκοντας τίποτα που να τους συνδέει με την καινούργια κοινωνία, δεν έχουν καμιά ψευδαίσθηση και για αυτά που αυτή τους προσφέρει: *«Ηθικολόγοι, φιλόσοφοι, νομοθέτες, κόλακες του πολιτισμού – αυτό είναι το σχέδιο τακτοποίησης του Παρισιού σας, το τελειοποιημένο σχέδιο όπου βρίσκονται συγκεντρωμένα όλα τα όμοια πράγματα: νοσοκομεία για όλες τις ασθένειες, άσυλα για όλες τις δυστυχίες, φρενοκομεία, φυλακές, κάτεργα για άντρες, γυναίκες και παιδιά. Γύρω από τον πρώτο περίβολο: στρατώνες, δικαστήρια, διεύθυνση της αστυνομίας, κατοικίες για τους δεσμοφύλακες, χώρος για τα ικριώματα, κατοικία του δήμιου και των βοηθών του. Στις τέσσερις γωνίες: Αίθουσα της Βουλής, Αίθουσα της Γερουσίας, Ακαδημία και Ανάκτορα. Στην περιφέρεια: όλα όσα εφοδιάζουν τον κεντρικό περίβολο, το εμπόριο, οι πανουργίες του, η χρεοκοπία του. Η βιομηχανία και οι μανιώδεις αγώνες της. Ο Τύπος, τα σοφίσματά του... ο λαός που πεθαίνει από την πείνα ή κυλιέται στην ακολασία – ο λαός πάντα έτοιμος να ακολουθήσει τη φωνή του δαίμονα της Επανάστασης»*, έγραφε ένας ανώνυμος

15. LES TROUBLES DE MÉRU
La tête de la colonne des Grévistes, conduite par des Femmes

αναγνώστης το 1836 στη Φάλαγγα, εφημερίδα των Φουριεριστών.[10] Τα νοσοκομεία μαζί με τις φυλακές, ο (ελεύθερος για πρώτη φορά) Τύπος μαζί με τις «ακολασίες» και την πείνα του λαού. Αυτή είναι η εικόνα που αντικρίζει ένας πληθυσμός που αρνείται την προλεταριοποίησή του, και έχει απέναντι του *το δόλωμα (ή τον εκβιασμό) του μισθού και της «ελευθερίας του πολίτη» από τη μια πλευρά και από την άλλη το πειθαρχικό οπλοστάσιο της κοινωνίας, από το άσυλο ως την αγχόνη*.

❖

Από τα μέσα του 19ου αι. και μετά η αυτονομία του προλεταριάτου εκδηλώνεται επίσης μ' ένα πλήθος οργανώσεων πρόνοιας από τα κάτω: στην Αγγλία οι Friendly Societies (που στα τέλη του 19ου αι. ξεπερνούν τα 4 εκατομ. μέλη), τα σχολεία, οι συνεργατικές, στη Γερμανία τα αυτοδιοικούμενα εργατικά ταμεία ασφάλισης (Hilfskassen –το 1890 έφτασαν τα 800 χιλιάδες μέλη, κατά βάση τεχνίτες και ειδικευμένοι εργάτες). Είτε άρτια οργανωμένες μέσα στα συνδικάτα είτε άτυπες και πιο χαλαρές, όλες αυτές οι οργανώσεις ήταν μορφές εργατικής αλληλεγγύης που έρχονταν σε σύγκρουση με τον ανταγωνιστικό ατομικισμό του καπιταλισμού. Στα σχολεία των Χαρτιστών, στα νυχτερινά ή Κυριακάτικα σχολεία τους, η «καθαρά προλεταριακή εκπαίδευση» για την οποία μιλάει ο Ένγκελς στην *Κατάσταση της εργατικής τάξης στην Αγγλία*, ανθίσταται στην κρατική εκπαίδευση που θα επιβληθεί τελικά το 1880. Κατά τον ίδιο τρόπο, η γυναικεία (κυρίως) πρακτική θεραπευτική αντιστέκεται μέσα στις εργατικές κοινότητες στην ιατρικοποίηση του σώματος που προωθούν οι ειδικοί.

Η καχυποψία και η ανοιχτή εχθρότητα των «επικίνδυνων τάξεων», τόσο των ειδικευμένων όσο και των λούμπεν προλετάριων, απέναντι στο κεφάλαιο και αυτό που πολύ καλά αντιλαμβάνονταν ως κράτος του, επιτάχυνε τις κρατικές κινήσεις χειραγώγησης και πολιτικής ενσωμάτωσης της τάξης: η ελεγχόμενη από το κράτος κοινωνική ασφάλιση ήταν η αναγκαία προϋπόθεση για μια πραγματικά εκλεπτυσμένη και καλά σταθμισμένη τεχνική *διαχείρισης της εργασιακής δύναμης*. Η κρατικοποίηση των εργατικών ασφαλιστικών ταμείων και αργότερα η επέκταση των πολιτικών δικαιωμάτων μετέτρεψε τον αυτόνομο και αλληλέγγυο εργάτη σε εξατομικευμένο πολίτη-ιδιοκτήτη-του-εμπορεύματος-εργασιακή-δύναμη. Ήταν το δέλεαρ για ένα προλεταριάτο που δοκιμαζόταν από την ανεργία, τη φτώχεια και την ανασφάλεια, αλλά και το αγκίστρι ήταν εξίσου ορατό. Στα λόγια του καγκελάριου Βίσμαρκ, που πρωτοκαθιέρωσε την κρατική ασφάλιση τη δεκαετία του 1880 –*«η κοινωνική μεταρρύθμιση είναι απαραίτητη πολιτική για τη διατήρηση του κράτους· στόχος της πρέπει να είναι η καλλιέργεια της αντίληψης ότι το κράτος δεν είναι*

10. Το αναφέρει επίσης ο Foucault, ό.π.

απλά ένας απαραίτητος αλλά και ένας ευεργετικός θεσμός»– οι εργάτες εύκολα αντιλαμβάνονταν την ηγεμονική επιδίωξη για έλεγχο και ρύθμιση της αναπαραγωγής τους.[11]

Η μετάβαση από τα αυτόνομα συντεχνιακά ταμεία αλληλοβοήθειας στην κρατική ασφάλιση δεν ήταν ούτε ομαλή ούτε σύντομη – πόσο μάλλον αν αναλογιστεί κανείς ότι τα «ελεύθερα» συνδικάτα στη Γερμανία αρχικά (και μέχρι το 1899) απέρριπταν ακόμα και μια περιορισμένη συνεργασία με τους καπιταλιστές (η συμμετοχή στις συλλογικές διαπραγματεύσεις με τα αφεντικά ήρθε μετά το 1916).

Καθώς όμως η κοινωνικοποίηση της εργασίας αυξανόταν και τα συνδικάτα άρχισαν να προσαρμόζονται όλο και περισσότερο στην καπιταλιστική τάξη πραγμάτων, η «άλωση» γινόταν αναπόφευκτη. Ήταν ακριβώς μέσα στους αυτόνομους θεσμούς της εργατικής τάξης που αναδείχθηκε η αντιφατική φύση της: από τη μια η **εχθρότητα** ενάντια στο κεφάλαιο και από την άλλη η προσπάθεια **αναγνώρισης** και **εξασφάλισης** εντός της καπιταλιστικής σχέσης. Τα συνδικάτα θα συνδιαχειρίζονταν τα κρατικά ταμεία και έτσι οι πρώην αυτόνομες οργανώσεις αλληλοβοήθειας θα συντηρούσαν και θα ενίσχυαν μια συγκεκριμένη μορφή συλλογικής εργατικής ταυτότητας: τη διαπραγμάτευση των μισθωτών με βάση την ειδίκευση, δηλ. τον κατακερματισμό της τάξης σε **κλάδους** (πράγμα που εξηγεί και τη δημιουργία πληθώρας ασφαλιστικών ταμείων).

Το κράτος *αναγκάστηκε* από το φόβο της επανάστασης να αφήσει τον καταναγκασμό και την ανοιχτή καταστολή στην εφεδρεία και *πατερναλιστικά* αναλαμβάνει τη διευρυμένη αναπαραγωγή του πιο πολύτιμου εμπορεύματος, της εργασιακής δύναμης.

Είναι εύκολο, στο βαθμό που κάποιος ενδιαφέρεται να γράψει μια απλή ιστορία θεσμών να διαβάσει σε αυτές τις μεταρρυθμίσεις τις «κατακτήσεις» που πέτυχε ο αναδυόμενος μέσα από τα εργατικά κινήματα ρεφορμιστικός σοσιαλισμός. Είναι εύκολο επίσης να δει κανείς ότι οι «κατακτήσεις» αυτές έδεσαν μεγάλο μέρος της εργατικής τάξης στο άρμα της καπιταλιστικής εθνικής ανάπτυξης, ότι την εγκλώβισαν μέσα στην παγίδα της διαχείρισης και, οριακά, προετοίμασαν το

11. Για την ακρίβεια, στη Γερμανία, το 1883 ψηφίστηκε ένας νόμος για την υποχρεωτική ιατρική περίθαλψη, το 1884 ένας άλλος θέσπιζε την ασφάλιση για εργατικά ατυχήματα και το 1889 καθιερώθηκαν οι συντάξεις γήρατος και αναπηρίας. Το 1911 αυτοί οι νόμοι κωδικοποιήθηκαν σε έναν ενιαίο κώδικα κοινωνικών ασφαλίσεων ενώ η ασφάλιση γήρατος και αναπηρίας επεκτάθηκε και στους μη χειρώνακτες εργαζόμενους. Τέλος, το 1927 καθιερώθηκε η ασφάλιση κατά της ανεργίας – που συνοδευόταν όμως από ένα πλήθος αποκλεισμών και χαμηλό επίπεδο επιδομάτων. Το παράδειγμα της Γερμανίας ακολούθησαν σταδιακά και άλλες χώρες, όπως η Ν. Ζηλανδία και η Ουρουγουάη (χώρες λευκών αποίκων), η Αυστρία, η Ουγγαρία, η Νορβηγία, η Ρουμανία, η Μ. Βρετανία, η Πολωνία, η Γαλλία.

έδαφος για την προλεταριακή αλληλοσφαγή του πρώτου παγκοσμίου πολέμου. Το ίδιο νομιμοποιείται κάποιος που διαβάζει έτσι την ιστορία να ωραιοποιήσει τη ριζοσπαστικότητα των αγώνων που προέβαλλαν αντίσταση στην προλεταριοποίηση και να απορρίψει το ρεφορμισμό των κινημάτων που «κατέκτησαν» τις πρώτες μορφές κοινωνικού κράτους, όσο και το να κάνει ακριβώς το ανάποδο: να μιλήσει για την «ωριμότητα» του κινήματος που στράφηκε στην οργάνωση και τη διεκδίκηση αιτημάτων που βελτίωσαν τις συνθήκες ζωής του προλεταριάτου.

Αν όμως διαβάσουμε την ιστορία λίγο πιο προσεκτικά, έχοντας στο νου μας το πλαίσιο της εμφάνισης του προλεταριάτου ως τάξης μέσα στη διαδικασία οικονομικής απογείωσης της Ευρώπης και την τόσο στενή σχέση της με τους μηχανισμούς διαχείρισης της συσσώρευσης ανθρώπων και της μετατροπής τους σε κεφαλαιοποιήσιμη εργασιακή δύναμη, τότε βλέπουμε ότι τα πράγματα δεν είναι τόσο απλά. Είδαμε ότι ένα από τα πιο κρίσιμα ζητήματα της περιόδου ανάδυσης και κυριαρχίας του βιομηχανικού καπιταλισμού ήταν ο καθορισμός της ζωής από τη μισθωτή σχέση, και ο καθορισμός αυτός γίνεται με όρους παραγωγής και αναπαραγωγής της εργασιακής δύναμης. Ο ίδιος ο χαρακτήρας της εργατικής τάξης διαμορφώνεται **μέσα** και **ενάντια** σε αυτές τις διαδικασίες – όμως η πάλη της στηρίζεται στο ότι αποβλέπει στην **έξοδο** από την καπιταλιστική σχέση και στην αυτοκατάργησή της ως τάξη. Αυτός ο διχασμένος χαρακτήρας της είναι που γίνεται φανερός από τη μελέτη της εμφάνισης και γενίκευσης των μορφών διαχείρισης της παραγωγής και αναπαραγωγής της εργασιακής δύναμης, της συγκρότησης του προλεταριάτου ως τάξης του καπιταλιστικού τρόπου παραγωγής, και εκδηλώνεται σε όλες τις εκφάνσεις του εργατικού κινήματος.

Οι διάσπαρτοι αγώνες των αρχών του 19ου αιώνα αποκτούσαν επιπλέον δύναμη από την αναφορά σε ηθικές αξίες έξω από τα πλαίσια της καπιταλιστικής τους πραγματικότητας. Αργότερα, με την κατάρρευση των προκαπιταλιστικών κοινοτήτων, τη δύναμη να αγωνιστούν, τη συγκρότησή τους ως τάξη, οι προλετάριοι τη βρήκαν μόνο μέσα σε αυτήν τη νέα πραγματικότητα, και το απτό αποτέλεσμα της δυναμικής των αγώνων τους ήταν παραχωρήσεις μέσα στα πλαίσιά της. Αυτό δεν σημαίνει ότι «ωρίμασαν» και ζήτησαν το εφικτό. Αντίθετα, σημαίνει ότι μέσα στην ίδια την καπιταλιστική κοινωνία βρήκαν τη δύναμη να την απειλήσουν με μια ανασύνθεση που σημαίνει τη διάλυσή της, με κάτι πέρα από αυτήν, πράγμα που οδήγησε στις παραχωρήσεις. Βλέπουμε λοιπόν πόσο δύσκολο είναι εδώ να μιλήσουμε πια για «κατακτήσεις» ή να καταφύγουμε στην εύκολη ρητορεία περί διάκρισης των ρεφορμιστικών αγώνων από τους ριζοσπαστικούς: ο ίδιος ο χαρακτήρας της ταξικής πάλης του προλεταριάτου είναι διφορούμενος, καθώς κινείται προς αυτό που βρίσκεται πέρα από την καπιταλιστική πραγματικότητα και, μέχρι ίσως την τελευταία στιγμή, οτιδήποτε πετυχαίνει βρίσκεται μέσα σε αυτήν και άρα μπορεί να μετατραπεί σε μέρος των αλυσίδων του.

η «χρυσή εποχή» του κοινωνικού κράτους

Στις αρχές του 20ου αιώνα, τα προγράμματα κοινωνικής πρόνοιας στη Γερμανία, την Αυστρία, τη Βρετανία και τη Γαλλία (συντάξεις γήρατος, δημόσια γραφεία ευρέσεως εργασίας, ασφάλιση υγείας και ανεργίας) και η ενίσχυση των μεταρρυθμιστικών τάσεων μέσα στα σοσιαλιστικά κόμματα δεν είχαν κατορθώσει ν' ανακόψουν την ανάπτυξη της ταξικής πάλης. Άλλωστε, εξαιρουμένης της Γερμανίας, τα προγράμματα κοινωνικής πρόνοιας είχαν περιορισμένη εφαρμογή και δεν κάλυπταν το σύνολο των εργατών: η συνταξιοδότηση για παράδειγμα παρέμεινε ένα περιθωριακό φαινόμενο μέχρι το β΄ παγκόσμιο πόλεμο.

Στα χρόνια της Μακράς Ύφεσης (από το 1873 ως τα μέσα της δεκαετίας του 1890) και, αργότερα, στη νέα περίοδο της παγκόσμιας ανάκαμψης εμφανίστηκε για πρώτη φορά το φαινόμενο της συγχώνευσης επιχειρήσεων που πριν δρούσαν μεμονωμένα. Όπως και αν το ονομάσει κανείς, «κορπορατιστικό» ή «οργανωμένο» καπιταλισμό, σημασία έχει ότι *«η ένωση των επιχειρηματιών αναπτύχθηκε εις βάρος του ανταγωνισμού της αγοράς, οι μεγάλες πολυμετοχικές εταιρείες εις βάρος των μικρών ατομικών επιχειρήσεων, οι μεγάλοι επιχειρηματικοί και εμπορικοί όμιλοι εις βάρος των μικρότερων και ότι αυτή η συγκέντρωση εμπεριείχε μια τάση προς το ολιγοπώλιο»*.[12] Παράλληλα με την οικονομική συγκέντρωση εμφανίστηκαν τα πρώτα σχέδια «επιστημονικής οργάνωσης της εργασίας» (scientific management, σύμφωνα με την ορολογία του αμερικάνου εμπνευστή της Φρέντερικ Τέιλορ, δες παρακάτω). Η ανάγκη για έναν πιο «ορθολογικό» ή «επιστημονικό» καταμερισμό, προγραμματισμό και έλεγχο της εργασιακής διαδικασίας γεννήθηκε κι αυτή μέσα από την κρίση κερδοφορίας τα χρόνια της Ύφεσης. Στην πράξη πάντως ο τεϊλορισμός δε σημείωσε καμιά πρόοδο πριν το 1914, αφενός μεν γιατί η βιομηχανία στηριζόταν ακόμη σ' ένα συνδυασμό χειρωνακτικής δεξιότητας και ατμοκίνητης τεχνολογίας και αφετέρου γιατί οι ειδικευμένοι εργάτες (πχ οι μεταλλεργάτες) αντιστέκονταν

12. E. J. Hobsbawm, *Η εποχή των αυτοκρατοριών.*

σθεναρά στον καταμερισμό εργασίας που προσπαθούσαν να επιβάλλουν τα αφεντικά μέσω των νέων μηχανών.

Πράγματι, η ταξική πάλη στα τέλη του 19ου–αρχές του 20ου αι. εστιαζόταν σε μεγάλο βαθμό γύρω από δύο καίρια ζητήματα: την έκταση της εργάσιμης μέρας και τον έλεγχο της εργασιακής διαδικασίας. Στις ΗΠΑ, για παράδειγμα, από το 1870 μέχρι το 1900 πλήθος αγώνων δόθηκαν από τους ειδικευμένους εργάτες (μάστορες) και τα σωματεία τους γύρω από τον έλεγχο της εργασιακής διαδικασίας. Οι μάστορες στηρίζονταν σε μια υψηλού επιπέδου γνώση της παραγωγικής διαδικασίας που τους επέτρεπε να καθορίζουν οι ίδιοι τον τρόπο της εργασίας τους, τις πολιτισμικές παραδόσεις της τέχνης τους και τους ηθικούς κώδικες που διείπαν τις οργανώσεις τους. Οι ειδικευμένοι όμως εργάτες ήταν δύσκολο να συναντηθούν *«με τον όγκο των χειρωνακτών που εργάζονταν σε μικρά εργαστήρια, σε αγροτικά φτωχόσπιτα ή σε ανήλιαγους χώρους των πόλεων ή στο ύπαιθρο, με το λαβύρινθο της ανομοιογενούς εργασίας των μεροκαματιάρηδων που συνωθούνταν στις πόλεις και την ύπαιθρο»*.[13] Τα εργατικά στρώματα ήταν κατακερματισμένα, διαιρεμένα από διαφορές ειδίκευσης, φύλου, εισοδήματος, εθνικότητας, γλώσσας, κουλτούρας και θρησκείας. Είναι ενοχλητικό να το παραδέχεται κανείς αλλά, μετά το αποτυχημένο εγχείρημα της Α΄ Διεθνούς, οι διάσπαρτοι εργατικοί αγώνες του 19ου αιώνα ξεπέρασαν τον τοπικισμό τους μόνο μέσα στο πλαίσιο του έθνους–κράτους. Ήταν μόλις τις δεκαετίες του 1890 και του 1900 που πρωτοεμφανίστηκαν οι κλαδικές απεργίες σε εθνικό επίπεδο και οι εθνικές συλλογικές συμβάσεις, ενώ η πρώτη μεγάλη διακλαδική γενική απεργία στην Ευρώπη –στο Βέλγιο το 1893– αφορούσε την προώθηση του δικαιώματος της καθολικής ψήφου. Αυτή η αλλοτριωμένη μορφή ενοποίησης των εργατών, που προωθήθηκε από τα μαζικά σοσιαλδημοκρατικά κόμματα, εξηγεί γιατί, όταν οι κυβερνήσεις κάλεσαν τους πολίτες τους στα όπλα το 1914, το εθνικοποιημένο προλεταριάτο δεν πρόβαλε καμιά ουσιαστική αντίσταση.[14]

13. E. J. Hobsbawm, ό.π.

14. Τα πολιτικά κόμματα της εργατικής τάξης, όπως το γερμανικό, το γαλλικό ή το ιταλικό σοσιαλιστικό κόμμα, είχαν αναπτύξει ένα ευρύ εθνικό θεσμικό πλαίσιο εργατικής πρόνοιας και έλεγχαν μεγάλο μέρος του εργατικού τύπου. Το SPD (Σοσιαλδημοκρατικό Κόμμα Γερμανίας) για παράδειγμα, εξέδιδε πάνω από 70 εφημερίδες και είχε ιδρύσει συλλόγους γυμναστικής, ωδικής, ποδηλασίας καθώς και τα δικά του προγράμματα κοινωνικής ασφάλισης. Ο σοσιαλισμός τότε ήταν κάτι πολύ περισσότερο από πολιτική πεποίθηση: είχε γίνει συστατικό στοιχείο της κουλτούρας ενός ορισμένου κομματιού της εργατικής τάξης (κυρίως των ανδρών ειδικευμένων εργατών). Τα σοσιαλιστικά κόμματα συνέβαλαν στη δημιουργία μιας δημόσιας προλεταριακής σφαίρας, μιας εργατικής ταυτότητας και ταυτόχρονα στην κοινωνική αναγνώριση των εργατών ως παραγωγών του εθνικού πλούτου.

Στη Γερμανία για παράδειγμα, η εργατική υποστήριξη της πολεμικής προσπάθειας του κράτους πήγαζε από την πεποίθηση ότι η πατρίδα τους κινδύνευε από το προπύργιο της ευρωπαϊκής αντίδρασης, τη Ρωσία, ή από την πίστη ότι μια τέτοιου είδους υποστήριξη θα ανάγκαζε το καϊζερικό κράτος να προβεί σε παραχωρήσεις προς τα πολιτικά και οικονομικά αιτήματά τους.

Ο ιμπεριαλιστής Σέσιλ Ρόουντς μάλιστα είχε επισημάνει την προπαγανδιστική αξία που είχαν οι «ένδοξες» κατακτήσεις εξωτικών εδαφών και «κατώτερων μελαμψών φυλών» για την άμβλυνση της προλεταριακής δυσαρέσκειας στο εσωτερικό των αποικιοκρατικών χωρών. Η ταυτόχρονη ιμπεριαλιστική επέκταση των πιο αναπτυγμένων καπιταλιστικών κρατών προς αναζήτηση νέων αγορών, νέας εργασιακής δύναμης και πρώτων υλών ήταν μια από τις αιτίες που οδήγησαν από τον ενδοκαπιταλιστικό ανταγωνισμό στον α΄ παγκόσμιο πόλεμο. Έναν πόλεμο που δεν άφησε στο πέρασμά του τίποτε άλλο από φρίκη και εξαθλίωση.

Απ' τα συντρίμμια του παλιού αστικού φιλελεύθερου κόσμου και των σχέσεών του, απ' την εξάντληση της δυναμικής του πατριωτισμού, φούντωσε ένα κύμα οργής που πήρε την ξεκάθαρη μορφή του ανοιχτού ταξικού πολέμου. Ο ρωσικός Οκτώβρης, το «σύμβολο της δυσανεξίας της εποχής» κατά τον αμερικάνο πρόεδρο W. Wilson, και οι μεταπολεμικές επαναστάσεις στην Ευρώπη, αν και είχαν κατασταλεί από τη σοσιαλδημοκρατία, εντούτοις στοίχειωναν τον ύπνο των αστών. Στις μεταξύ τους συζητήσεις και αντιπαραθέσεις σχετικά με τις διεθνείς σχέσεις, το ρόλο του κράτους και τη διαχείριση του χρήματος διαμορφώθηκαν δύο «κόμματα» που αντανακλούσαν δύο διαφορετικές στρατηγικές ταξικής κυριαρχίας: εκείνη του παλιού κόσμου, όπου το laissez-faire, ο αποκλεισμός της επαναστατικής Ρωσίας και της ηττημένης Γερμανίας συμβάδιζαν με τη βίαιη καταστολή των εργατικών κινημάτων και η άλλη, που, καλύτερα από τον καθένα, αντιπροσώπευε ο «πεφωτισμένος» Κέυνς.

Τι είχε αντιληφθεί λοιπόν αυτός και μάλιστα έγκαιρα; Ότι η παλιά ισορροπία ταξικών σχέσεων είχε διαταραχτεί εξαιτίας της δύναμης της εργατικής τάξης. Η παγκόσμια εργατική απειλή (με πιο ριζοσπαστικές της μορφές τον «επαναστατικό» συνδικαλισμό και τα εργατικά συμβούλια) δεν μπορούσε ν' αντιμετωπιστεί μόνο με τη βία ή την επιλεκτική κοινωνική πρόνοια, αλλά αντίθετα, για να εξουδετερωθεί έπρεπε να ενσωματωθεί, να μπει σε νέα πλαίσια, ν' αφομοιωθεί ή αν μη τι άλλο ν' αναγνωριστεί ως τέτοια. Όχι, για τον Κέυνς η εργασιακή δύναμη δεν μπορούσε να είναι ένα απλό εμπόρευμα στην αγορά: *«Τα συνδικάτα είναι αρκετά ισχυρά για να παρεμβαίνουν στην ελεύθερη αλληλεπίδραση της προσφοράς και της ζήτησης»*,

---

Βέβαια, αυτές οι αυταπάτες εξανεμίστηκαν γρήγορα, αν κρίνουμε από την επανάσταση που ξέσπασε με τη λήξη του α΄ παγκοσμίου πολέμου.

Παράλληλα, ο εθνικός προσανατολισμός πολλών συνδικαλιστικών οργανώσεων ήταν ένα ακόμη εμπόδιο στην ανάπτυξη μιας διεθνιστικής εργατικής αλληλεγγύης. Για παράδειγμα, στην Αυστρο–ουγγαρία το αυστριακό σοσιαλιστικό κόμμα δεχόταν μόνο γερμανούς ως μέλη του ενώ οι πολωνοί εργάτες της Γερμανίας σχημάτισαν τις δικές τους οργανώσεις. Πρέπει επίσης να τονίσουμε ότι ο συνδικαλισμός δε συνοδευόταν απαραίτητα από κάποιον αριστερό ριζοσπαστισμό. Στην Αυστρία και τη Γερμανία υπήρχε ισχυρό αντισοσιαλιστικό ρωμαιοκαθολικό αλλά και φιλελεύθερο κίνημα, ενώ η επιρροή των «κίτρινων συνδικάτων» των εργοδοτών στο εργατικό δυναμικό των μεγάλων επιχειρήσεων της βαριάς βιομηχανίας ήταν ιδιαίτερα ισχυρή, και συχνά ξεπερνούσαν αριθμητικά τη μαζική βάση των ανεξάρτητων συνδικάτων του SPD.

έλεγε το 1925.[15] Εξήντα χρόνια μετά τη δημοσίευση του *Κεφαλαίου* ο Κέυνς συνάντησε τον Μαρξ ενάντια στους κλασσικούς αστούς οικονομολόγους και την πίστη τους στην αυτορρύθμιση της αγοράς. Το motto «ο κάθε πωλητής φέρνει τον αγοραστή του» δεν έβρισκε καθόλου σύμφωνο τον Κέυνς, τον υπέρμαχο του κρατικού παρεμβατισμού και της ενσωμάτωσης της εργατικής τάξης ως μοχλού ανάπτυξης εντός του καπιταλισμού. Θα επανέλθουμε στον Κέυνς, που έχει μείνει γνωστός ως οικονομολόγος, αλλά που για μας ήταν κάτι πολύ περισσότερο απ' αυτό: ήταν ο εκπρόσωπος της σκέψης της αστικής τάξης σε μια εποχή που αυτή είχε τη δυνατότητα να μιλά ξεκάθαρα για τα συμφέροντά της, χωρίς να καταφεύγει διαρκώς στη δημοκρατική μυστικοποίηση και εξαπάτηση που κυριαρχεί σήμερα. *«Μπορώ να επηρεαστώ απ' ό,τι μου φαίνεται δίκαιο και συνετό»*, έλεγε· *«ο ταξικός πόλεμος όμως θα με βρει απ' την πλευρά της μορφωμένης μπουρζουαζίας»*. Είναι γνωστό πάντως ότι τη δεκαετία του '20 ο Κέυνς βρέθηκε απ' την πλευρά των αστών που έχασαν στις ενδοταξικές τους αντιπαραθέσεις: ο φιλελευθερισμός συνέχισε να επικρατεί και ο κανόνας του χρυσού επανήλθε δένοντας τα εθνικά νομίσματα στη διεθνή κίνηση του χρήματος και περιορίζοντας το ρόλο του έθνους–κράτους. Είναι επίσης γνωστό ότι ο Κέυνς δικαιώθηκε αργότερα, όχι όμως πριν οι ταξικές σχέσεις φτάσουν σε νέα κρίση και μάλιστα σε έκταση που κανείς δεν την περίμενε.

❖

Στο Νέο Κόσμο, την Αμερική, που την άφησε ανεπηρέαστη ο α΄ παγκόσμιος πόλεμος, από τις αρχές ήδη του αιώνα, όπως είπαμε, οι καπιταλιστές έριξαν το βάρος στον έλεγχο της εργασιακής διαδικασίας στα εργοστάσια αιχμής (π.χ. αυτοκινητοβιομηχανία). Ο Τέιλορ διαπίστωνε πικρά ότι *«ως συνήθως τότε... το εργοστάσιο στην πραγματικότητα διευθυνόταν απ' τους εργάτες και όχι τα αφεντικά. Οι εργάτες από κοινού είχαν σχεδιάσει προσεκτικά πόσο γρήγορα έπρεπε να γίνει κάθε δουλειά»*. Ο Τέιλορ αφιέρωσε τη ζωή του στην ανάπτυξη νέων τεχνικών διεύθυνσης της παραγωγής, στην οργάνωση ενός τεχνολογικού πολέμου ενάντια στους εργάτες βασισμένο στην «επιστημονική οργάνωση» της εργασίας, στην κατάτμησή της σε απλά και πλήρως ελεγχόμενα κομμάτια. Η συνεργασία του με τον Φορντ αναβάθμισε τις τεχνικές καταστροφής της ειδίκευσης, αλλά από την αρχή βρέθηκαν αντιμέτωποι με τη συνήθη τότε τακτική των ανειδίκευτων εργατών: κοπάνα και εκούσια προσωρινότητα.

Το 1913, για παράδειγμα, για να υπάρχει σταθερή εργατική δύναμη 15.000 εργατών στο εργοστάσιό του έπρεπε να προσληφθούν 53.000 άτομα κατά τη διάρκεια της χρονιάς – κατά κύριο λόγο μετανάστες που είχαν εισέλθει στη χώρα μετά το

15. Το αναφέρει ο Τόνι Νέγκρι στο *Ο Κέυνς και η καπιταλιστική θεωρία του κράτους*.

1900 και δεν έδειχναν καμιά προθυμία να προσαρμοστούν στις απαιτήσεις της «επιστημονικής οργάνωσης» της εργασίας.

Την επόμενη χρονιά ο Φορντ έκανε μια ιστορική κίνηση: το «μεροκάματο των 5 δολαρίων», ένα μεροκάματο δυο φορές πάνω απ' το τότε ημερομίσθιο, που επιλεκτικά θα δινόταν σε άντρες άνω των 21 ετών, με 6 μήνες προϋπηρεσία στο εργοστάσιο και με αποδεδειγμένη «ηθική κρίση» όσον αφορά τη χρήση του. Θ' αποδεικνυόταν η βασική ρύθμιση των ταξικών σχέσεων μέσα στον 20ο αιώνα. Η πειθάρχηση και εντατικοποίηση της εργασίας παζαρεύτηκε με την «ελευθερία» της κατανάλωσης και έτσι ο Φορντ, πρωτοπόρος, αναγνωρίζει την εξάρτηση του κεφαλαίου από το προλεταριάτο *μεταστρέφοντας την αγωνιστική του δύναμη σε αγοραστική, δηλ. σε ζήτηση εμπορευμάτων*. Ο Φορντ βρήκε σύντομα οπαδούς υπέρ της συστηματοποίησης της οργάνωσης της παραγωγής, αλλά, παρότι κάποιοι μίλαγαν για την αναγκαιότητα της ύπαρξης «ενός Τέιλορ για το οικονομικό σύστημα στο σύνολό του», οι Φορντ και Τέιλορ δε συνάντησαν τον Κέυνς. Όχι μόνο οι καινοτομίες τους δεν γενικεύτηκαν για να κυριαρχήσουν στο σύνολο της παραγωγής, αλλά και πολιτικά δεν υπήρξε κανένας συντονισμός για να εδραιωθεί αυτή η νέα στρατηγική κυριαρχίας.

Τόσο πολιτικά όσο και θεσμικά η εργατική τάξη θα ενσωματωνόταν μόνο μετά την κρίση του '29. Οι συνήθεις ερμηνείες αυτής της κρίσης –που τελευταία γνωρίζουν πάλι μεγάλη άνθιση– σπανίως εγκαταλείπουν το πεδίο της αστικής σκέψης και επικεντρώνονται στο «χρηματιστηριακό κραχ» ή την «υποκατανάλωση».

Εδώ ας ειπωθούν κατ' αρχήν κάποια «βασικά» πράγματα: ο βαθμός συσσώρευσης του κεφαλαίου εξαρτάται απ' την κερδοφορία του κεφαλαίου. Αυτή με τη σειρά της απ' το βαθμό εκμετάλλευσης της εργασίας και τη μάζα κέρδους που απαιτείται για τις ανάγκες επέκτασης του ήδη συσσωρευμένου κεφαλαίου. Η διαδικασία συσσώρευσης (και εδώ εννοούμε συσσώρευση κεφαλαιουχικών αγαθών) διακόπτεται όταν η επέκταση της παραγωγής υπερβαίνει την επέκταση της κερδοφορίας, αν δηλαδή ο βαθμός εκμετάλλευσης της εργασίας δεν αυξηθεί ανάλογα με τη μάζα του ήδη συσσωρευμένου κεφαλαίου. Μια εντατική σωρευτική διαδικασία πρέπει να διατηρήσει την αναγκαία αποδοτικότητα, που εξαρτάται από την αξία χρήσης των εργατών, δηλαδή την εργασιακή τους απόδοση. Άρα η εκμεταλλευσιμότητα της εργασίας πρέπει να είναι ανάλογη των απαιτήσεων για κέρδος που επιβάλλει η προοδευτική συσσώρευση κεφαλαίου.

Στην Αμερική πριν το 1929, σε συνθήκες παγκόσμιας ύφεσης, η διάσταση ανάμεσα στο δυνατό βαθμό εκμετάλλευσης της εργατικής τάξης και στον απαιτούμενο βαθμό επέκτασης του κεφαλαίου εκδηλώθηκε στην άνοδο του χρηματοπιστωτικού συστήματος και στην κερδοσκοπία. Μ' άλλα λόγια, πέρα απ' τον Φορντ και όσους ακολούθησαν το παράδειγμά του αυξάνοντας την παραγωγή σε διαρκή

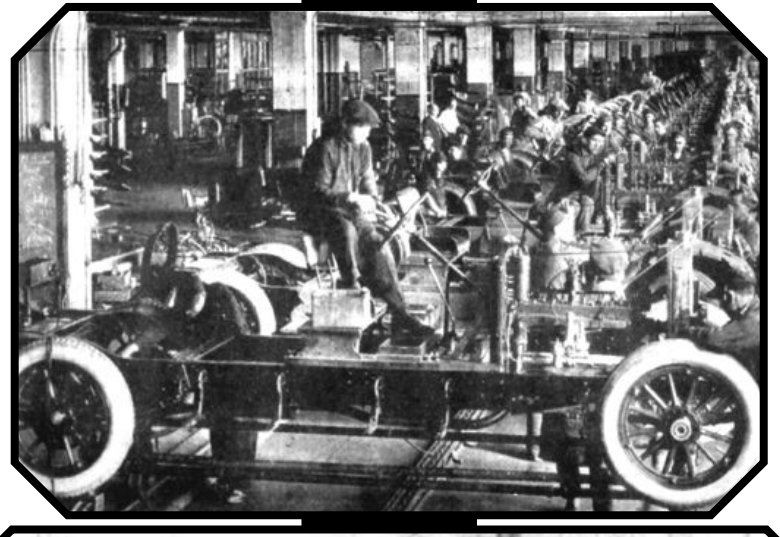

καταναλωτικά αγαθά μέσω της αύξησης της παραγωγικότητας, η μερίδα του κεφαλαίου που παράγει για επέκταση, δηλ. κεφαλαιουχικά αγαθά, βρισκόταν σε στασιμότητα. Τι έκανε το μεγαλύτερο μέρος των καπιταλιστών να μην επενδύει, να καταφεύγει ρισκάροντας στην πίστωση, «κατακρατώντας» υπεραξία που δεν είχε ακόμα παραχθεί; Τι τους έκανε ν' αναβάλλουν προσωρινά την εκδήλωση της κρίσης υπερσυσσώρευσης κεφαλαίου μέσω της επέκτασης της πίστης και των πλασματικών κερδών; Γιατί εγκατέλειπαν την παραγωγή αναζητώντας το κέρδος στο χρηματιστήριο, αυξάνοντας το χάσμα ανάμεσα στην παραχθείσα υπεραξία και αυτή του τζόγου, οδηγώντας έτσι τους εαυτούς τους στο κραχ; Η απάντηση βρίσκεται εντός της καπιταλιστικής σχέσης, εντός της σχέσης κεφαλαίου και προλεταριάτου, αυτής της συγκρουσιακής κοινωνικής σχέσης: ναι, οι εργάτες μπορεί να είχαν σιγάσει προσωρινά, όμως εξακολουθούσαν γενικά να είναι μη παραγωγικοί, μη ενσωματωμένοι, και εν πάση περιπτώσει όχι επαρκώς εκμεταλλευόμενοι από το κεφάλαιο. **Η κρίση υπερσυσσώρευσης του κεφαλαίου ήταν κρίση εκμεταλλευσιμότητας της εργατικής τάξης**, κρίση αποδοτικής αξιοποίησής της για τις ανάγκες του συσσωρευμένου κεφαλαίου, και άρα κάτι πολύ περισσότερο από οικονομική κρίση (υποκαταναλωτικού, χρηματιστηριακού κτλ χαρακτήρα). Ήταν βασικά κρίση των ταξικών σχέσεων, ενός μοντέλου κυριαρχίας, ενός ολόκληρου κόσμου σχέσεων. Μυστικοποιημένες κι αντικειμενοποιημένες αυτές οι σχέσεις φαίνονται σαν σχέσεις μεταξύ πραγμάτων, φαίνονται σαν «υπερπαραγωγή», «υποκατανάλωση», «κραχ», και έρχονται στην επιφάνεια σαν εκδηλώσεις της αγοράς. Στο χρηματιστήριο το '29 δεν κατρακύλησαν μόνο μετοχές, αλλά ο παλιός κόσμος, η παλιά ισορροπία μεταξύ των δύο πόλων της καπιταλιστικής σχέσης. Και ειρωνεία της ιστορίας: καθυστερημένα, το 1929, θα εκδηλωθεί η κατάρρευση της παλιάς τάξης πραγμάτων και όχι στις «λαμπρές» ημερομηνίες του 1917 και του 1921.

Αυτή είναι η «περίεργη» φύση της ταξικής πάλης. Όταν εκδηλώνεται άμεσα μπορεί να μη φέρει τη συντριβή του κεφαλαίου και όταν αργοκινείται υπόκωφα κάνει, με έμμεσο τρόπο, τους καπιταλιστές ν' αυτοκτονούν.

❖

«Το κεφάλαιο έγινε μαρξιστικό, ή τουλάχιστον έμαθε να διαβάζει Το Κεφάλαιο*»*
Τ. Νέγκρι

Η κατάρρευση στα τέλη του '20 ήταν βεβαίως κάτι απέναντι στο οποίο το κεφάλαιο δεν μπορούσε να μείνει αδιάφορο. Ούτε όμως οι άνεργοι και οι εργάτες που είχαν ακόμα δουλειά. Οι μεν πρώτοι έφτιαξαν οργανώσεις, αυθόρμητα τις περισσότερες φορές, και η σταδιακή τους ριζοσπαστικοποίηση, αν και πολιτικά δεν ξεπέρασε το σύνθημα για το «δικαίωμα στη δουλειά», σε συνθήκες γενικευμένης αβεβαιότητας ήταν απειλητική για το σύστημα. Οι δε ανειδίκευτοι εργάτες, αντιλαμβανόμενοι ότι

όλο και περισσότερα αφεντικά έβλεπαν στη φορντιστική ρύθμιση το μόνο τρόπο επιβίωσής τους, άρχισαν να πιέζουν για συλλογικές διαπραγματεύσεις γύρω από το ύψος του μισθού. Μέσα από αυτούς τους αγώνες αναδύθηκε ο νέος βιομηχανικός συνδικαλισμός που μπόρεσε να περιορίσει την κοινωνική δυσφορία στα μισθολογικά ζητήματα και ν' αναγκάσει το κεφάλαιο ν' αναγνωρίσει τα συνδικάτα ως συνομιλητές.

Κάτι λοιπόν είχε αρχίσει ν' αλλάζει και ήταν ολοφάνερο στις αφίσες των νέων βιομηχανικών συνδικάτων μέσα στο '30: *«Ο πρόεδρος Ρούζβελτ θέλει να μπεις στο συνδικάτο»*. Ο Ρούζβελτ φυσικά με το New Deal ήθελε πολύ περισσότερα. Η όξυνση της ταξικής πάλης και η ίδια η κρίση ανάγκασαν το κράτος να οργανωθεί ενάντια στον ατομικό καπιταλιστή του laissez-faire, στον άγριο ανταγωνισμό χωρίς ρύθμιση. Το New Deal είναι η αρχή του κράτους-σχέδιο και του τέλους της «οικονομίας της αγοράς».

Οι νέοι στόχοι είναι η περαιτέρω συγκεντροποίηση του κεφαλαίου, ο κρατικός παρεμβατισμός (δηλ., μεταξύ άλλων, η αύξηση των κρατικών δαπανών), η τόνωση της απασχόλησης και της ζήτησης, η άμβλυνση των ταξικών αντιθέσεων με την ενίσχυση των συνδικάτων και κυρίαρχο το σλόγκαν «ταξική συνεργασία και υγιής ανταγωνισμός». Όλα αυτά σημαίνουν μια θεμελιώδη αυτομεταρρύθμιση του κράτους: γίνεται παρεμβατικό, συλλογικός καπιταλιστής, συλλογικός εκπρόσωπος του κεφαλαίου, **κράτος του κοινωνικού κεφαλαίου** και άρα κοινωνικό κράτος. Ο σχηματισμός κοινωνικού κεφαλαίου –οι κρατικές δαπάνες– είναι η απάντηση στην κρίση και ήδη αυτό σημαίνει αναγνώριση της απειλής της εργατικής τάξης, ανάγκη ενσωμάτωσής της ως μοχλού ανάπτυξης και όχι ως αναλώσιμου εμπορεύματος του κάθε μεμονωμένου καπιταλιστή. Μιλώντας για «ζήτηση» και «αύξηση μισθών», μιλάμε για τη διαχείριση της εργασιακής δύναμης, την «αναγνώριση» της ταξικής πάλης και την τιθάσευσή της μέσω της σταδιακής γραφειοκρατικοποίησης των συνδικάτων. Ήδη λοιπόν μιλάμε για μια προσπάθεια σωτηρίας του καπιταλισμού μέσω της νομιμοποίησής του στα μάτια των εργατών: το 1935 κατοχυρώνονται στις ΗΠΑ η κοινωνική ασφάλιση και τα επιδόματα ανεργίας. Η αναπαραγωγή της τάξης δεν μπορεί άλλο ν' αφεθεί στην πρωτοβουλία των επιμέρους κεφαλαίων και γίνεται πια οριστικά κρατικό, εθνικό ζήτημα.

Η αναγνώριση/ενσωμάτωση της εργατικής τάξης, αυτό που θα μπορούσε κανείς να αποκαλέσει και «συμβιβασμό» (αλλά πάντα εντός εισαγωγικών, εκτός κι αν κανείς θεωρεί το κεφάλαιο και την εργατική τάξη εταίρους που τα βρίσκουν γύρω από ένα τραπέζι), στην Αμερική ξεκίνησε ως New Deal. Αλλού αυτή η θεσμική ενσωμάτωση της τάξης εντός του κεφαλαίου επιχειρήθηκε με πολύ διαφορετικό τρόπο, ως ναζισμός ή σταλινισμός. Ο Κέυνς μπορεί μεν ν' αποδείχτηκε πάνω απ' όλα «αμερικάνος», όπως έλεγε ο Τρόντι, όμως το ιδεώδες του –ελεγχόμενη αύξηση μισθών και ταυτόχρονα μεγαλύτερη αύξηση κερδών σε συνθήκες επέκτασης του κεφαλαίου και «πλήρους απασχόλησης»– δεν μπορούσε ακόμα να πάρει σάρκα

και οστά μέσα στο '30. Η κρίση κερδοφορίας συνεχίστηκε και επί New Deal, οφειλόμενη εν μέρει στην υψηλή φορολόγηση του κεφαλαίου για τη χρηματοδότηση των κρατικών επενδύσεων και του νεογέννητου κοινωνικού κράτους. Απ' την άλλη, την κρίση όξυνε η επιχειρούμενη ενσωμάτωση της εργατικής τάξης, καθώς οι αυξήσεις μισθών που διαδέχονταν τις απεργίες δε βοηθούσαν στην αύξηση των κερδών. Σε τελική ανάλυση, η αναδιάρθρωση που μόλις είχε ξεκινήσει, δεν μπόρεσε να ολοκληρωθεί παρά μόνο μέσω του β΄ παγκόσμιου πολέμου. Εκεί ο κεϋνσιανισμός βρήκε την «ολοκλήρωσή» του: οι κρατικές δαπάνες που έγιναν εξοπλισμοί και βόμβες αυξήθηκαν· η «πλήρης απασχόληση» επετεύχθη μέσω της στρατολόγησης· η πειθάρχηση στο εργοστάσιο ενισχύθηκε με τη συνδρομή των συνδικάτων στον αγώνα υπέρ της «πατρίδας»· ο κρατικός παρεμβατισμός και η νομισματική ρύθμιση εδραιώθηκαν· η καταστροφή σταθερού κεφαλαίου ξεπέρασε ακόμα κι αυτήν της εποχής της ύφεσης. Και, να μην το ξεχάσουμε, «απαξιώθηκε» ένα μεγάλο μέρος του «μεταβλητού κεφαλαίου» –κάπου 20 εκατομμύρια άνθρωποι νεκροί– λύνοντας έτσι αποτελεσματικά το πρόβλημα της ανεργίας, το μεγαλύτερο εχθρό του κεϋνσιανισμού.

Μόνο αφού *«ο θάνατος, ο μεγαλύτερος όλων των Κεϋνσιανών, κυριάρχησε στον κόσμο για άλλη μια φορά»* (Μάτικ), η καπιταλιστική επέκταση μπόρεσε να βρει νέο γόνιμο έδαφος, πάνω στην κοπριά των ανθρώπινων πτωμάτων και των νεκρών σχέσεων.

❖

Σε κάποιες δυτικές χώρες, ο σχεδιασμός του σύγχρονου κοινωνικού κράτους, που όπως είδαμε είχε αρχίσει να σχηματοποιείται την περίοδο του μεσοπολέμου, ξεκίνησε ήδη στη διάρκεια του πολέμου. Στην Αγγλία, η Beveridge Report, η πιο προωθημένη για την εποχή πρόταση κοινωνικής πολιτικής (κοινωνικής ασφάλισης και παροχών) συμπύκνωνε τις φιλοδοξίες του μεταρρυθμιστή εμπνευστή της Beveridge και της μερίδας του κεφαλαίου που μεταπολεμικά θα κυριαρχούσε: *«Η κοινωνική ασφάλιση, πλήρως αναπτυγμένη, μπορεί να παρέχει εισοδηματική ασφάλεια. Είναι μια επίθεση ενάντια στη Στέρηση. Όμως η Στέρηση είναι ένας μόνο απ' τους πέντε γίγαντες στο δρόμο της ανασυγκρότησης και από κάποιες απόψεις πιο εύκολο να χτυπηθεί. Οι άλλοι είναι η Ασθένεια, η Αμάθεια, η Βρωμιά και η Τεμπελιά».*[16]

Ο πόλεμος νομιμοποίησε μια μεγάλης κλίμακας κρατική παρέμβαση στην καπιταλιστική οικονομία. Πίσω από την καθιέρωση του εθνικού συστήματος υγείας, των οικογενειακών επιδομάτων και της αναδιοργάνωσης της κοινωνικής ασφάλισης,

16. Από την Έκθεση του Sir William Beveridge στη Βουλή των Κοινοτήτων το Νοέμβρη του 1942.

κρυβόταν η αγωνιώδης προσπάθεια των φιλελεύθερων και των σοσιαλδημοκρατών να προλάβουν τις εργατικές αναταραχές που μπορεί να ξέσπαγαν με το τέλος του β΄ παγκόσμιου πολέμου, κάτι που δεν είχαν καταφέρει μετά το τέλος του προηγούμενου. Επίσης όλα αυτά έγιναν υπό την επιρροή του κρατικοκαπιταλιστικού μπλοκ που στα μάτια των εργατών της Δύσης φάνταζε σαν ένα ολοκληρωμένο κοινωνικό, δηλ. σοσιαλιστικό, κράτος. Τέλος, πίσω απ' την εισαγωγή προωθημένων κοινωνικών μέτρων βρισκόταν *η αναγκαιότητα αύξησης της παραγωγικότητας και αποτελεσματικής διαχείρισης της διευρυμένης αναπαραγωγής της εργασιακής δύναμης σε εθνικό επίπεδο*. Χρειαζόταν κάτι αποτελεσματικότερο απ' τη μέχρι τότε αποσπασματική αναπαραγωγική λειτουργία του κράτους που εξαντλείτο στην εξασφάλιση της επιβίωσης και μόνο των άνεργων ή των άρρωστων εργατών, στην κάλυψη των στοιχειωδών απαιτήσεων επιδιόρθωσης και συντήρησης της εργασιακής δύναμης.

Θα ήταν λάθος όμως εδώ να ερμηνεύσουμε το κοινωνικό κράτος μέσα από τη λογική του κεφαλαίου και μόνο. Με την εξαίρεση κάποιων φεμινιστικών ομάδων που αντέδρασαν στην αντιμετώπιση της γυναίκας ως μέρος του μισθού του συζύγου της,[17] τα νέα κοινωνικά μέτρα έτυχαν μεγάλης αποδοχής. Κινήματα δεκαετιών ενάντια στη φτώχεια, εργατικές διεκδικήσεις που θα χαρακτηρίζαμε ρεφορμιστικές, συναντήθηκαν με αστικές μεταρρυθμιστικές προτάσεις και σαν **αποτέλεσμα** το καπιταλιστικό κράτος παγίωσε και φετιχοποίησε τις απαιτήσεις της εργατικής τάξης βάζοντάς τους τη σφραγίδα του. Γιατί η στρατηγική του κεφαλαίου επέβαλε τη θεσμική κατοχύρωση των αποτελεσμάτων της ταξικής πάλης ως «παροχές» με κόστος την επιτήρηση και τον έλεγχο, την ατομικοποίηση και ταυτόχρονα την κοινωνικοποίηση μέσω της διαίρεσης της τάξης σε κατηγορίες εργαζομένων με βάση το εισόδημα, την ηλικία ή το επάγγελμα. Αν και το κράτος πάντα ατομικοποιούσε και συνένωνε διαχωρισμένα την τάξη, ως κοινωνικό ήταν πια αναγκασμένο να κοινωνικοποιεί όλο και μεγαλύτερα κομμάτια της τάξης καθώς επωμιζόταν τη συλλογική διευρυμένη αναπαραγωγή τους. Όπως και με τη φετιχοποιημένη κατηγορία «μισθός», που συγκαλύπτει την ταξική κυριαρχία και την απλήρωτη υπερεργασία, εμφανιζόμενη ως «φυσικό» πλήρες αντίτιμο της «ελεύθερης» προσφοράς του εμπορεύματος εργασιακή δύναμη απ' τον κάτοχό του προς τον «ίσο» του καπιταλιστή, έτσι και η κοινωνική ασφάλιση, ο έμμεσος, κοινωνικός μισθός, καθιερώθηκε ως «δίκαιη» ανταλλαγή μεταξύ εργασίας και εξασφαλισμένου γήρατος ή επιβίωσης σε περίοδο ανεργίας των συνενωμένων σε κλάδους προλετάριων.

17. Συγκεκριμένα, δριμεία κριτική είχε ασκήσει η Women's Freedom League μέσω του εντύπου της *Women's Bulletin*. Ισχυριζόταν ότι η Beveridge Report δεν άλλαζε καθόλου το υποδεέστερο καθεστώς των γυναικών μέσα στο νοικοκυριό ούτε την εξάρτηση από τους άντρες μέσω του θεσμού του γάμου. Μέσα στην ίδια λογική των δικαιωμάτων του εξατομικευμένου πολίτη, υποστήριζαν ότι τόσο οι άντρες όσο και οι γυναίκες θά 'πρεπε ν' αντιμετωπιστούν ως άτομα απ' το κράτος πληρώνοντας τις ίδιες εισφορές για ασφάλιση και λαμβάνοντας τα ίδια επιδόματα.

Στην καπιταλιστική κοινωνία, βασική προϋπόθεση της εξασφάλισης της κοινωνικής αναπαραγωγής είναι η κινητοποίηση ικανοποιητικής ποσότητας εργασίας για την αξιοποίηση του κεφαλαίου, δηλ. η συνεχής αύξηση της παραγωγικότητας. Καθώς η χρηματοδότηση του κοινωνικού κράτους αναπόφευκτα θα βάρυνε κυρίως το κεφάλαιο, μέσω της φορολογίας, ως απόσπαση από την υπεραξία, τότε το κράτος θα έπρεπε να φροντίσει ώστε αφ' ενός ν' αυξάνεται η παραγωγικότητα της εργασίας και να διατηρείται χαμηλό το επίπεδο της ανεργίας και αφ' ετέρου να μειώνονται οι πραγματικοί μισθοί κατά την πρώτη περίοδο εφαρμογής των νέων κοινωνικών μέτρων, όσο ακόμα δεν θα τηρούνταν οι ανωτέρω προϋποθέσεις.[18]

Αυτή πράγματι ήταν η *αρχική* ιδέα των μεταρρυθμιστών, όπως ξεκάθαρα φαινόταν, στην Αγγλία π.χ., με την εισαγωγή των οικογενειακών επιδομάτων.[19] Αλλά και ο ίδιος ο Beveridge ήταν σαφής: *«η σωστή αναδιανομή δε σημαίνει ό,τι συχνά είχε θεωρηθεί ότι σήμαινε στο παρελθόν – αναδιανομή μεταξύ των διαφορετικών φορέων στην παραγωγή, μεταξύ της γης* [των γαιοκτημόνων]*, του κεφαλαίου και της εργασίας. Απαιτείται καλύτερη αναδιανομή αγοραστικής δύναμης ανάμεσα στους ίδιους τους μισθωτούς, όπως ανάμεσα σε περιόδους απασχόλησης και ανεργίας και ανάμεσα σε περιόδους μεγάλων οικογενειακών υποχρεώσεων, μικρών ή καθόλου»*. Επίσης –κάτι που φαινόταν ιδιαίτερα στη μεταπολεμική Αμερική– τα προγράμματα πρόνοιας στόχευαν στην επιβολή χαμηλόμισθης εργασίας στους δικαιούχους τους (εργασία που συνήθως ήταν εποχιακή ή μερικής απασχόλησης, συχνά με το πρόσχημα της «εργασιακής εμπειρίας») και ταυτόχρονα κρατούσαν τα επιδόματα χαμηλά ώστε να μην ανταγωνίζονται τους μισθούς. Το αρχικό σχέδιο ήταν άρα η αναδιανομή της φτώχειας εντός της τάξης, η δημιουργία μιας δεξαμενής χαμηλόμισθης εργασίας σε συνθήκες σπάνης και όχι η μείωση των κερδών των καπιταλιστών. Και φυσικά, σε καθαρά πολιτικό επίπεδο, το κοινωνικό κράτος ήταν η ολοκλήρωση του έθνους–κράτους. Η κρατική αναγνώριση των συνδικάτων, ήδη από τον α΄ παγκόσμιο πόλεμο, ως «εκπρόσωπων» της τάξης, υπεύθυνων για την

18. Όπως φαίνεται από τα πρόσφατα δημοσιευμένα γράμματα και χειρόγραφά του εκείνης της εποχής, ο Κέυνς θεωρούσε την Beveridge Report ως *«ένα σχετικά φτηνό σχέδιο για την πρώτη περίοδο»* εφαρμογής του νέου κοινωνικού πλάνου. Το ζήτημα που τον απασχολούσε ήταν εάν το κεφάλαιο θα ήταν σε θέση να στηρίξει στο μέλλον τις δαπάνες που απαιτούσε ένα πλήρως ανεπτυγμένο κοινωνικό κράτος. Απηχώντας τη γενική αισιοδοξία των αστών οικονομολόγων της εποχής του, πίστευε ότι στο μέλλον τα «οικονομικά ζητήματα» θα λύνονταν μέσα σε ένα καθεστώς όχι σπάνης αλλά υλικής αφθονίας.

19. Αν θεωρήσουμε ότι ο μισθός κυμαίνεται γύρω από την αξία της εργασιακής δύναμης, θα πρέπει να καλύπτει τα έξοδα αναπαραγωγής του εργάτη αλλά και των παιδιών του, των μελλοντικών εργατών. Το να παίρνει άρα και ο άτεκνος εργάτης τον ίδιο μισθό είναι καπιταλιστικά «ανορθολογικό». Αφού λοιπόν τα οικογενειακά επιδόματα θα δίνονταν μόνο στους οικογενειάρχες, η γενική τάση θα ήταν οι μισθοί να πέφτουν για να σταθεροποιηθούν σ' ένα κατώτατο επίπεδο.

πειθάρχησή της και συνδιαχειριστών της οικονομίας ολοκληρώθηκε μετά το τέλος του β΄ παγκόσμιου πολέμου, με το θρίαμβο του αντιφασισμού και της κεϋνσιανής ρύθμισης.

Μέχρι τώρα περιγράψαμε τη στρατηγική του κεφαλαίου όπως αναδύθηκε, σχεδιάστηκε, εκφράστηκε στο κοινωνικό κράτος ως φετιχοποιημένη μορφή αναπαραγωγής της καπιταλιστικής σχέσης και ως απάντηση στον ταξικό ανταγωνισμό. Η αντίσταση στην αναπαραγωγή αυτής της σχέσης, οι αγώνες που αναπτύχθηκαν αργότερα γύρω από το υπό συνεχή διαπραγμάτευση κοινωνικό κράτος, έστρεψαν τα ίδια τα όπλα του κεφαλαίου εναντίον του και συντέλεσαν στο να έρθει σε κρίση που *εμφανίστηκε* σαν οικονομική. Όμως πριν εξετάσουμε την κρίση ας δούμε λίγο την πολιτική οικονομία του μεταπολεμικού κοινωνικού κράτους.

❖

Αν το κράτος είναι μορφή της καπιταλιστικής σχέσης, τότε έχει κάποιες συγκεκριμένες λειτουργίες να επιτελέσει και αυτές, σε αυξάνοντα βαθμό μεταπολεμικά, είναι η εξασφάλιση της συσσώρευσης και αναπαραγωγής του κεφαλαίου από τη μια και η νομιμοποίηση των εκμεταλλευτικών σχέσεων από την άλλη. Ο σχηματισμός κοινωνικού κεφαλαίου και τα κοινωνικά έξοδα είναι οι δύο μορφές κρατικών δαπανών που αυξάνονται συνεχώς, σε αντιστοιχία με αυτές τις δύο βασικές (και αντιφατικές μεταξύ τους) λειτουργίες του κράτους. Κάποιες από τις δαπάνες κοινωνικού κεφαλαίου είναι έμμεσα παραγωγικές (κοινωνική επένδυση, π.χ. δημόσια έργα), προορισμένες ν' αυξήσουν την παραγωγικότητα μιας δοσμένης ποσότητας εργασιακής δύναμης, και κάποιες άλλες (κοινωνική κατανάλωση, π.χ. κοινωνική ασφάλιση) στοχεύουν στη μείωση του κόστους αναπαραγωγής της εργασιακής δύναμης για τον κάθε μεμονωμένο καπιταλιστή (είναι προφανές ότι με την αυξανόμενη επέκταση, συγκεντροποίηση και κοινωνικοποίηση του κεφαλαίου καθίσταται αδύνατη η ανάληψη της διευρυμένης αναπαραγωγής της εργασιακής δύναμης από τους ατομικούς καπιταλιστές σε τοπικό επίπεδο). Ταυτόχρονα με τη συσσώρευση του κοινωνικού κεφαλαίου αυξάνεται η παραγωγικότητα και η συνολική παραγωγή και δημιουργείται το λεγόμενο «πληθυσμιακό πλεόνασμα». Η ανάγκη ελέγχου του πλεονάζοντος πληθυσμού καθώς και η ανάγκη νομιμοποίησης *συνολικά* στα μάτια της εργατικής τάξης του μεταπολεμικού μοντέλου «μαζικής παραγωγής–μαζικής κατανάλωσης» δημιουργούν τα κοινωνικά έξοδα (επιδόματα ανεργίας, κοινωνικές παροχές). Όσο το κράτος ιδιοποιείται ένα αυξανόμενο κομμάτι της υπεραξίας για να χρηματοδοτήσει τις δαπάνες του για κοινωνικό κεφάλαιο, άλλο τόσο αναγκάζεται να αυξάνει το κομμάτι της υπεραξίας που επίσης ιδιοποιείται για τα κοινωνικά του έξοδα.

Αν εξετάσουμε την κοινωνική ασφάλιση, με μια πρώτη ματιά φαίνεται σαν μέρος των κοινωνικών εξόδων, δηλ. εξασφάλιση όσων είναι εκτός εργασίας (συνταξιούχοι ή άνεργοι). Όντως, η εγγύηση της επιβίωσης του γερασμένου ή πλεονάζοντος προλεταριάτου συντηρητικοποιώντας το (ή αυτό τουλάχιστον πίστευε το κράτος μέχρι το '68) επιτυγχάνει την πολιτική σταθερότητα (που ήταν δυσεύρετη στο μεσοπόλεμο π.χ.). Όμως στην ουσία βοηθάει να εμπεδωθεί ένα αίσθημα ασφάλειας στους ήδη εργαζόμενους, βοηθά στην πειθάρχησή τους και άρα στην αύξηση της παραγωγικότητάς τους. Μ' άλλα λόγια, παραδόξως, η εγγύηση του ότι δεν θα πεθάνεις από πείνα όταν γεράσεις ή μείνεις άνεργος είναι ουσιαστικά *ασφάλιση των αφεντικών*. Μόνο όταν έφτασε το κεφάλαιο σε μεγάλο βαθμό κοινωνικοποίησης και μόνο αφού κατοχυρώθηκαν οι συλλογικές διαπραγματεύσεις, σε συνθήκες «πλήρους απασχόλησης», μετά από σκληρούς αγώνες τις δεκαετίες του '50, '60 και '70, δημιουργήθηκε το σύγχρονο αναδιανεμητικό –στα δυτικά έθνη–κράτη– σύστημα κοινωνικής ασφάλισης. Τι είναι πιο συγκεκριμένα αυτό, με μαρξικούς όρους; Ο έμμεσος μισθός, ένα μέρος δηλ. του ιδιωτικού μεταβλητού κεφαλαίου, συγκεντρώνεται σε έναν «κοινό κουμπαρά» και γίνεται κοινωνικό μεταβλητό κεφάλαιο για να χρηματοδοτήσει την κοινωνική ασφάλιση. Αυτή η *κοινωνικοποίηση* ενός μέρους του μεταβλητού κεφαλαίου, που γίνεται στις περισσότερες περιπτώσεις με τις «εισφορές», φιλοδοξούσε, όπως είπαμε, να μειώσει το κόστος αναπαραγωγής της εργασιακής δύναμης για τον κάθε μεμονωμένο καπιταλιστή, αυξάνοντας την ικανότητα αναπαραγωγής της. **Οι «εισφορές»** προβάλλονται ως μια σύμβαση, σύμφωνα με την οποία κράτος, αφεντικά και μισθωτοί «συμβάλλουν» –ως «ισότιμοι συνέταιροι»– στο «κοινό» κλαδικό ή εθνικό ταμείο που διαχειρίζεται το κράτος, ενώ στην ουσία **είναι μερίδιο μισθού το οποίο δεν κυκλοφορεί σαν ατομικό** και που οι εργαζόμενοι «συναινούν» να τους δίνεται έμμεσα, επιπλέον του άμεσου μισθού.

Μ' όλες τις διαφορές μεταξύ τους, τα αναδιανεμητικά συστήματα κοινωνικής ασφάλισης και πρόνοιας επιτελούν σε κάποιο βαθμό μια «αποεμπορευματοποιητική» λειτουργία, δημιουργούν δηλ. μια μερική απεξάρτηση από την αγορά. Ας έχουμε όμως υπόψη μας ότι τα παχυλά επιδόματα ανεργίας π.χ., που στη δυτική Ευρώπη κυρίως δημιούργησαν μια κουλτούρα νεανικής άρνησης της εργασίας, ήταν ένα πολύ πρόσφατο φαινόμενο που εμφανίστηκε μετά την εξέγερση του 1968.

Και βεβαίως μ' όλες τις μεταξύ τους διαφορές (απ' τον αγγλοσαξονικό τύπο που περιορίζει την κοινωνική βοήθεια σ' «αναξιοπαθούντες» ώστε οι περισσότεροι εργαζόμενοι να καταφύγουν στην ιδιωτική ασφάλιση ως το γερμανικό κορπορατισμό της ισότιμης συνδιαχείρισης των ταμείων απ' τα συνδικάτα και τα πάλαι ποτέ σκανδιναβικά «υψηλά standards») η σχετική αποεμπορευματοποίηση των αναδιανεμητικών συστημάτων προϋποθέτει ότι σε κοινωνικό επίπεδο έχει ήδη συσσωρευτεί *ικανοποιητική ποσότητα εργασίας*, ώστε ατομικά να υπάρχουν και παροχές *χωρίς* εργασία.

Επίσης, τόσο η αναδιανομή εντός της τάξης όσο και η *σχετική* αναδιανομή μεταξύ κεφαλαίου και εργασίας με την ολοένα μεγαλύτερη απόσπαση υπεραξίας για τη χρηματοδότηση του κοινωνικού κράτους,[20] δεν σημαίνει σε καμιά περίπτωση ότι οι παροχές επεκτάθηκαν εξισωτικά σ' όλα τα κομμάτια της εργατικής τάξης. Οι αντιθέσεις και η διαστρωμάτωση συνέχισαν να υπάρχουν και στο πεδίο της διανομής μεταξύ των κατηγοριών των μισθωτών. Μόνο για πολύ σύντομο χρονικό διάστημα, στις αρχές του '70, η γιγάντωση των δαπανών και των εξόδων του κοινωνικού κράτους και η διεύρυνσή τους σε όλο και περισσότερα τμήματα της εργατικής τάξης οδήγησε στην άμβλυνση των ενδοταξικών αντιθέσεων. Αυτή η διαδικασία δεν έγινε αυτόματα, ούτε ήταν χωρίς συνέπειες τόσο για το προλεταριάτο όσο και για το κεφάλαιο.

❖

Η αποσύνθεση των σχέσεων κεφαλαίου και προλεταριάτου, όπως αυτές είχαν παγιωθεί μετά τον πόλεμο, άρχισε τέλη '60/αρχές '70. Σημαντικές όψεις του κεϋνσιανισμού, ως τρόπου κυριαρχίας και πειθάρχησης/ενσωμάτωσης του ταξικού ανταγωνισμού έφτασαν στα όριά τους. Ποιο ήταν μέχρι τότε το «επίτευγμα» της κεϋνσιανής ρύθμισης; Η θεαματική αύξηση της παραγωγικότητας, η αποτελεσματική εκμετάλλευση της εργασίας μέσω των φορντιστικών μεθόδων παραγωγής και η γενίκευση του μοντέλου «μαζικής παραγωγής–μαζικής κατανάλωσης».

Αυτή η ρύθμιση όμως, βασισμένη στην «ανταλλαγή» της αλλοτρίωσης και της ανίας με την κατανάλωση, προσέκρουσε στη θεμελιώδη αντίφαση της καπιταλιστικής σχέσης: ο υποβιβασμός της συγκεκριμένης εργασίας σε αφηρημένη, η υποταγή της ζωντανής εργασίας στη νεκρή, ενέχει πάντα τον κίνδυνο για το κεφάλαιο της εξέγερσης ενάντια σ' αυτή τη συνθήκη. Η εξέγερση αυτή εκφράστηκε ποικιλόμορφα στα τέλη του '60/αρχές του '70, με σαμποτάζ, κοπάνες ή άγριες απεργίες, ως εξέγερση ενάντια στη βιομηχανοποιημένη εργασία, το εργοστάσιο ή το γραφείο. Τα συνδικάτα προσπάθησαν γρήγορα να διαχειριστούν τη δυσανεξία στρέφοντάς την σε διεκδικήσεις μισθολογικών αυξήσεων, που συχνά δεν ήταν ικανοποιητικές, ως αντάλλαγμα για την επιστροφή της πειθάρχησης.

---

20. Η χρηματοδότηση του κοινωνικού κράτους προέρχεται απ' τους φόρους που, ακόμα κι αν ονομαστικά πληρώνονται από την εργατική τάξη, δηλαδή απ' το μισθό, στην ουσία βαρύνουν το κεφάλαιο και αποτελούν αφαίρεση από τα κέρδη. Αυτό συμβαίνει γιατί καθώς ο μισθός είναι έκφραση της αξίας της εργασιακής δύναμης προορισμένος να καλύπτει τα έξοδα αναπαραγωγής της, θα έχει την τάση να αυξάνεται αν πρέπει απ' αυτόν ν' αντληθούν επιπλέον πληρωμές για φόρους. Φυσικά, αυτό δε γίνεται αυτόματα, αλλά με τη μεσολάβηση της ταξικής πάλης για αύξηση των πραγματικών μισθών. Έτσι, λοιπόν, τελικά η φορολογία μειώνει τα κέρδη και όχι τους μισθούς. Στο βαθμό, ωστόσο, που το επίπεδο του ταξικού ανταγωνισμού είναι χαμηλό, οι πραγματικοί μισθοί θα έχουν την τάση να πέφτουν, οπότε σ' αυτήν την περίπτωση η χρηματοδότηση του κοινωνικού κράτους θα είναι σε τελική ανάλυση μια αναδιανομή της φτώχειας εντός της τάξης.

Σαν αποτέλεσμα, ενώ μεταπολεμικά το ποσοστό (σχετικής) υπεραξίας αυξανόταν, λόγω της αύξησης της οργανικής σύνθεσης του κεφαλαίου, δηλ. της αναλογίας μεταξύ μηχανών και πρώτων υλών από τη μια και ζωντανής εργασίας από την άλλη, η απόσπαση υπεραξίας γινόταν όλο και πιο δαπανηρή. Η εκμετάλλευση άρχισε να κοστίζει όλο και περισσότερο, καθώς το κεφάλαιο εισήγαγε όλο και περισσότερα μηχανήματα, νεκρή εργασία, ενάντια στην απείθαρχη ζωντανή. Η πτώση του ρυθμού αύξησης της παραγωγικότητας της εργασίας την περίοδο '68–'73 αντικατοπτρίζει το γεγονός ότι ο βαθμός εκμετάλλευσης της εργασίας δεν μπορούσε να αυξηθεί ανάλογα με τη μάζα του ήδη συσσωρευμένου και δαπανηρού σταθερού κεφαλαίου. Πέρα από τα προβλήματα που δημιούργησε στο κεφάλαιο η απειθαρχία και η γενικότερη διεκδικητική στάση του συλλογικού εργάτη, το ιστορικά καινούργιο στοιχείο σ' αυτήν τη διαρκή κίνηση του κεφαλαίου, στοιχείο που προστέθηκε στο άμεσο κόστος της εκμετάλλευσης, ήταν το «έμμεσο» κόστος, δηλ. οι δαπάνες γύρω απ' το κοινωνικό κράτος. Καθώς το καπιταλιστικό κράτος, ως κοινωνικό, διείσδυε σ' όλο και περισσότερους τομείς της ζωής, η *αλλοτριωμένη κοινωνική οργάνωση*, η *κοινωνία σαν εργοστάσιο*, γέννησε κινήματα ενάντια στον έλεγχο του κράτους, γύρω από την εκπαίδευση, τη στέγαση, την υγεία, τις μεταφορές. Είναι επίσης η εποχή που αναδεικνύονται στο ιστορικό προσκήνιο οι αγώνες των άμισθων νοικοκυρών, των μειονοτήτων και του «πληθυσμιακού πλεονάσματος» για μεγαλύτερες κοινωνικές παροχές και λιγότερο έλεγχο. Οι αγώνες αυτοί κάνουν ορατή την **αντιφατική σχέση** της εργατικής τάξης με το κοινωνικό κράτος: απ' τη μια η αύξηση των παροχών προϋποθέτει πάντα την υποταγή στην αλλοτριωτική μορφή του καπιταλιστικού κράτους, απ' την άλλη το ίδιο το κράτος γίνεται πεδίο ταξικού ανταγωνισμού, ο έλεγχος συντρίβεται από τα μέσα και οι παροχές γίνονται αντικείμενο αέναης διεκδίκησης.

Το τοπίο των ταξικών σχέσεων στις αρχές του '70 εμπλουτίζεται λοιπόν μ' αυτό το καινούργιο στοιχείο, τον ταξικό ανταγωνισμό γύρω από τις κρατικές δαπάνες, πολλαπλασιάζοντας τις απαιτήσεις. Έγινε αυτό για το οποίο προειδοποιούσε ο «κόκκινος» Ρούζβελτ ήδη από το 1935: *«Τα μαθήματα της ιστορίας, επιβεβαιωμένα από τη μαρτυρία που έχω μπροστά μου, αποδεικνύουν ότι η συνεχής εξάρτηση από προγράμματα ανακούφισης επιφέρει μια πνευματική και ηθική αποσύνθεση, βασικά καταστρεπτική για την εθνική δύναμη. Η διανομή επιδομάτων ανακούφισης... είναι σαν τη διαχείριση ενός ναρκωτικού, ενός ύπουλου καταστροφέα του ανθρώπινου πνεύματος. Είναι αντίθετο στις απαιτήσεις μιας δυναμικής πολιτικής. Είναι βιασμός των παραδόσεων της Αμερικής»*.[21] Αν όχι βιασμός, σίγουρα πάντως το «'68» ήταν μπλοκάρισμα της λειτουργίας του νόμου της αξίας. Οι αγώνες μέσα στο εργοστάσιο για την αποσύνδεση μισθού–παραγωγικότητας και τον έλεγχο της εργασιακής διαδικασίας και οι αγώνες των μαύρων, των γυναικών και των άνεργων για αύξηση

21. Το αναφέρει ο O' Connor στην *Οικονομική κρίση του κράτους*.

CONTRO L'ACCORDO SINDACATO PADRONI
SVILUPPIAMO L'OPPOSIZIONE OPERAIA ORGANIZZATA

SI all'AUTODETERMINAZIONE

των κοινωνικών επιδομάτων, για εισόδημα χωρίς εργασία, ήταν οι δύο όψεις της ίδιας εξέγερσης. Η συνάντηση των αγώνων στο πεδίο της διανομής με εκείνους στο πεδίο της παραγωγής αποδείχτηκε εκρηκτική. Η πτωτική τάση του ποσοστού κέρδους ακολούθησε την πτωτική τάση του ποσοστού πειθάρχησης. Η κρίση αναπαραγωγής του κεφαλαίου έγινε εμφανής. Η εργατική τάξη μπορεί να μπήκε στην κοινότητα του κεφαλαίου, σαν «ζήτηση», «ανθρώπινο κεφάλαιο», «μοχλός ανάπτυξης», αλλά σίγουρα δεν ένιωθε ιδιαίτερα άνετα εκεί μέσα και το έδειξε με πολύ θορυβώδη τρόπο.

Τα συνδικάτα αρχικά ενισχύθηκαν ως προνομιακοί συνομιλητές του κράτους και του κεφαλαίου για τη διαχείριση της κρίσης, δηλ. τη συγκράτηση της εργατικής ανυποταξίας. Η αυξανόμενη όμως ανυποληψία των θεσμισμένων αυτών «αντιπροσώπων» της εργατικής τάξης μέσα στο κράτος, τα έφερε σε μια οξεία κρίση αντιπροσώπευσης – μια μοίρα που την μοιράστηκαν με τα σοσιαλδημοκρατικά κόμματα.

Η κρίση εκμεταλλευσιμότητας της εργασιακής δύναμης, η κρίση των ταξικών σχέσεων όπως αναδυόταν σ' όλους τους τομείς της καθημερινής ζωής, εκφράστηκε με μια μυστικοποιημένη μορφή, ως νομισματική, οικονομική κρίση. Το 1973 το σύστημα σταθερών νομισματικών ισοτιμιών εγκαταλείπεται. Ως θεσμός του Bretton Woods –της «συμφωνίας κυρίων» μεταξύ των νικητών του β΄ παγκόσμιου πολέμου– κατοχύρωνε το μεταπολεμικό διεθνές νομισματικό σύστημα, με το χρυσό και το δολάριο πλέον ως διεθνές χρήμα και τα άλλα εθνικά νομίσματα δεμένα στο δολάριο με σταθερές ισοτιμίες. Η διττή λειτουργία του δολαρίου, ως διεθνούς και ως εθνικού νομίσματος, σήμαινε ότι η διατήρηση του συστήματος των σταθερών ισοτιμιών εξαρτιόταν από το εμπορικό πλεόνασμα των ΗΠΑ. Μόνο έτσι το δολάριο μπορούσε να λειτουργεί ως πιστωτικό χρήμα για τα άλλα κράτη ώστε αυτά να αγοράζουν εμπορεύματα τα οποία παράγονταν στις ΗΠΑ. Μ' αυτόν τον τρόπο «διεθνοποιήθηκε» ο κεϋνσιανισμός, δηλαδή ο μετασχηματισμός των διεκδικήσεων σε ζήτηση: με τη μετατροπή του δολαρίου σε διεθνές χρήμα, *η πληθωριστική επέκταση της πίστης που εφαρμοζόταν στην Αμερική και τη Δ. Ευρώπη ως μέσο καπιταλιστικής ανάπτυξης και ελέγχου της εργατικής τάξης ενσωματώθηκε στη διεθνή ροή του χρήματος*. Το σύστημα του Bretton Woods εγκαθίδρυσε τη σύνδεση ανάμεσα στην εκμετάλλευση της εργασίας και την πραγματοποίηση της υπεραξίας στην κυκλοφορία, στη βάση της παγκόσμιας επέκτασης της παροχής χρήματος. Παράλληλα, οι σταθερές ισοτιμίες εξασφάλιζαν κάποιο βαθμό προστατευτισμού των εθνικών οικονομιών απ' τις κινήσεις του χρήματος στην παγκόσμια αγορά.

Στην προαναφερόμενη διόγκωση της πίστης, των δανείων προς το παραγωγικό κεφάλαιο, τους καταναλωτές εργάτες και τα κράτη, συνέβαλε και ο όγκος των ευρωδολαρίων που δόθηκαν στην Ευρώπη μεταπολεμικά απ' την Αμερική με το σχέδιο Μάρσαλ και τα οποία μετατράπηκαν σε δανειστικό κεφάλαιο. Έτσι τέλη του

'60 η διεθνής αγορά χρήματος που υπήρχε εκτός εθνικής ρύθμισης και κρατικού ελέγχου ήταν τεράστια. Το 1969 άλλες καπιταλιστικές χώρες και ιδιωτικές τράπεζες εκτός ΗΠΑ κατείχαν 40 δισ. δολάρια, αριθμός που ξεπερνούσε κατά πολύ τα αποθεματικά των ΗΠΑ σε χρυσό. Η επέκταση των δανείων και του δημόσιου χρέους για να αντιμετωπιστεί η κρίση κερδοφορίας και ο έντονος ταξικός ανταγωνισμός καθώς και η αποτυχία πειθάρχησης των κοινωνικών εντάσεων οδήγησαν σε ανισορροπία του ισοζυγίου πληρωμών στα δυτικά έθνη–κράτη και σε νομισματική αστάθεια. Η δημοσιονομική κρίση στις ΗΠΑ και η εξασθένηση του δολαρίου ανάγκασαν την αμερικάνικη κυβέρνηση να καταργήσει τη μετατρεψιμότητα του δολαρίου σε χρυσό.

Με την κατάρρευση της συμφωνίας του Bretton Woods δεν εγκαταλείφθηκε απλώς ένα νομισματικό σύστημα. Κλονίστηκε και ένας ολόκληρος κόσμος κοινωνικών σχέσεων. Αναπόφευκτα, το κοινωνικό κράτος θα έπεφτε σε κρίση, κατηγορούμενο σε μεγάλο βαθμό σαν παράγοντας κρίσης το ίδιο. Ο «εξορθολογισμός» των κρατικών δαπανών, η εντατικοποίηση του ελέγχου που ασκεί το κοινωνικό κράτος, η όξυνση των διαιρέσεων εντός της εργατικής τάξης θ' αποτελούσαν τη νέα στρατηγική αντεπίθεσης του κεφαλαίου.

«παγκοσμιοποίηση», πολιτική του χρήματος και αναδιάρθρωση των δημόσιων δαπανών

Είδαμε πως η κρίση των σχέσεων εκμετάλλευσης που ίσχυαν κατά την περίοδο μετά τον β΄ παγκόσμιο πόλεμο στη Δύση καταλήγει στις αρχές της δεκαετίας του '70 να γίνει κρίση κερδοφορίας του κεφαλαίου και δημοσιονομική κρίση του κράτους.

Το κεφάλαιο φυσικά δεν έμεινε άπραγο. Για να απελευθερωθεί από τις ισχύουσες σχέσεις εκμετάλλευσης τράπηκε σε φυγή από την ανεπαρκώς αξιοποιούμενη βιομηχανική βάση του· μετατράπηκε σε χρήμα, απελευθερώνοντας σιγά-σιγά και το αδρανές χρήμα, και άρχισε ν' αναζητά πιο προσοδοφόρους τρόπους επέκτασης. Τη «χρυσή εποχή» της οικονομικής άνθισης στη Δύση είχε συμβεί μια ταχεία συσσώρευση σταθερού και ανθρώπινου κεφαλαίου που δεν μπορούσε πλέον να βρει επικερδή διέξοδο στις παραγωγικές επενδύσεις. Δραπετεύοντας από τους τέσσερις τοίχους του εργοστασίου και αναλαμβάνοντας τη ρευστή μορφή του χρήματος, το κεφάλαιο απελευθερώνεται από την αδυναμία εντατικότερης και παραγωγικότερης χρήσης των τότε δεδομένων μέσων παραγωγής και αρχίζει να επιδίδεται στην αναζήτηση κερδοσκοπικών και πιο βραχυπρόθεσμων μέσων επέκτασης. Τα εργοστάσια που είχαν γίνει «προβληματικά» κλείνουν, τα κτίρια και τα μηχανήματα πωλούνται, οι απείθαρχοι εργάτες απολύονται. Ένα μέρος του κεφαλαίου που έγινε χρήμα μετασχηματίζεται σε παραγωγικές επενδύσεις σε χώρες άφθονης και φθηνής «προσφοράς» εργασίας, χώρες στις οποίες συνεχιζόταν αμείωτη η κλασσικού τύπου πρωταρχική συσσώρευση κεφαλαίου με τη μορφή των περιφράξεων της κοινοτικής γης και οι οποίες σύντομα έγιναν γνωστές στους αναγνώστες των σομόν σελίδων της αστικής προπαγάνδας ως «νέα βιομηχανικά κράτη», «ασιατικές τίγρεις» κτλ. Όμως, ο κύριος όγκος του κεφαλαίου διατηρείται στη μορφή του χρήματος όσο οι συνθήκες εξακολουθούν να μην ευνοούν τις παραγωγικές επενδύσεις. Το κεφάλαιο που εξακολουθεί να παραμένει στην παραγωγή προσπαθεί να υπερβεί τις δυσκολίες άντλησης και πραγματοποίησης υπεραξίας μέσω του δανεισμού και τα

έθνη-κράτη προσπαθούν να επιλύσουν τις συνεχιζόμενες κοινωνικές συγκρούσεις στο εσωτερικό τους αυξάνοντας το δημόσιο χρέος τους. Το πρώην παραγωγικό κεφάλαιο που μετατράπηκε σε χρήμα και τα πετροδολάρια που συσσώρευσαν μετά το 1973, λόγω της αύξησης της τιμής του πετρελαίου, οι πολυεθνικές πετρελαϊκές εταιρείες, οι ευρωπαϊκές τράπεζες και τα κράτη που παράγουν και εξάγουν πετρέλαιο, προσφέρθηκαν ως δάνεια για την αναδιοργάνωση της παραγωγής και την αντιμετώπιση των κοινωνικών συγκρούσεων τόσο στις χώρες του «Νότου» όσο και στις χώρες του «Βορρά».[22]

Συνέβη έτσι μια απότομη μεταβολή στη σχέση παραγωγικού και χρηματικού κεφαλαίου: το τελευταίο δεν εμφανίζεται πια ως υποταγμένο στην παραγωγή αλλά ως αυτοσκοπός. Δραστική συνέπεια αυτής της μεταβολής ήταν η αλλαγή στη σχέση των φαινομενικά αυτόνομων, εδαφικά παγιωμένων εθνών–κρατών με την παγκόσμια κινητικότητα του κεφαλαίου. Δεν έχουμε μια «παγκοσμιοποίηση» της οικονομίας που καταργεί τα έθνη–κράτη[23] αλλά μια αλλαγή στη μορφή ανάπτυξης του κεφαλαίου σε παγκόσμια κλίμακα. Η ροή του κεφαλαίου, που την κεϋνσιανή περίοδο ήταν σχετικά ρυθμισμένη, μετατρέπεται σ' ένα ορμητικό χείμαρρο που συμπαρασύρει τους θεσμούς και τις βεβαιότητες της μεταπολεμικής εποχής.

---

22. Η διάρρηξη του κεϋνσιανού μοντέλου σχέσεων κεφαλαίου-εργασίας, την οποία προκάλεσαν οι ταξικοί αγώνες των δεκαετιών 1960/1970, στην κεντρική Ευρώπη και την Αμερική, συνοδεύτηκε από αντιαποικιακούς και εργατικούς αγώνες στα πετρελαιοπαραγωγικά κράτη της Μέσης Ανατολής. Για να απαντήσουν στις διεκδικήσεις του προλεταριάτου της περιοχής, τα πετρελαιοπαραγωγικά κράτη προέβησαν στην εθνικοποίηση των πηγών και των βιομηχανιών πετρελαίου. Ωστόσο, οι πολυεθνικές εταιρίες πετρελαίου εξακολουθούσαν να διατηρούν τον έλεγχο στη διύλιση, τη διανομή και την τεχνική υποστήριξη της βιομηχανίας πετρελαίου καθώς και έναν ισχυρό ρόλο στον έλεγχο των τιμών. Η αύξηση της τιμής του πετρελαίου, στις αρχές του 1973, η οποία εμφανίστηκε σαν προϊόν σύγκρουσης ανάμεσα στον ΟΠΕΚ και τις ΗΠΑ, εντασσόταν στη γενικότερη αντεπίθεση του κεφαλαίου με σκοπό την αποσύνθεση της εργατικής τάξης. Η «ενεργειακή κρίση» συνεισέφερε στη δημιουργία τεράστιων δεξαμενών επενδυτικού χρήματος. Τα τεράστια εισοδήματα των εθνικοποιημένων πλέον βιομηχανιών πετρελαίου σε κράτη όπως η Σαουδική Αραβία και το Κουβέιτ επέστρεφαν στο διεθνές τραπεζικό σύστημα και τις χρηματαγορές, δίνοντας έτσι τη δυνατότητα στο ευρωπαϊκό και το αμερικάνικο κεφάλαιο να επιτεθούν στη δική τους εργατική τάξη. Από τη διαδικασία αυτή, γνωστή ως ανακύκλωση των πετροδολαρίων, χρηματοδοτήθηκε η εισαγωγή νέων τεχνολογιών στα εργοστάσια και τα γραφεία της Βόρειας Αμερικής, της Ευρώπης και της Ιαπωνίας. Με την «ενεργειακή κρίση» –βασική συνιστώσα της στρατηγικής του μετά το 1973– το διεθνοποιημένο κεφάλαιο επιδίωκε την ταχεία αύξηση της παραγωγικότητας και τη γενική μείωση των μισθών.

23. Η απελευθέρωση των σχέσεων εκμετάλλευσης από τους χωροχρονικούς περιορισμούς τους στα τέλη της φεουδαρχίας ενισχύθηκε αργότερα από την ανάπτυξη μιας νέας εδαφικοποίησης με τη μορφή του έθνους–κράτους, η οποία παραμένει έκτοτε η βασική μορφή αστυνόμευσης και ενσωμάτωσης της εργατικής τάξης.

Όπως είδαμε, ένας από τους πρώτους πυλώνες του μεταπολεμικού κόσμου που κατέρρευσαν ήταν το σύστημα του Bretton Woods, δηλ. το σύστημα σταθερών ισοτιμιών των εθνικών νομισμάτων προς το δολάριο, που αντικαταστάθηκε από ένα σύστημα μεταβλητών ισοτιμιών. Η ανάπτυξη και ενοποίηση των διεθνών χρηματαγορών, με τη βοήθεια και των νέων τεχνολογιών της μικροηλεκτρονικής, έφερε μετά τη δεκαετία του '70 μεγάλες αλλαγές στην εσωτερική οργάνωση των εθνών–κρατών. Ο αυξανόμενος ανταγωνισμός μεταξύ των κρατών για την προσέλκυση ή διατήρηση ενός μεριδίου του παγκόσμιου κεφαλαίου (άρα και ενός μεριδίου της παγκόσμιας υπεραξίας) δίνει την ευκαιρία σε όλα τα έθνη–κράτη να δημιουργήσουν εκείνες τις ευνοϊκές συνθήκες αναπαραγωγής της υποταγμένης εργασίας στο έδαφός τους που θα τα κάνει ελκυστικά στους επενδυτές. Καθώς αυξάνονται οι βραχυπρόθεσμες επενδύσεις, τα κράτη πιέζονται να δημιουργήσουν στο έδαφός τους τις συνθήκες εκείνες που θα μειώσουν το επιχειρηματικό ρίσκο τόσο του υπερεθνικού παραγωγικού κεφαλαίου όσο και του «ζεστού χρήματος». *Τα έθνη–κράτη, ως ακινητοποιημένες πολιτικές στιγμές της παγκόσμιας καπιταλιστικής σχέσης, οφείλουν να υποκλιθούν στην κινητικότητα του κεφαλαίου*. Οι παλιές ιδεολογίες εξανεμίζονται. Η νέα κυριαρχία του χρήματος εκφράζεται στις νέες ιδεολογίες του νεοφιλελευθερισμού, του μονεταρισμού, της «ανταγωνιστικής ανάπτυξης», της «προσαρμογής» κτλ., που όλες καταλήγουν στο ίδιο μονότονο ρεφρέν: «το χρήμα πάνω απ' όλα, ώστε ν' αναγκάσουμε την εργασία να παράγει περισσότερα εμπορεύματα, άρα περισσότερο χρήμα!» (Δυστυχώς για το κεφάλαιο, το χρήμα από μόνο του δεν μπορεί να γεννήσει χρήμα). Οι κατεστημένοι δεσμοί μεταξύ συγκεκριμένων καπιταλιστών ή κοινωνικών ομάδων και κράτους αρχίζουν ν' αντιμετωπίζονται ως εμπόδιο στη ροή του χρήματος και περιέρχονται σε κρίση. Τα μοντέλα κορπορατίστικης ενσωμάτωσης της εργατικής τάξης (μέσω της τριμερούς συμμαχίας κράτους-εργοδοτών-συνδικάτων) μπαίνουν σε σκληρή δοκιμασία: η προσέλκυση του παγκόσμιου χρηματικού κεφαλαίου απαιτεί αναδιάρθρωση των εργασιακών σχέσεων, «ευελιξία» και πειθαρχία που δεν μπορεί να εγγυηθεί η παλιά συνδικαλιστική μορφή ελέγχου, νέους τρόπους υπόκλισης μπροστά στ' αφεντικά. Τομείς της οικονομίας από τους οποίους ήταν πριν αποκλεισμένη η ιδιωτική καπιταλιστική «πρωτοβουλία» ανοίγουν διάπλατα στο χρηματικό κεφάλαιο που αναζητά νέες επικερδείς διεξόδους. Ούτε ο κρατικός καπιταλισμός της Ανατολικής Ευρώπης δε μένει ανεπηρέαστος απ' αυτή τη σαρωτική διαδικασία.

Όμως, δεν πρέπει να δημιουργηθεί η εντύπωση ότι η κεϋνσιανή πολιτική εγκαταλείφθηκε πλήρως.

Είναι αλήθεια ότι στην **πρώτη φάση** της καπιταλιστικής αντεπίθεσης, από τα μέσα της δεκαετίας του '70 ως τα μέσα της δεκαετίας του '80, η κεϋνσιανή διαχείριση αντικαταστάθηκε στα αναπτυγμένα καπιταλιστικά κράτη από μια **μονεταριστική** πολιτική καταπολέμησης του πληθωρισμού. Η πληθωριστική επέκταση της πίστης περιορίστηκε με την αύξηση των επιτοκίων. Η άνοδος των πραγματικών επιτοκίων

οδήγησε σε ακόμη μεγαλύτερη αύξηση των δημοσιονομικών ελλειμμάτων, πράγμα που νομιμοποίησε την πολιτική επιλογή της μείωσης των άμεσων και έμμεσων μισθών και των γενικότερων κοινωνικών δαπανών του κράτους. Τα μη «αποδοτικά» εργοστάσια έκλεισαν, οι πιο μαχητικοί εργάτες των επιχειρήσεων που είχαν πρωτοστατήσει στην κοινωνική αναταραχή χτυπήθηκαν (συνήθως μέσω της τακτικής της απομόνωσης), ο ρόλος των συνδικάτων μέσα στο κράτος και τις μεγάλες επιχειρήσεις περιορίστηκε, η πολιτική της πλήρους απασχόλησης εγκαταλείφθηκε. Αυτή η πολιτική κατάφερε να μειώσει τον πληθωρισμό (δηλ. την κατανάλωση των εργατικών νοικοκυριών), ν' αυξήσει την ανεργία και την ανασφάλεια (ας μην ξεχνάμε ότι η εξέγερση του '68 ενάντια στην εργασία στηριζόταν στη βεβαιότητα ότι αν έρθουν τα δύσκολα θα μπορείς ν' αλλάξεις εύκολα δουλειά) και να βάλει φρένο στις εργατικές απαιτήσεις. Αποθάρρυνε όμως τις επενδύσεις και απέτυχε ν' αυξήσει τα ποσοστά μεγέθυνσης του ΑΕΠ και τα κέρδη. Ως εκ τούτου, δεν κατάφερε να μειώσει καν το δημοσιονομικό έλλειμμα, καθώς, σε συνθήκες οικονομικής επιβράδυνσης, οι δαπάνες για τα επιδόματα ανεργίας και την κοινωνική ασφάλιση συνέχισαν να αυξάνονται ως ποσοστό του ΑΕΠ στις περισσότερες χώρες της Δύσης.

Επιπλέον, από την Καραϊβική και το Μεξικό ως την Αγγλία, την Ιταλία και τον Περσικό Κόλπο, ξεκίνησαν νέοι κοινωνικοί αγώνες ενάντια στα πρώτα εθνικά προγράμματα λιτότητας που επέβαλλε η αντιμετώπιση της διεθνούς κρίσης κερδοφορίας. Η αδυναμία επιβολής της λιτότητας σε συνδυασμό με τη μείωση των τιμών του πετρελαίου και την άνοδο των επιτοκίων στις ΗΠΑ μετά το 1980 οδήγησαν τις υπό ανάπτυξη πετρελαιοπαραγωγικές χώρες στο χείλος της χρεοκοπίας. Είχαν δανειστεί με φτηνά επιτόκια, έπρεπε να εξοφλήσουν με ψηλά και η αδυναμία τους να πειθαρχήσουν τις εργατικές απαιτήσεις και ν' ανταποκριθούν στις υποχρεώσεις τους έκανε τις δυτικές τράπεζες διστακτικές στη χορήγηση νέων δανείων.

Τον Αύγουστο του 1982, το Μεξικό ήταν η πρώτη χώρα που αναγκάστηκε να κηρύξει αδυναμία αποπληρωμής των χρεών της, εγκαινιάζοντας έτσι τη διεθνή κρίση του χρέους. Τότε έγινε ξεκάθαρο στους διεθνείς πιστωτικούς οργανισμούς ότι η Λατινική Αμερική και η Αφρική δεν μπορούσαν να είναι ασφαλή μέρη διοχέτευσης δανείων, εκτός εάν το χρέος ξανασχεδιαζόταν και τα νέα δάνεια για να ξεπληρωθούν τα παλιά συνοδεύονταν από πραγματικά σκληρά προγράμματα λιτότητας, δηλ. υποτίμηση τοπικών νομισμάτων, δραστικές περικοπές στις δημόσιες δαπάνες, πάγωμα μισθών, ιδιωτικοποιήσεις, κατάργηση των περιορισμών στην κίνηση κεφαλαίων. Αυτό ήταν άλλωστε κάτι που το επιθυμούσαν και οι εκσυγχρονιστικές φράξιες των ντόπιων, εθνικών κεφαλαίων που ήθελαν ν' απαλλαγούν από τη λαϊκίστικη, σοσιαλδημοκρατική ρύθμιση. Έτσι μπήκαν σ' εφαρμογή, σε πάνω από 100 χώρες από το 1983 ως τη δεκαετία του '90, τα περίφημα Προγράμματα Δομικής Προσαρμογής. *Ο νεοφιλελευθερισμός διεθνοποιήθηκε και αυτή η βίαιη μέθοδος αποσύνθεσης του πλανητικού προλεταριάτου ωραιοποιήθηκε από την αστική προπαγάνδα με τη συνεχή χρήση της ανώδυνης λέξης* **παγκοσμιοποίηση**.

Το μεγαλύτερο χτύπημα στις βλέψεις της εργατικής τάξης των υπό ανάπτυξη πετρελαιοπαραγωγικών χωρών δόθηκε όταν με μια διπλή κίνηση το 1985-86 η αμερικάνικη κυβέρνηση υποτίμησε το δολάριο και μείωσε την τιμή του πετρελαίου. Τα κράτη αυτά παρέμειναν στο χείλος της χρεοκοπίας, ενώ ήδη λόγω των υψηλών επιτοκίων στις ΗΠΑ και της έξαρσης του δολαρίου στο πρώτο μισό της δεκαετίας του '80, σε συνδυασμό με την μη ικανοποιητική απόδοση των επενδύσεων στον «τρίτο κόσμο», οι διεθνείς χρηματικές ροές είχαν αρχίσει να στρέφονται προς το βορρά (ή, ακόμα σαφέστερα, από βορρά σε βορρά, από αναπτυγμένα καπιταλιστικά κράτη σε άλλα αναπτυγμένα καπιταλιστικά κράτη).

Τη δεκαετία του '80 οι ΗΠΑ ανέλαβαν το ρόλο του παγκόσμιου εισαγωγέα εμπορευμάτων και κεφαλαίων, αντικαθιστώντας τα υπό ανάπτυξη κράτη. Οι πρώτες μονεταριστικές πολιτικές σφιχτού οικονομικού ελέγχου που είχαν επιβληθεί στις ΗΠΑ και τη Βρετανία από τα μέσα της δεκαετίας του '70 διαλύθηκαν. Με τη σταδιακή μείωση των επιτοκίων μετά το 1983 ξεκίνησε μια **νέα φάση της πολιτικής του χρέους** τόσο σε διεθνές επίπεδο όσο και στο εσωτερικό των εθνών–κρατών, βασισμένη στη μαζική επέκταση της καταναλωτικής πίστης και των πολεμικών επενδύσεων. Μια φάση που ορισμένοι την αποκάλεσαν «ιδιωτικοποιημένο κεϋνσιανισμό» και άλλοι «πολεμικό κεϋνσιανισμό». Η αύξηση του χρέους σήμανε την αύξηση των διακρίσεων εντός του προλεταριάτου –διακρίσεων ανάμεσα σ' αυτούς που θεωρούνται «άξιοι» να τους δοθούν δάνεια και πιστωτικές κάρτες και σ' αυτούς που θεωρούνται «ανάξιοι» για κάτι τέτοιο. Αυτή η νέα ιεραρχία πλούτου και φτώχειας, η νέα διάκριση «καταναλωτών» και «αποκλεισμένων» εκδηλώνεται με αποκρουστικό τρόπο τόσο στο επίπεδο των διεθνών διακρατικών σχέσεων όσο και στο εσωτερικό των εθνικών/«πολυπολιτισμικών» κοινωνιών.[24]

Από τη δεκαετία του '80 και μετά λοιπόν η πολιτική του καπιταλιστικού κράτους παρέμεινε αντικεϋνσιανική όχι επειδή συνέχισε να περιορίζει την πληθωριστική επέκταση της πίστης και την ανάπτυξη μέσω των ελλειμμάτων του προϋπολογισμού και του εμπορικού ισοζυγίου –κάθε άλλο!– αλλά επειδή *συνέχισε να καταστρέφει την παλιά αναδιανεμητική λειτουργία του κοινωνικού κράτους*. Η νέα επέκταση της πίστης βοήθησε ώστε να αποσυντεθεί η ομογενοποίηση της αντίστασης στη λιτότητα που είχε επιβάλλει ο μονεταρισμός. Επιπλέον, αποτέλεσε το καλύτερο συμπλήρωμα στην πολιτική αλλαγής των εργασιακών σχέσεων· μια αναγκαία για το κεφάλαιο αλλαγή που ο μονεταρισμός είχε παραμελήσει. Παρά το γεγονός ότι

24. Η δεύτερη μαζική ροή χρήματος από την «περιφέρεια» προς το «κέντρο», μετά την κρίση στην Ασία το '97, τίναξε σε δυσθεώρητα ύψη τα καταναλωτικά δάνεια και την ατομική χρέωση στις ΗΠΑ. Σ' αυτήν τη χώρα, ήδη στα μέσα της δεκαετίας του '90, το μέσο χρέος ανά νοικοκυριό ήταν πάνω από 3.000 δολάρια (από 1.000 δολάρια που ήταν το 1985). Στο τέλος της δεκαετίας του '90 το χρέος από δάνεια έφτασε τα 1,2 τρισ, αυξανόμενο κάθε χρόνο κατά 9%, πράγμα που είχε προκαλέσει τότε αρνητικά ποσοστά αποταμίευσης.

υπάρχει μια αυξανόμενη ποικιλία τύπων μισθωτής σχέσης (μεταξύ των οποίων η φορντιστική, με βασικά χαρακτηριστικά τη μονιμότητα και το σαφή προσδιορισμό των επαγγελματικών καθηκόντων μέσα στην ιεραρχική οργάνωση της επιχείρησης, εξακολουθεί να είναι ο κανόνας), μπορούμε εν τούτοις να διακρίνουμε την εμφάνιση δύο σαφώς διακριτών νέων τύπων που τείνουν να γίνουν κυρίαρχοι. Από τη μια μεριά ένα «αποδοτικό» κομμάτι της εργατικής τάξης που είναι ειδικευμένο, ευέλικτο, «αυτοαπασχολούμενο» και καλοπληρωμένο, δουλεύει ως «συνεργάτης» στις νέες επιχειρήσεις του τριτογενή τομέα, παίρνει μετοχές της εταιρείας, έχει τη δυνατότητα να δανείζεται χρήμα και όσο περισσότερο χρεώνεται τόσο περισσότερο δουλεύει. Από την άλλη το «αναλώσιμο» κομμάτι των προσωρινών και εναλλάξιμων εργατών που κινείται στην περιφέρεια του πυρήνα σταθερής εργασίας μέσα στην επιχείρηση και που πρέπει να δουλέψει ακόμα και για ένα μικρότερο από πριν επίδομα ανεργίας. Ό,τι κι αν ισχυρίζονται όλες οι ιδεολογίες (νεοφιλελεύθερες και νεοαριστερίστικες) που θέλουν να τα κρατήσουν διαχωρισμένα, η συνθήκη του δεύτερου κομματιού είναι συχνά προάγγελος κακών μαντάτων για το πρώτο (ας φέρει κανείς στο νου τις χιλιάδες απολύσεις προγραμματιστών στις εταιρείες της καταρρεύσασας «Νέας Οικονομίας» μετά την κρίση του 2000-01).

Την τελευταία τριακονταετία δεν έγινε στη Δύση μια μετωπική επίθεση σ' ολόκληρη την εργατική τάξη. Ορισμένα κομμάτια της τάξης μάλιστα ανέβασαν το βιοτικό τους επίπεδο, έστω κι αν αυτό έγινε με τίμημα την εντατικοποίηση της εργασίας τους. Οι δημόσιες κοινωνικές δαπάνες, που μάλιστα στις χώρες του ΟΟΣΑ αυξήθηκαν ως ποσοστό του ΑΕΠ κατά 8% από το 1975 ως το 2009 για να σταθεροποιηθούν τα επόμενα χρόνια (με αυξήσεις σε κάποιες χώρες και μειώσεις σε άλλες), χρησιμοποιήθηκαν για την αποδιοργάνωση της τάξης και την τεχνική ανασύνθεσή της. Η κοινωνική πρόνοια κατευθύνθηκε προς το πεδίο της αγοράς, το πεδίο της αφηρημένης ισότητας του χρήματος. Ένα μεγάλο μέρος των μορφών αναπαραγωγής της εργασιακής δύναμης ιδιωτικοποιήθηκε και εκχρηματίστηκε. Η ίδια η γλώσσα των «δικαιωμάτων» («δικαίωμα» στην εργασία, στα επιδόματα ανεργίας, στη στέγαση, στην υγεία, στην εκπαίδευση, στην πρόνοια κτλ) γελοιοποιήθηκε σαν γλώσσα των «εξασφαλισμένων», των τεμπέληδων ή των εξαρτημένων απ' το κράτος. Δεν υπέστη κριτική απ' τη ριζοσπαστική σκοπιά του άγραφου «δικαιώματος στη ζωή» αλλά από τη σκοπιά του ατομικισμού και της ατομικής επιτυχίας. Η ιδεολογία της ανισότητας, ως «φυσικής» κατάστασης του ανθρώπινου γένους, αποθεώθηκε. *Το κοινωνικό κράτος σταδιακά μετασχηματίστηκε από θεσμός ενσωμάτωσης και διευρυμένης αναπαραγωγής της εργατικής τάξης σε θεσμό ελέγχου των «μειονοτήτων» και των «αποκλεισμένων», σε θεσμό επιβολής της φτώχειας και της χαμηλόμισθης εργασίας.*

Είναι ευνόητο ότι η αναδιάρθρωση των δημόσιων δαπανών δεν πρέπει να εκληφθεί σαν δείγμα αδυναμίας άσκησης εθνικής οικονομικής πολιτικής. Το κράτος εξακολουθεί να διαχειρίζεται το εθνικό μεταβλητό κεφάλαιο,

εξακολουθεί να διαχειρίζεται τον κοινωνικό μισθό οργανώνοντας την απαξίωση του αναδιανεμητικού συνταξιοδοτικού συστήματος και εποπτεύοντας την ιδιωτικοποίησή του, για να έρθουμε στο θέμα που μας ενδιαφέρει. Αυτό ισχύει ακόμα και για συστήματα πλήρως κεφαλαιοποιητικά, όπως το σύστημα που πρωτοεφαρμόστηκε στη Χιλή το 1981 και το ακολούθησαν εν μέρει τη δεκαετία του '90 οι αγγλοσαξωνικές χώρες και ορισμένες χώρες της Λατινικής Αμερικής. Η ανάπτυξη ανταποδοτικών/κεφαλαιοποιητικών συνταξιοδοτικών συστημάτων έχει ως επακόλουθο τη δημιουργία ατομικών λογαριασμών σύνταξης (ατομικών εισφορών/καταθέσεων) που μπορούν να επενδυθούν στο χρηματιστήριο ή σε οποιαδήποτε κερδοσκοπική δραστηριότητα και να τοκιστούν ανάλογα με την απόδοση των επενδύσεων. Η ιδιωτικοποίηση και εμπορευματοποίηση βασικών «υπηρεσιών», παρότι ξεκίνησε από συγκεκριμένα έθνη–κράτη τα τελευταία είκοσι χρόνια, παρουσιάστηκε εν τούτοις ως «προσαρμογή» σε μια εξωτερική αντικειμενική πραγματικότητα· όμως συγκεκριμένες εθνικές κυβερνήσεις υπήρξαν οι πρωτοπόροι στη δημιουργία των «περιορισμών» που υποτίθεται ότι επέβαλλε ο «μονόδρομος» του διεθνούς ανταγωνισμού.

Εξεταζόμενο στο φως της διεθνούς πολιτικής του χρήματος, το ζήτημα της μεταρρύθμισης των ασφαλιστικών συστημάτων, όπως παίζει αυτή τη στιγμή σ' όλο τον κόσμο, αποκαλύπτεται στις πραγματικές του διαστάσεις: πρόκειται για μια προσπάθεια σύνδεσης των έως τώρα αδρανοποιημένων αποθεμάτων (οικονομιών) των εργαζομένων με την καπιταλιστική επενδυτική δραστηριότητα. Από παλιά, π.χ. στην Ελλάδα, τα αποθέματα των ασφαλιστικών ταμείων χρησιμοποιούνταν ως δανειστικό κεφάλαιο για την ανάπτυξη των παραγωγικών επιχειρήσεων, αλλά σ' έναν περιορισμένο βαθμό και μ' έναν επιλεκτικό τρόπο. Τώρα παντού, με τη σταδιακή εισαγωγή του ανταποδοτικού ασφαλιστικού συστήματος, η στρατηγική του κεφαλαίου στο μέτωπο των συντάξεων αποσκοπεί στη μέγιστη δυνατή αύξηση της ποσότητας του διαθέσιμου χρηματικού κεφαλαίου που μπορεί να ριχτεί στη διαδικασία αξιοποίησης. *Επιχειρεί να συνδέσει το βίο του κάθε εργάτη/μελλοντικού συνταξιούχου με τις προσδοκίες της καπιταλιστικής συσσώρευσης.* Εξαρτημένος από τις επενδυτικές δραστηριότητες των επαγγελματικών ταμείων, των ασφαλιστικών εταιρειών ή των ιδιωτικών επενδυτικών εταιρειών που διαχειρίζονται τους ατομικούς λογαριασμούς σύνταξης και εσωτερικεύοντας τη σύνδεση της μελλοντικής κατανάλωσης με την πορεία των μετοχών του στο χρηματιστήριο, ο μελλοντικός συνταξιούχος/μικροεπενδυτής ατομικοποιείται στο έπακρο. Αυτή η εξάρτηση εξυπηρετεί τη χαλιναγώγηση των κοινωνικών συγκρούσεων. Αν οι επενδύσεις της «δικής του» ιδιωτικής επενδυτικής εταιρείας δεν αποδίδουν, πρέπει να εργαστεί πιο σκληρά για να εισφέρει επιπλέον «κεφάλαιο» στον ατομικό του λογαριασμό σύνταξης. Αν οι επενδύσεις αποδίδουν, πάλι τείνει ν' απομακρύνεται από

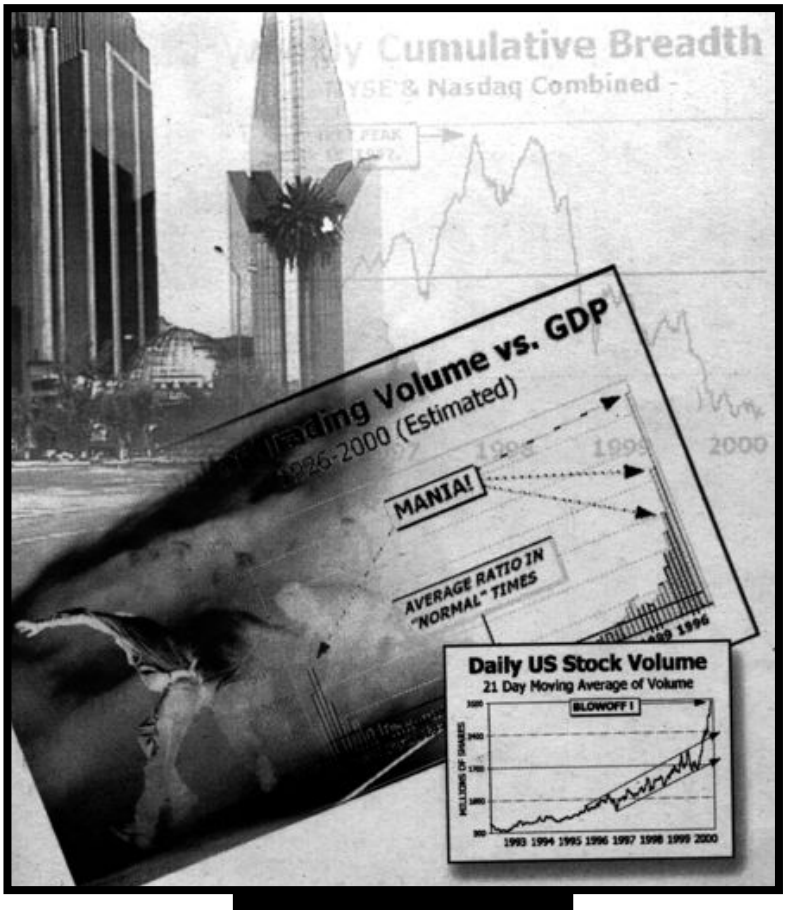
Cumulative Breadth
& Nasdaq Combined -
Trading Volume vs. GDP
1996-2000 (Estimated)
MANIA!
AVERAGE RATIO IN "NORMAL" TIMES
Daily US Stock Volume
21 Day Moving Average of Volume
BLOWOFF !
MILLIONS OF SHARES
1993 1994 1995 1996 1997 1998 1999 2000

ENRON
STOCKS
WEF: THEY ARE ALL ENRON

οποιαδήποτε συλλογική δραστηριότητα διεκδίκησης.[25] Ομοίως, η μετατροπή των ασφαλισμένων στα επαγγελματικά ταμεία σε αγχωμένους θεατές της κίνησης των χρηματαγορών εντείνει την κλασσική συντεχνιακή νοοτροπία και το διαχωρισμό των εργατών. *Σε κάθε περίπτωση, η μεταρρύθμιση του ασφαλιστικού συστήματος αυξάνει το βαθμό εκμετάλλευσης, επιμηκύνει τον εργασιακό βίο, μετατρέπει τη χαρά του να ζεις σήμερα σε θολή ελπίδα για απόλαυση αύριο και κινητοποιεί την εργατική υποκειμενικότητα προς όφελος της συσσώρευσης του κεφαλαίου.*

Έχει πολύ σωστά ειπωθεί ότι *«ενώ ο κεϋνσιανισμός ήταν ιδεολογική έκφραση της προσπάθειας του κεφαλαίου και του κράτους ν' ανταποκριθούν στις γενικευμένες επιδιώξεις της εργατικής τάξης κατά την πρώτη μεταπολεμική περίοδο οικονομικής άνθισης, ο νεοφιλελευθερισμός είναι η ιδεολογική έκφραση της υπαγωγής των επιδιώξεων της εργατικής τάξης στην αξιοποίηση του κεφαλαίου»*.[26] Όσοι είχαμε την εμπειρία της αντικουλτούρας και βλέπουμε σήμερα να μας την πουλάνε με τη μορφή της «διαφοροποιημένης κατανάλωσης», όσοι είχαμε κάποτε την ιδεολογία της αυτοοργάνωσης και του αντικρατισμού και βλέπουμε σήμερα να μας επιστρέφεται στα μούτρα ως «αυτοδιαχείριση» του συνταξιοδοτικού λογαριασμού μας (βλέπε π.χ. εξατομικευμένα πακέτα ιδιωτικών ασφαλιστικών) μπορούμε να καταλάβουμε ακόμα καλύτερα από τους «ρεφορμιστές» εργάτες την αλήθεια των παραπάνω φράσεων.

Έχει πάντως μεγάλη σημασία να τονίσουμε ότι λίγα κράτη σήμερα προβαίνουν άμεσα και ανοιχτά στη δημιουργία ενός κεφαλαιοποιητικού/ανταποδοτικού ασφαλιστικού συστήματος τριών πυλώνων.[27] Τα περισσότερα περιορίζονται στη λήψη «περιφερειακών» μέτρων που θέλουν να απαξιώσουν περαιτέρω το υφιστάμενο σύστημα και να ανοίξουν το δρόμο στο καινούργιο. Οι αλλαγές εντοπίζονται σε συγκεκριμένα πεδία: στη μείωση των συντάξεων, μέσω της αλλαγής του τρόπου υπολογισμού τους, ώστε να αναπληρώνουν ένα μικρό μόνο ποσοστό του μισθού που έπαιρνε ο εργαζόμενος πριν συνταξιοδοτηθεί· στην παράταση του εργάσιμου

25. Στις αγγλοσαξονικές χώρες αλλά και σε άλλες (π.χ. Ολλανδία, Σουηδία, Φινλανδία) κάθε επιχείρηση ή όμιλος επιχειρήσεων μπορεί να δημιουργήσει ένα επαγγελματικό ταμείο (occupational pension scheme) για την ασφάλιση του προσωπικού του. Από τότε που δημιουργήθηκαν, οι κοινωνικές δαπάνες για τις συντάξεις ως ποσοστό του ΑΕΠ στις χώρες αυτές μειώθηκαν κατά 2-3%. Τα εν λόγω ταμεία είναι οι μεγαλύτεροι θεσμικοί επενδυτές και κατέχουν σημαντικότατο μέρος των εγχώριων χρηματαγορών, ενώ μπορεί να επενδύουν σημαντικά ποσά και σε άλλες χρηματαγορές. Στις ΗΠΑ τα ασφαλιστικά ταμεία είναι ο στυλοβάτης της χρηματιστηριακής κερδοσκοπίας αφού ελέγχουν πάνω από το 40% των μετοχών.

26. S. Clarke, στο W. Bonefeld/J. Holloway, *Μεταφορντισμός και κοινωνική μορφή*.

27. Σύμφωνα με τα σχέδια που ήδη έχουν παρουσιαστεί, το ανταποδοτικό σύστημα, που θα στηρίζεται στη λογική του «όσα βάζεις, τόσα θα παίρνεις», προβλέπει τρεις πυλώνες ασφάλισης: μια ελάχιστη δημόσια κατώτατη σύνταξη, επαγγελματική ασφάλιση και ιδιωτική ασφάλιση ανάλογα με τις αντοχές της τσέπης του καθενός.

βίου· στη μείωση των εργοδοτικών εισφορών· στην ενοποίηση των ταμείων προς τα κάτω· στη νομοθετική ρύθμιση των νέων επαγγελματικών ταμείων για τα οποία μιλήσαμε παραπάνω· στην «ενεργητική αξιοποίηση των αποθεματικών». (Όπως θα δείξουμε παρακάτω, στην περίπτωση κρατών που έχουν μετατραπεί σε εσωτερικές αποικίες χρέους, όπως η Ελλάδα, αυτές οι αλλαγές εξυπηρετούν και άλλους στόχους, εκτός από αυτούς που έχουμε αναφέρει).

Δύο είναι οι βασικοί λόγοι για τους οποίους το καπιταλιστικό κράτος περιορίζεται κυρίως στη **συγκράτηση του ρυθμού αύξησης των κοινωνικών δαπανών** και δεν τις περικόπτει δραστικά: πρώτον, η πλειοψηφία των μισθωτών δεν έχει τη δυνατότητα να προβεί σε ατομική/κεφαλαιοποιητική ασφάλιση· δεύτερον, η ανάληψη της αναπαραγωγής της εργασιακής δύναμης από το κράτος είναι πλέον μια αναπόδραστη ιστορική αναγκαιότητα για το κεφάλαιο. Δεν έχει γι' αυτό κανένα νόημα να αρμέγει ισχνές αγελάδες.

❖

Η αλλαγή της σχέσης των εθνών–κρατών με το παγκόσμιο κεφάλαιο σήμανε επίσης την αλλαγή των πολιτικών, οικονομικών και ιδεολογικών μορφών της παγκόσμιας καπιταλιστικής κυριαρχίας. Οι πολιτικές αποφάσεις, που εξακολουθούν βέβαια να λαμβάνονται από τις εθνικές κυβερνήσεις, προσαρμόζονται τώρα όλο και πιο άμεσα στην παγκόσμια κίνηση του κεφαλαίου. Οι υπερεθνικοί οργανισμοί (ΔΝΤ, Παγκόσμια Τράπεζα, ΠΟΕ, ΕΕ κλπ.) οργανώνουν την **παγκόσμια τρομοκρατία του χρήματος** και παράλληλα λειτουργούν σαν think tanks που εκδίδουν ντιρεκτίβες εναρμόνισης των οικονομικών και κοινωνικών μεταρρυθμίσεων σε κάθε έθνος–κράτος. Αυτές οι αλλαγές δημιουργούν βέβαια και προβλήματα στα καπιταλιστικά κράτη (δηλ. σ' όλα τα κράτη): δυσχεραίνεται η εφαρμογή παραδοσιακών πολιτικών της συναίνεσης και ιδιαίτερων τρόπων αποσύνθεσης/τεχνικής ανασύνθεσης του κάθε εθνικοποιημένου προλεταριάτου. Οι τρεις τελευταίες δεκαετίες χαρακτηρίζονται από μια αύξηση των κοινωνικών εντάσεων που έχουν οδηγήσει το ζιγκ-ζαγκ οικουμενισμού/εθνικισμού σε παραλήρημα και αδιέξοδο.

Μ' όλα αυτά θέλουμε να πούμε ότι το κεφάλαιο έχει στρατηγικές (αποτυχημένες, επιτυχημένες, αντιφατικές κ.ο.κ.) αλλά σίγουρα δεν είναι παντοδύναμο. **Η κυριαρχία του χρήματος είναι η απόδειξη της αδυναμίας του κεφαλαίου**. Το χρήμα κυριαρχεί επειδή το πεδίο της παραγωγής εξακολουθεί να μην είναι επαρκώς αποδοτικό για το κεφάλαιο, αλλά στην τελική είναι η παραγωγή –πάντα η παραγωγή– η μοναδική πηγή του χρήματος και της αυτοεπέκτασης του κεφαλαίου. Παρά τα φαινόμενα, η αέναη κίνηση του κεφαλαίου είναι ο δείκτης της ανυποταξίας της εργασίας. Η αναδιάρθρωση της υποταγής της εργασίας στο κεφάλαιο παραμένει ένα ζητούμενο. Ο εργάτης που κινείται μεταξύ προσωρινότητας και ανεργίας δεν μπορεί ποτέ να

γίνει το μοντέλο του «αποδοτικού» εργάτη. Από την άλλη, ο «καλός» καταναλωτής/επενδυτής δεν είναι απαραίτητα και «καλός» εργάτης. Όπως και η αύξηση της ονομαστικής τιμής των μετοχών μιας επιχείρησης δεν είναι απόδειξη της ανόδου των πραγματικών κερδών της.

Η εύθραυστη κυριαρχία του χρήματος και η αδυναμία του κεφαλαίου εν γένει να καταστήσει το πεδίο της παραγωγής επαρκώς αποδοτικό μέσω της εφαρμογής ενός νέου παραγωγικού/κοινωνικού υποδείγματος, εκδηλώθηκε την προηγούμενη δεκαετία με πάρα πολλούς τρόπους: με την αποκάλυψη της «δημιουργικά» διογκωμένης παραγωγικότητας της εργασίας στις ΗΠΑ το 2000, τη νέα φάση του «πολεμικού κεϋνσιανισμού» που φέρει το όνομα του «πολέμου κατά της τρομοκρατίας», την άναρχη ένταξη των «επικίνδυνων τάξεων», τις οποίες το νέο ποινικό κράτος μέχρι τότε απλώς επιτηρούσε, στο χρηματοπιστωτικό σύστημα. Η κρίση των ενυπόθηκων δανείων υψηλού ρίσκου στις ΗΠΑ το 2007 ήταν απλώς η πιο πρόσφατη εκδήλωση της διεθνοποιημένης κρίσης του «ιδιωτικοποιημένου κεϋνσιανισμού».

Η κρίση του 2007-2008 οφειλόταν στην πτώση της μάζας του (εταιρικού) κέρδους από τις αρχές του 2006 και μετά, η οποία είχε οδηγήσει στη μείωση των παραγωγικών επενδύσεων. Τα δάνεια που είχαν πάρει οι εταιρείες, που παράλληλα τζόγαραν στο χρηματιστήριο ή την αγορά κατοικίας για να ενισχύσουν την κερδοφορία τους, δεν μπορούσαν να αποπληρωθούν κι έτσι η κρίση κερδοφορίας ήρθε στην επιφάνεια σαν εκδήλωση της αγοράς, σαν χρηματοπιστωτική κρίση. Η κατακόρυφη πτώση των κερδών το 2009 αντιστράφηκε την επόμενη χρονιά χάρη στη μεγάλη μείωση των εταιρικών φόρων, την εισαγωγή σχεδόν μηδενικών επιτοκίων δανεισμού και την περαιτέρω απορρύθμιση της αγοράς εργασίας που μείωσε το εργατικό κόστος. Τα επαγγελματικά ασφαλιστικά ταμεία όμως έχασαν έσοδα από τη μείωση των επιτοκίων και την αύξηση της ανεργίας.

Η μερική ανάκαμψη που ακολούθησε στις αρχές αυτής της δεκαετίας δεν κράτησε πολύ. Τόσο η διεθνής πολιτική της λιτότητας όσο και η διάσωση των κεντρικών τραπεζών με δημόσιο χρήμα που αγοράζει κρατικά ομόλογα και εταιρικές μετοχές ή αποθηκεύεται στα σεντούκια τους αποθαρρύνουν τις δημόσιες ή ιδιωτικές δαπάνες. Το παγκόσμιο ποσοστό του κέρδους βρίσκεται στο ιστορικό χαμηλό του (βλ. πίνακας 1) και μέσα σ' αυτήν τη δεκαετία όλο και πιο πολλοί μιλούν πλέον για το ότι βρισκόμαστε στο μέσον μιας νέας Μεγάλης Ύφεσης.

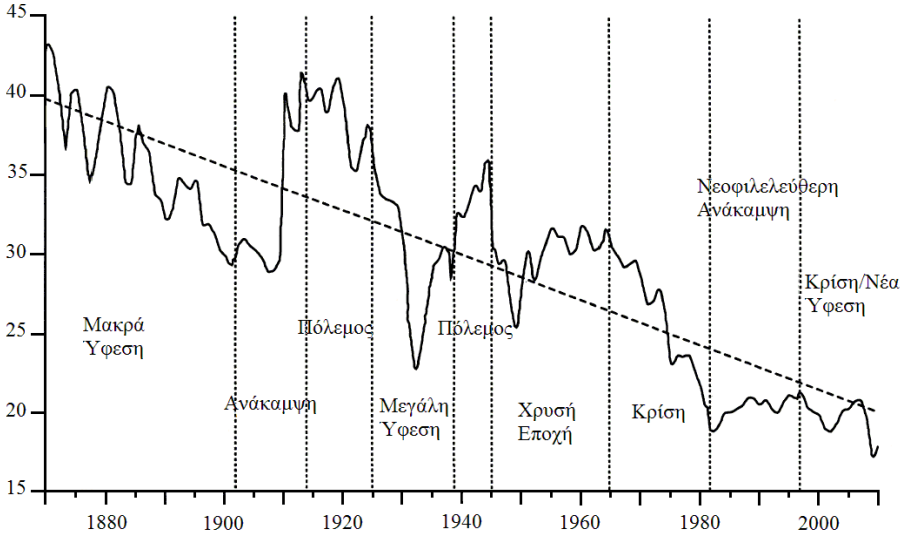

Πίνακας 1. Το παγκόσμιο μέσο ποσοστό κέρδους.[28]

28. Βλ. E. Maito, *The Historical Transience of Capital*, 2014. Το επεξεργασμένο γράφημα που χρησιμοποιούμε βρίσκεται στο M. Roberts, "The global crawl continues", International Socialism # 147, 2015.

η κοινωνική πολιτική στο ελληνικό κράτος από τα μέσα του 19ου αιώνα ως το 1940

Ο τρόπος με τον οποίο διαμορφώνεται η κρατική κοινωνική πολιτική σε μια χώρα εξαρτάται από τις μορφές εμπορευματοποίησης της αγροτικής παραγωγής, το επίπεδο ανάπτυξης του βιομηχανικού κεφαλαίου, την ένταση των κοινωνικών αγώνων, τις εναλλακτικές μορφές κοινωνικής αναπαραγωγής και τον τρόπο συγκρότησης του έθνους-κράτους. Αυτούς τους παράγοντες θα εξετάσουμε ευθύς αμέσως αναφερόμενοι στην ελληνική περίπτωση.

Θυμίζουμε ότι το ελληνικό έθνος–κράτος συγκροτήθηκε στη σημερινή του μορφή σε πέντε διαδοχικές ιμπεριαλιστικές φάσεις με τις πλάτες των δυτικοευρωπαϊκών κρατών: α) το 1864 παραχωρήθηκαν από τη Μ. Βρετανία τα Επτάνησα· β) το 1881 προσαρτήθηκαν η Θεσσαλία και μεγάλο μέρος της Ηπείρου· γ) το 1913, μετά τη λήξη των Βαλκανικών Πολέμων, ενσωματώθηκαν η Μακεδονία, η Κρήτη και ορισμένα νησιά του Αιγαίου· δ) το 1920 κατακτήθηκε η Δυτική Θράκη και ε) το 1947 η Ιταλία αναγκάστηκε να παραχωρήσει στην Ελλάδα τα Δωδεκάνησα.

Η συντήρηση και επέκταση του ελληνικού κράτους, η πραγμάτωση (ενός μόνο μέρους) της «Μεγάλης Ιδέας» του Έθνους, μια διαδικασία συχνά αιματηρή και ανθρωποφάγος, θα ήταν αδύνατη χωρίς τη διαρκή εξασφάλιση της κοινωνικής συναίνεσης μέσω των διαδοχικών διανομών γης. Δεν θα ήταν υπερβολή αν λέγαμε ότι μέχρι τη δεκαετία του 1920 το ρόλο της κοινωνικής πολιτικής στην Ελλάδα τον παίζει η μαζική παραγωγή αγροτικής μικροϊδιοκτησίας. Την πρώτη διανομή γης του Κουμουνδούρου το 1871 ακολούθησε η αγροτική μεταρρύθμιση του 1917 και η εκτεταμένη εφαρμογή της το 1923. Η πρώτη διανομή (πώληση) των «εθνικών γαιών»[29]

29. Έτσι ονομάστηκαν τα πρώην οθωμανικά κτήματα, που ιδιοποιήθηκε το ελληνικό κράτος και τα οποία ενοικίαζε στους «ελεύθερους» πια ραγιάδες επιβάλλοντάς τους την «τριτοδεκάτη» (φόρος που πολλές φορές έφτανε μέχρι το 30%) και το δικαίωμα επικαρπίας (καταβολή 15% του

μπορεί να επιβλήθηκε από την αδυναμία του ελληνικού κράτους να συλλέξει τους βαριούς φόρους που το ίδιο επέβαλλε και την ανάγκη βελτίωσης των εσόδων του άμεσα (με τα χρήματα της πώλησης) και έμμεσα (με την αύξηση των φορολογικών εσόδων, τα οποία θα προέρχονταν από την βελτίωση της παραγωγικότητας της αγροτικής οικογενειακής εργασίας, που θα επέφερε η ένταξη της αγροτικής παραγωγής στο εθνικό και διεθνές εμπορευματικό κύκλωμα), όμως ήταν επίσης ένα καθυστερημένα εξοφλημένο γραμμάτιο της αγροτικής και κλεφταρματολικής επανάστασης του 1821. Το ίδιο και η «εις μικροϊδιοκτησίας αποκατάστασις των προσφύγων» το 1923: πέρα από το ότι διασφάλιζε την τυπική υπαγωγή του συνόλου της αγροτικής παραγωγής στο (χρηματικό και εμπορικό) κεφάλαιο, έγινε σε μεγάλο βαθμό με κριτήρια κοινωνικά, πολιτικά και εθνικιστικά.

Είναι γενικά γνωστό ότι στην Ελλάδα σ' όλη τη διάρκεια του 19ου αιώνα και στις αρχές του 20ου το κεφάλαιο δρα και συσσωρεύει στον εμπορικό, εφοπλιστικό και χρηματιστικό τομέα. Εν τω μεταξύ σ' όλες τις απογραφές που διενεργούνται από το 1879 ως το 1928 φαίνεται ότι σταθερά το 65-70% του ενεργού πληθυσμού απασχολείται σε αγροτικές εργασίες. Μετά την πτώχευση του 1893, την επιβολή του Διεθνούς Οικονομικού Ελέγχου το 1898 και μια δεκαετία αντιπληθωριστικής πολιτικής ως το 1909, το κράτος αρχίζει να εκδηλώνει ενδιαφέρον για τη βιομηχανική ανάπτυξη. Η στήριξη εκδηλώνεται με την πρόβλεψη ατελειών για εισαγόμενες πρώτες ύλες και την ίδρυση Υπουργείου Εθνικής Οικονομίας το 1910.

Μιλάμε πάντως για περιορισμένες τοποθετήσεις εμπορικού κεφαλαίου σε, κυρίως, μικρομεσαίες βιοτεχνίες ιματισμού, τροφίμων, επεξεργασίας καπνού κτλ. Κατά τη διάρκεια της μακράς πολεμικής περιόδου της δεκαετίας του 1910, υπάρχει υπερδραστηριοποίηση σε κλάδους παραγωγής καταναλωτικών προϊόντων και πρόσκαιρο εύκολο κέρδος από την εκμετάλλευση του ελάχιστου επενδυμένου κεφαλαίου και της ανεξάντλητης δεξαμενής των ανειδίκευτων εργατών «για όλες τις δουλειές» που, λόγω ανέχειας, κινούνται διαρκώς ανάμεσα στο χωριό τους και την πόλη. Έτσι σχηματίστηκε η εργασιακή δύναμη στην Ελλάδα, με έναν τρόπο διαφορετικό από ό,τι π.χ. στην Αγγλία: στη *«συναρμογή ανάμεσα στο χρόνο αποδέσμευσης των εργατικών χεριών, που καθοριζόταν από το είδος* [και την επάρκεια] *των κατά τόπους καλλιεργειών, και την εποχικότητα της ζήτησης εργασίας στην πόλη»*.[30] Η μετατροπή της μεταναστευτικής και εποχικής εργασιακής δύναμης σε μόνιμη εργασιακή δύναμη στις πόλεις –ή καλύτερα, η μετατροπή *ενός* μέρους της εποχικής εργασιακής δύναμης, γιατί η περιπλάνηση και η μετανάστευση είναι ένα διαχρονικό χαρακτηριστικό της εργασίας στον καπιταλισμό– εξαρτήθηκε από τους μετασχηματισμούς της παραγωγής, την πολιτική δημιουργίας του έθνους–κράτους

ακαθάριστου γεωργικού προϊόντος).

30. Α. Λιάκος, *Εργασία και πολιτική στην Ελλάδα του μεσοπολέμου.*

και τη μεταφορά της οικογένειας στην πόλη. Η προσφυγιά είναι μια τέτοιου είδους μεταφορά των δραστηριοτήτων της οικογένειας στην πόλη. Ο πόλεμος –οι εθνικιστές τον λένε «μικρασιατική καταστροφή»– μπορεί να θεωρηθεί τομή και ευτυχής συγκυρία για το κεφάλαιο, αφού προκάλεσε την πρωταρχική συσσώρευση φτηνής εργασιακής δύναμης χωρίς αγροτικούς δεσμούς. Από το 1.200.000 πρόσφυγες που έφτασαν στην Ελλάδα των 5 εκατομμυρίων κατοίκων το φθινόπωρο του 1922, το 54% κατέφυγε στις πόλεις και το 46% εγκαταστάθηκε σε αγροτικές περιοχές, κυρίως στη Μακεδονία και τη Θράκη, βοηθώντας έτσι το κράτος στον εξελληνισμό αυτών των περιοχών. Η διόγκωση της ζήτησης καταναλωτικών προϊόντων οδήγησε σε σημαντική ανάπτυξη των μεταποιητικών δραστηριοτήτων.

Μια σειρά νόμων «περί προαγωγής της βιομηχανίας», από το 1922 και μετά, την τοποθετούν κάτω από την πολιτική και οικονομική προστασία του κράτους. Θεσπίζονται έμμεσες επιδοτήσεις των επενδύσεων και φορολογικές απαλλαγές, δημιουργείται καθεστώς προτίμησης εγχώριων προϊόντων για τις κρατικές προμήθειες, ενισχύεται η μακροπρόθεσμη βιομηχανική πίστη. Μιλάμε όμως για μια βιομηχανία με κύρια χαρακτηριστικά το μικρό μέγεθος, την ελάχιστη εκμηχάνιση και την υπερσυγκέντρωση των δραστηριοτήτων στα εύκολα παραγόμενα, με παλιό εξοπλισμό και φτηνή και ανειδίκευτη εργασία, προϊόντα. Χρηματοπιστωτικά στηρίζεται σε τραπεζικά δάνεια με κρατική εγγύηση, που ανακυκλώνουν την πρακτική της υπερχρέωσης και, μέσα στη δεκαετία του '30, την επιλεκτική στήριξη επιχειρήσεων. Η ιδιομορφία της καπιταλιστικής ανάπτυξης στην Ελλάδα δεν επέτρεπε το πέρασμα από την εκτατική συσσώρευση, βασισμένη στην άντληση απόλυτης υπεραξίας, στην εντατική συσσώρευση, που βασίζεται στην άντληση σχετικής υπεραξίας και στην πραγματική υπαγωγή της εργασίας στο κεφάλαιο. Η βιομηχανία εξαρτιόταν, λοιπόν, από την ένταξη όλο και περισσότερων φτηνών εργατών και πρώτων υλών σε μια παραγωγική βάση ρηχή και στάσιμη.

Η αδυναμία δημιουργίας των παραγωγικών δυνάμεων και σχέσεων που απαιτεί η εντατική συσσώρευση κεφαλαίου έχει πολύ συχνά αποδοθεί στην κρατική ενίσχυση της μικροϊδιοκτησίας και της απλής εμπορευματικής παραγωγής. Πράγματι, το κράτος νομιμοποίησε τις καταλήψεις γης που έκαναν οι ακτήμονες μετά τον πόλεμο και από το 1923 ως το 1932 απαλλοτρίωσε και διέθεσε σε γηγενείς και πρόσφυγες σχεδόν 10 εκατομμύρια στρέμματα καλλιεργήσιμης γης. Στις πόλεις, πέρα από τα στεγαστικά δάνεια, η Εθνική Τράπεζα τροφοδότησε ως το 1926 με 22.000 δάνεια τους «συνεταιρισθέντες μικροεπαγγελματίες», δηλαδή το 35% των προσφύγων. Ποια πραγματικότητα όμως, κρύβεται κάτω από το νομικό όρο «ιδιοκτησία»; Στην περίπτωση των εύρωστων οικογενειακών βιοτεχνιών και αγροκτημάτων υπάρχει όντως αποκλεισμός ενός μέρους της εργασιακής δύναμης απ' τη μισθωτή εργασία (όπως υπάρχει και μεταφορά αξίας προς τις μεγάλες καπιταλιστικές επιχειρήσεις). Στις περισσότερες όμως περιπτώσεις «μικροϊδιοκτησίας» ή «αυτοαπασχόλησης»

στο μεσοπόλεμο δεν μιλάμε για εργολαβικές μορφές οργάνωσης της εργασίας ούτε για κάποιον προκαπιταλιστικό τομέα της οικονομίας, αλλά για ένα τομέα αόρατης και απλήρωτης γυναικείας οικιακής εργασίας, μικρεμπορίου, προσφοράς προσωπικών υπηρεσιών και παραγωγής μέσων επιβίωσης, που εξασφαλίζει την αναπαραγωγή της εργασιακής δύναμης με το χαμηλότερο δυνατό κόστος για το κεφάλαιο και ταυτόχρονα επιτρέπει την εποχιακή προσφορά της. Αυτός είναι ο ρόλος του πλανόδιου μανάβικου ή του καφενείου της γειτονιάς. Όσο για την περίφημη «ιδιοκατοίκηση», μιλάμε για άθλια αυθαίρετα, εκ των οποίων μόνο το 5% διέθετε λουτρό. *«Πολλοί τραγουδάνε την ωραία Αθήνα της πριν το 1940 εποχής. Κι όμως, δεν ήταν τόσο ωραία, όσο την εξωραΐζει ο ρομαντισμός του παρελθόντος. Σκόνη, βρώμα, σκουπίδια, έλλειψη νερού, άθλια κατοικία, κακή διατροφή έφταναν το μέσο όρο ζωής στα 45».*[31]

Οι εργάτες και οι εργάτριες των πόλεων στο μεσοπόλεμο μπορεί να είχαν τις μιζέριες τους και τα εξαντλητικά ωράρια, παρόλα αυτά δεν ήταν αξιοθρήνητοι καταναλωτές τηλεοπτικών ειδήσεων. Έλεγχαν το χώρο που καταπατούσαν στις παρυφές των πόλεων, ο δρόμος ήταν δικός τους και η γειτονιά μια τεράστια αυλή. Είχαν τις γιορτές τους, τα τραγούδια τους, τα μπουζούκια, τους λουλάδες, τους ναργιλέδες, τη **δική τους** γλώσσα. Διαμόρφωναν τις απόψεις τους στα καφενεία, στους τεκέδες, στα κατώφλια των σπιτιών. Κάποιοι κατάφερναν να ξεφύγουν από την προλεταριοποίηση, απ' το εργοστάσιο ή το ανήλιαγο γραφείο. Οι περισσότεροι ήταν αναγκασμένοι να βρουν μέσα στη συνθήκη του συλλογικού εργάτη τα όπλα που θα έστρεφαν ενάντια σε όσους ήθελαν να τους υποβιβάσουν σε απλή εργασιακή δύναμη. Κάποιοι έφτιαξαν συνδικάτα, άλλοι μπήκαν στο ΚΚΕ ή στις μικρές κομμουνιστικές ομάδες στ' αριστερά του.

❖

Από την απεργία των μεταλλωρύχων της Σερίφου το 1916 και τη μεγάλη πανελλαδική απεργία του 1923 ως τους δημοσιοϋπαλληλικούς αγώνες του 1931 και τις μέρες του Μάη του '36 στη Θεσσαλονίκη οι εργατικοί αγώνες, που συνήθως καταστέλλονται βίαια από τη χωροφυλακή, η οποία πυροβολούσε στο ψαχνό, σημαδεύουν όλη τη μεσοπολεμική περίοδο. Η ΓΣΕΕ (Γενική *Συνομοσπονδία* Εργατών Ελλάδας), τριτοβάθμια συνδικαλιστική οργάνωση, ιδρύθηκε το 1918 όχι ως αποτέλεσμα ανάπτυξης δευτεροβάθμιων εργατικών οργανώσεων (*ομοσπονδιών*), αλλά ως αποτέλεσμα κοινής πολιτικής συμφωνίας των σοσιαλιστών και της τότε βενιζελικής κυβέρνησης. Και οι δύο πλευρές έβλεπαν το εργατικό κίνημα ως αγωγό της πολιτικής τους επιρροής. Μέσα στη δεκαετία του '20 η ΓΣΕΕ έγινε επίσημος κρατικός θεσμός

31. Δ. Λιβιεράτος, *Κοινωνικοί αγώνες στην Ελλάδα (1932-36)*.

Ενθύμιον Καρδίτσης 1934.
Ελεθηροδρομική Ἀωερχία

διοικούμενος πραξικοπηματικά από μια κλίκα κρατικοδίαιτων τυχοδιωκτών, που θα αποτελούσε τίτλο τιμής να τους αποκαλέσει κανείς ρεφορμιστές. Ο κρατικά εγγυημένος «εκφραστής των εργατικών συμφερόντων» προσπαθούσε μάταια να καναλιζάρει και να θέσει υπό τον έλεγχό του το αρκετά μεγάλο, για τα δεδομένα της Ελλάδας, απεργιακό κίνημα των χρόνων 1931-1936· ένα κίνημα με χαρακτήρα βίαιο, συγκρουσιακό και απαιτητικό, που περιορίστηκε όμως τις περισσότερες φορές σε άμεσα, απτά και βραχυπρόθεσμα αιτήματα και σε κλαδικά όρια, μη κατορθώνοντας να ενοποιηθεί. Οι κλάδοι που βρίσκονταν πιο συχνά σε κινητοποίηση ήταν οι καπνεργάτες, οι ναυτεργάτες και οι σιδηροδρομικοί. Το κράτος-χωροφύλακας, που προσπαθεί να θέσει τις βάσεις για την ανάπτυξη της καπιταλιστικής οικονομίας, κατέστειλε αμείλικτα και ταυτόχρονα εφάρμοζε την πλέον επιθετική οικονομική και εργατική πολιτική, εξαπολύοντας ταυτόχρονα ανελέητο πόλεμο ενάντια στους κομμουνιστές. Ο νόμος που απαγόρευε τις απεργίες των δημόσιων υπαλλήλων, το Ιδιώνυμο και μια σειρά άλλα νομοθετήματα αποτέλεσαν τα θεμέλια για τις φασιστικές κυβερνήσεις που ακολούθησαν.

Σημαντικό ρόλο στην καθυστέρηση της εφαρμογής μιας κρατικής κοινωνικής πολιτικής διαδραμάτισε και η απουσία ενός μαζικού ρεφορμιστικού πολιτικού φορέα. Η ΓΣΕΕ, ενώ στο επίπεδο των διακηρύξεων προέτασσε γενικότερες ρεφορμιστικές ρυθμίσεις, στο πρακτικό επίπεδο των εργατικών αγώνων περιοριζόταν στις διεκδικήσεις για κλαδικά ασφαλιστικά ταμεία, καθώς σε επίπεδο ηγεσίας κυριαρχούσαν, όπως είπαμε, οι συντηρητικοί. Το σταλινικό κόμμα –γνωστό και ως ΚΚΕ– (με λίγες, αλλά ισχυρές συνδικαλιστικές βάσεις) άλλαξε πολιτική γραμμή τέσσερις φορές (!) κατά τη διάρκεια του μεσοπολέμου: από την «οργανική σχέση» των συνδικάτων με το κομμουνιστικό κόμμα στις αρχές της δεκαετίας του '20, πέρασε στην τακτική του «ενιαίου μετώπου» με τα «ρεφορμιστικώς διατεθειμένα στρώματα των εργατών». Κατόπιν, το 1928 ακολούθησε την πολιτική της «προεπαναστατικής περιόδου και του καταρρέοντος καπιταλισμού» της Τρίτης Διεθνούς, χαρακτήρισε τους ελάχιστους έλληνες ρεφορμιστές ως «σοσιαλφασίστες» και δημιούργησε τη δική του Γενική Συνομοσπονδία, την «ενωτική» ΓΣΕ. Τέλος, το 1934 υιοθέτησε τη νέα γραμμή της Τρίτης Διεθνούς και πέρασε στη δημιουργία «Λαϊκού Μετώπου» με σκοπό την αντιμετώπιση του φασισμού και την προστασία της αστικής δημοκρατίας.

Είναι προφανές γιατί ένα τέτοιο κόμμα –παρότι θα το ήθελε– όχι μόνο δεν μπόρεσε ν' αποτελέσει ένα συντονιστικό κέντρο για την κυκλοφορία και την απ' τα πάνω **πολιτική** ενοποίηση των εργατικών αγώνων (και ας διευκρινίσουμε εδώ ότι με τέτοιες λενινιστικές πρακτικές εμείς διαφωνούμε), αλλά αντίθετα κατέληξε τον Μάη του '36 να σιγοντάρει τις μεθοδεύσεις των συνδικαλιστών της ΓΣΕΕ και την κρατική καταστολή. Οι καπιταλιστές με τη σειρά τους διακατέχονταν από μια κοντόφθαλμη οπτική που τους εμπόδιζε να μπουν στη διαδικασία έστω να σκεφθούν την προσπάθεια ενσωμάτωσης των προλετάριων.

❖

Ποια είναι η προϊστορία της κοινωνικής πρόνοιας στην Ελλάδα; Ας πάμε πίσω στην εποχή αμέσως μετά την «απελευθέρωση του 1821». Τότε απελευθερώθηκε και ένας μεγάλος όγκος επαιτών, ένας φτωχός πληθυσμός, που «μόλυνε» τη νεαρή πρωτεύουσα με την παρουσία του. Αρχικά σ' αυτόν ανήκε η μεγάλη πλειοψηφία των αγωνιστών του 1821 –όσοι δηλαδή δεν μπήκαν στον τακτικό στρατό που οργάνωσαν οι Βαυαροί το 1834 ή δεν κατέφυγαν στη ληστεία–, οι χήρες και τα ορφανά όσων σκοτώθηκαν στις συγκρούσεις της επανάστασης και οι απελεύθεροι απ' την τουρκική αιχμαλωσία. Στις τάξεις των ρακένδυτων αργότερα προστέθηκαν οι ακτήμονες χωρικοί, που λόγω των κρίσεων στην αγροτική παραγωγή συνέρρεαν στην Αθήνα κατά περιόδους, καθώς και οι άνεργοι εργατοτεχνίτες.

Οι ρακένδυτοι περιπλανώμενοι ζητιάνοι, το «ατυχές προϊόν» της επανάστασης, που όσο περνούσαν τα χρόνια δεν έλεγε να συρρικνωθεί, αλλά αντίθετα διογκωνόταν, αποτελούσε όνειδος για ένα κράτος που προσπαθούσε να εξευρωπαϊσθεί, τουλάχιστον ως προς το φαίνεσθαι. Ποια ήταν άραγε η πρώτη αντίδραση ενός τέτοιου νεότευκτου κράτους, που αλληθώριζε σταθερά προς Δυσμάς; Σε καμιά περίπτωση δεν προχώρησε σε μια δυτικού στυλ πληθυσμιακή πολιτική βίαιης ενσωμάτωσης μέσω μηχανισμών εγκλεισμού. Ας μην ξεχνάμε άλλωστε ότι το ελληνικό κράτος δεν εφάρμοσε επίσης και καμιά πολιτική πρωταρχικής συσσώρευσης, που θα κατέστρεφε την οικονομία του πληθυσμού της υπαίθρου και θα προκαλούσε μαζική αγροτική προσέλευση στις πόλεις. Πολύ απλά, το κράτος στην αρχή έδιωχνε πίσω στα χωριά τους και πάντως μακριά από τις πόλεις τους «άνεργους» και «φαυλόβιους».

Οι ελάχιστες εξαιρέσεις απλά επιβεβαιώνουν τον κανόνα, δηλαδή την έλλειψη προσπαθειών αξιοποίησης του εφεδρικού στρατού των ανέργων: κάποιες απόπειρες μεταφοράς του θεσμού των εργατοκατέργων (workhouses) έγιναν επί Καποδίστρια, όταν εξαθλιωμένοι, που είχαν καταφύγει σε σπηλιές και αρχαίους τάφους στην Αίγινα, χρησιμοποιήθηκαν σε οικοδομές μ' αντάλλαγμα ένα πιάτο φαΐ και κατοπινά όταν ιδρύθηκε το πρώτο ορφανοτροφείο στην Αίγινα, προωθώντας το πρόγραμμα «Πρόνοια δια της εργασίας» –σα να λέμε, ένα πρωτόλειο workfare.

Άλλη μια απόδειξη του ακόμα μη καπιταλιστικού χαρακτήρα του κράτους ήταν η απλή ποινικοποίηση της επαιτείας, με τις διατάξεις περί «Φυγοπονίας, επαιτείας, αγυρτείας και γοητείας», που περιέχονταν στον Ποινικό Νόμο του 1834. Η καταστολή των εξαθλιωμένων και άνεργων συνεχίστηκε μέχρι τα μισά του 19ου αιώνα και τα μικρά χρηματικά βοηθήματα στις χήρες και τα ορφανά των σκοτωμένων «ηρώων του 1821» δεν μπορούσαν να χαρακτηριστούν ακριβώς κρατική πρόνοια. Ο «κυμαινόμενος πληθυσμός» αντιμετωπίστηκε περισσότερο σαν δημόσιος κίνδυνος, παρά σαν κρέας για τα –ανύπαρκτα άλλωστε– εργοστάσια.

Μέσα σ' ένα πλαίσιο πολύ περιορισμένης βιομηχανικής ανάπτυξης (τέλη 1860–μέσα 1870) ήρθαν στο προσκήνιο οι από μηχανής θεοί για τους άπορους: οι φιλάνθρωποι αστοί. Οι στόχοι τους «άδολοι»: ενσωμάτωση των φτωχών, κοινωνικός έλεγχος, μετάδοση των αστικών –προτεσταντικών– ηθικών αξιών, πρόληψη ανάπτυξης τυχόν εξισωτικών–σοσιαλιστικών ιδεών και, μέσα σ' όλα αυτά, η απάλυνση της «αρρώστιας» που ονομάζεται φτώχεια.

Το πρώτο μέτρο ήταν η ίδρυση Πτωχοκομείου και μιας και το αγαπημένο target group των φιλάνθρωπων ήταν οι ανήλικοι –τα «τέκνα του Ουγκώ»– ακολούθησε η ίδρυση Ορφανοτροφείων και Βρεφοκομείων. Συνάμα πρωτοεμφανίστηκε η χρησιμοθηρική λογική: οι ανήλικοι άρχισαν ν' αποκαλούνται «ζωντανό κοινωνικό κεφάλαιο» που θ' αποσβέσει την «ευεργεσία» την οποία δέχτηκε, αφού εκπαιδευτεί ως εργατικό δυναμικό προορισμένο για τις νέες βιομηχανίες και βιοτεχνίες ή ως υπηρετικό προσωπικό στα σπίτια των μεγαλοαστών. Για την επίτευξη αυτού του ευγενούς στόχου ιδρύθηκαν τα δύο πρώτα Ορφανοτροφεία, το Χατζηκώνστα για αγόρια και το Αμαλίειο για κορίτσια (αυτό δε το τελευταίο το σχεδίασε το 1845 ο αρχιτέκτονας Κλεάνθης έχοντας υπόψιν του το Πανοπτικόν του Μπένθαμ).

Πρωτοπόρα υπήρξε και η ιδιωτική πρωτοβουλία του βιομήχανου Λουκά Ράλλη, που το 1847 προσέλαβε 60 με 80 άπορα κορίτσια στο μεταξουργείο του «σώζοντάς» τα από την αλητεία και την πορνεία και φροντίζοντας για την αναπαραγωγή τους με το γενναίο ποσό της μίας δραχμής ημερησίως (όσο κόστιζε ένα ζευγάρι κάλτσες, που ο ίδιος παράγγελνε από την Αγγλία).

Αν και αναιμική ακόμη, η κρατική προσπάθεια ενσωμάτωσης των φτωχών και κυρίως ανήλικων αλητάκων και πειθάρχησής τους στα πρότυπα των συνθηκών της βιομηχανικής εργασίας μπορεί να θαυμαστεί στα ευαγή ιδρύματα Σεβαστοπούλειον, Εφηβαίον στις φυλακές Αβέρωφ, Εμπειρίκειον αργότερα το 1919, εκεί όπου το τερπνόν (εγκλεισμός) συνδυαζόταν με το ωφέλιμον (εκμάθηση κάποιας «τέχνης»). Η εργασία των φυλακισμένων κάνει επίσης την εμφάνισή της στις φυλακές Συγγρού και σύμφωνα με υπόμνημα του Εργατικού Κέντρου Αθήνας προς τη Βουλή το 1911 εκεί αποδίδεται η ανεργία και τα χαμηλά μεροκάματα των καρεκλοποιών.

Οι ίδιοι οι εργάτες –τον 19ο αιώνα μιλάμε ακόμα για παραδοσιακούς τεχνίτες, που εργάζονταν είτε αυτόνομα είτε με συμβάσεις έργου– προκειμένου να αντιμετωπίσουν προβλήματα ασφάλισης δημιούργησαν αλληλοβοηθητικές ενώσεις. (Να θυμίσουμε ότι το «δικαίωμα του συνεταιρίζεσθαι» κατοχυρώθηκε μόλις το 1864 ύστερα από την έξωση του Όθωνα). Αυτό το είδος εργατικής οργάνωσης γινόταν ανεκτό επειδή ενσάρκωνε τη φιλελεύθερη αξία της αυτοβοήθειας. Σύμφωνα με την κυρίαρχη ιδεολογία εκείνης της εποχής, ο εργάτης ήταν ο ίδιος υπεύθυνος για τη δυστυχία του. Εννοείται ότι στις περισσότερες επιχειρήσεις δεν υπήρχε καμιά μέριμνα. *«Σε μερικές επιχειρήσεις γίνονταν αναγκαστικές κρατήσεις 10% επί του μισθού, οι*

οποίες χρησίμευαν για ν' αναγκάζουν τους εργάτες να ειδοποιούν εγκαίρως την επιχείρηση για την αποχώρησή τους, και επιστρέφονταν σε περίπτωση μεγάλης ανάγκης, αποχώρησης ή, στα εργαζόμενα κορίτσια, προικοδότησης. Καθώς οι κρατήσεις αυτές ήταν άτοκες, αποτελούσαν μάλλον ένα είδος αναγκαστικού δανείου προς όφελος της επιχείρησης και έναν τρόπο να ελέγχει την κινητικότητα και τη διαγωγή των εργατών. Έναντι αυτού όμως μπορούσαν να δανείζονται οι εργάτες σε ώρα ανάγκης».[32]

❖

Μελετώντας τη χρονολογική σειρά ίδρυσης των ταμείων ασφάλισης εξάγεται εύκολα το συμπέρασμα ότι ο θεσμός δεν δημιουργήθηκε για να καλύψει τις ανάγκες των εργαζομένων που είχαν μεγαλύτερη ανάγκη προστασίας, αλλά χρησιμοποιήθηκε από την κρατική εξουσία για να ενσωματώσει ομάδες εργαζομένων που θεωρούνταν απαραίτητοι για την ισχυροποίηση του έθνους–κράτους και τη διαχείριση της κρατικής εξουσίας. Το ταμείο συντάξεως των δημοσίων υπαλλήλων ιδρύθηκε το 1861. Φυσικά είχε προηγηθεί η ίδρυση ταμείων ασφάλισης για τους αξιωματικούς του στρατού (1852) και τους αξιωματικούς του πολεμικού ναυτικού (1856). Το 1861 ιδρύθηκε επίσης το Ναυτικό Απομαχικό Ταμείο (ΝΑΤ), των ναυτεργατών. Τα πρώτα εργατικά ταμεία (χωρίς να λογαριάζουμε τους δημόσιους υπάλληλους) είναι αποτέλεσμα αιματηρών εργατικών αγώνων, που συχνά λάμβαναν το χαρακτήρα εξέγερσης. Τρανταχτό παράδειγμα αποτελούν οι απεργίες στα μεταλλεία του Λαυρίου. Το ταμείο τους τυπικά ιδρύθηκε με το νόμο περί μεταλλείων το 1861, αλλά άρχισε να λειτουργεί ουσιαστικά το 1901, μετά τις μεγάλες απεργιακές κινητοποιήσεις του 1896. Αρχικά έδινε μόνο αποζημιώσεις για τα εργατικά ατυχήματα (αν και όταν αυτά γνωστοποιούνταν –πράγμα εντελώς αβέβαιο). Ακόμα και όταν μετά το 1920 επέκτεινε τις παροχές του, αυτές ήταν υποτυπώδεις. Το 1934 ενσωματώθηκε στο ΙΚΑ.

Έχει ενδιαφέρον να αναφέρουμε την ίδρυση των ταμείων συντάξεων των σιδηροδρομικών μετά την επιτυχημένη απεργία που έκαναν το 1906. Οι σιδηρόδρομοι ανήκαν σε διάφορες εταιρείες. Σε κάποιες απ' αυτές υιοθετήθηκε για πρώτη φορά στην Ελλάδα το ανταποδοτικό–κεφαλαιοποιητικό σύστημα: οι εισφορές του εργαζόμενου σχημάτιζαν έναν ατομικό λογαριασμό/ατομικό κεφάλαιο, που τοκιζόταν και ανατοκιζόταν και στο τέλος επέστρεφε στον ασφαλισμένο κατά τη συνταξιοδότησή του.

Γενικά, η ίδρυση ταμείων ήταν ευκαιριακού τύπου, από την άποψη πως ερχόταν να καλύψει απαιτήσεις ορισμένων κομματιών της εργατικής τάξης ή συγκεκριμένων

32. Α. Λιάκος, ό.π.

αναγκών του κράτους, χωρίς γενικευμένη σχεδίαση ασφάλισης, ενώ δεν πρέπει να παραβλέπεται το γεγονός ότι, όπου υπήρξε εφαρμογή της ασφάλισης, αυτή έγινε με τρόπο επιφανειακό και σε έκταση περιορισμένη. Το 1922 ψηφίστηκε ο πρώτος ασφαλιστικός νόμος που δεν περιοριζόταν σε ειδική κατηγορία εργαζομένων. Προέβλεπε ταμεία συντάξεων των επιχειρήσεων και κρατικά ταμεία συντάξεων. Εφαρμόστηκε μόνο μετά την αιματηρή καταστολή της γενικής απεργίας του 1923, για ν' αντισταθμίσει την απαγόρευση λειτουργίας των συνδικάτων και, καθώς κανείς δεν ήταν υποχρεωμένος να συμμορφωθεί μ' αυτόν, αφού δεν περιλάμβανε κυρώσεις, κάλυψε μόλις 22.000 εργάτες.

Μετά το 1924 ιδρύθηκαν κι άλλα κλαδικά ασφαλιστικά ταμεία με ειδική, ως συνήθως, νομοθεσία. Το σημαντικότερο ήταν το Ταμείο Ασφαλίσεως Καπνεργατών (ΤΑΚ). Οι καπνεργάτες αποτελούσαν τον πιο πολυπληθή και τον πιο μαχητικό κλάδο της εργατικής τάξης. Η εργασιακή διαδικασία ελεγχόταν εξ ολοκλήρου απ' τους ίδιους. Ο εργατικός έλεγχος πραγματωνόταν από τις επιτροπές «σαλονιών» («σαλόνι» λεγόταν ο χώρος της καπναποθήκης, όπου γινόταν η επεξεργασία του καπνού). Οι επιτροπές συνεδρίαζαν συχνά, μοίραζαν τη δουλειά, την επόπτευαν, εκπροσωπούσαν τους εργάτες απέναντι στην εργοδοσία και ασκούσαν έλεγχο στο σωματείο. Το κύριο αίτημα των καπνεργατών μέσα στη δεκαετία του '20 ήταν ν' απαγορευτεί η εξαγωγή ανεπεξέργαστων καπνών, καθώς η απελευθέρωση των εξαγωγών είχε προκαλέσει μεγάλη ανεργία. Για να κατευνάσει τις αντιδράσεις το κράτος προχώρησε στη δημιουργία ασφαλιστικού ταμείου για τους άνεργους και στην καθιέρωση ασφάλισης συντάξεων και ιατροφαρμακευτικής περίθαλψης. Το ΤΑΚ, εκτός από ασφαλιστικός οργανισμός, έγινε όργανο ρύθμισης της αγοράς εργασίας και διαχείρισης της ανεργίας, αναλαμβάνοντας το έργο της αποσυμφόρησης του κλάδου. Η πολιτική της αποσυμφόρησης είχε ως στόχο το σπάσιμο της μαχητικότητας του κλάδου. Αλλά και οι εργάτες προσπάθησαν να χρησιμοποιήσουν την ασφάλιση ως όπλο εναντίον του κράτους και των καπνεμπόρων. Τον Μάιο του 1927 προχώρησαν σε απεργία ζητώντας οι πόροι του ταμείου να προέρχονται εξ ολοκλήρου από το κράτος, τους δήμους και τη φορολόγηση του καπνεμπορικού κεφαλαίου και να μη γίνεται κράτηση 6% επί του ημερομισθίου τους. Απαίτησαν επίσης, να διοικούν οι ίδιοι το ταμείο. Συνεπώς, γίνεται σαφές απ' την περίπτωση του ΤΑΚ (που κατά κάποιον τρόπο υπήρξε πρόδρομος του ΙΚΑ) ότι τα κρατικά ασφαλιστικά ταμεία δεν αποκρυστάλλωναν τις επιδιώξεις των εργατών, γι' αυτό έγιναν απ' την αρχή της θέσμισής τους ένα ακόμη πεδίο ταξικής αντιπαράθεσης: όποτε οι προλετάριοι έβλεπαν τον άμεσο, πραγματικό τους μισθό να μειώνεται, αντιδρούσαν στα ταμεία εκείνα που χτυπούσαν τις αποδοχές τους.

Μέχρι το 1930 η κρατική κοινωνική ασφάλιση δεν είχε γίνει κύριο και σοβαρό αίτημα, ούτε καν των κεντρικών συνδικαλιστικών οργανώσεων. Μετά τις απεργίες του 1928, οι μεταρρυθμιστές βενιζελικοί, η ΓΣΕΕ και τα «Ανεξάρτητα» Εργατικά

Συνδικάτα άρχισαν ν' ασχολούνται με το ζήτημα κάτω από την πίεση του Διεθνούς Γραφείου Εργασίας. Το 8ωρο, η καταπολέμηση της ανεργίας και η ασφάλιση συμπεριλαμβάνονταν όλο και περισσότερο στην αιτηματολογία της ΓΣΕΕ.

Το 1930-31, όταν η παγκόσμια κρίση άρχισε να χτυπά και την Ελλάδα, οι κινητοποιήσεις εργαζόμενων και ανέργων ξεκίνησαν να περιστρέφονται γύρω από το εντεινόμενο τότε ζήτημα της ανεργίας, ζητώντας, εκτός από εξασφάλιση θέσεων εργασίας, τη χορήγηση επιδομάτων ανεργίας ή την αύξησή τους, όπου προϋπήρχαν, καθώς και εκτάκτων ενισχύσεων στις περιόδους των εορτών. *Αυτοί είναι οι πρώτοι αγώνες για την ανεργία που κατάφεραν να ξεπεράσουν τον συντεχνιακό χαρακτήρα με αιτήματα που περιελάμβαναν όλους τους εργαζόμενους*. Η ΓΣΕΕ έλαβε από τον Βενιζέλο υποσχέσεις για κοινωνική ασφάλιση και για γραφεία ευρέσεως εργασίας. Το άνεργο όμως προλεταριάτο δεν αρκέστηκε σ' αυτές και ξεπέρασε πάλι τη συνδικαλιστική γραφειοκρατία δημιουργώντας επιτροπές ανέργων, συγκροτημένες όχι μόνο κατά κλάδο, αλλά και κατά πόλη, συνοικία ή γειτονιά και στις οποίες συμμετείχαν άνεργοι, προσωρινοί και πιο σταθερά εργαζόμενοι. Οι αγώνες των ανέργων άνοιξαν ένα σημαντικό κεφάλαιο στην ιστορία του εργατικού κινήματος, καθώς έλαβαν μέρος σε αυτούς μαζικά οι πρόσφυγες και οι γυναίκες, ενώ επιτεύχθηκε κάτι ιδιαίτερα κρίσιμο: η ενοποίηση εργαζομένων και ανέργων.

Από το τέλος της δεκαετίας του '20 το κράτος, με πρωτεργάτη τη βενιζελική κυβέρνηση, ξεκίνησε να παρεμβαίνει ενεργά στην άμβλυνση της σύγκρουσης κεφαλαίου–εργασίας με πολλούς τρόπους. Απ' τη μια ψηφίζοντας το Ιδιώνυμο, που έβαζε στο στόχαστρο το ΚΚΕ και τις μικρότερες αριστερές ομάδες, με σκοπό να περιορίσει τις διεκδικήσεις των εργατών στα όρια της νομιμότητας και από την άλλη προωθώντας το συμπλήρωμά του, δηλαδή τις κοινωνικές ασφαλίσεις και την υποχρεωτική διαιτησία του κράτους, που στην πραγματικότητα καταργούσε το δικαίωμα της απεργίας. Το νομοσχέδιο για τη δημιουργία του ΙΚΑ κατατέθηκε από τον υπουργό Εθνικής Οικονομίας Βουρλούμη το Μάιο του 1932. Προέβλεπε ασφάλιση όλων των μισθωτών για εργατικά ατυχήματα, ασθένεια και γήρας. Προέβλεπε επίσης παροχές και επιδόματα μητρότητας, αλλά δεν ασφάλιζε την ανεργία. Με τα χίλια ζόρια ο νόμος ψηφίστηκε τελικά τον Οκτώβρη του 1934, με αρκετές τροποποιήσεις προς όφελος των εργοδοτών.[33] Μετά από τριετή προετοιμασία, εφαρμόστηκε απ' την κυβέρνηση Μεταξά τον Δεκέμβριο του 1937. Τον πρώτο χρόνο της λειτουργίας του ΙΚΑ ασφαλίστηκαν στις μεγάλες πόλεις 300.000 μισθωτοί. Έτσι, στα τέλη της δεκαετίας του '30, τα 3/4 σχεδόν των ασφαλισμένων εργατών υπάγονταν στο ΙΚΑ και οι υπόλοιποι σ' ένα πλήθος μικρότερων ασφαλιστικών οργανισμών.

33. Από την αρχή τα Εμπορικά και Βιομηχανικά Επιμελητήρια εναντιώθηκαν στην εφαρμογή της κοινωνικής ασφάλισης. Βασικά θεωρούσαν, και δεν είχαν άδικο, ότι σε περίπτωση ισχυροποίησης των εργατών οι ασφαλιστικές εισφορές θα μετακυλίονταν, μέσω της αύξησης των μισθών, στους

Η πολιτική της δικτατορίας της 4ης Αυγούστου ήταν εν μέρει απομίμηση πρακτικών του ιταλικού φασισμού και εν μέρει συνέχεια, επί το αυταρχικότερον, της δημοκρατικής πολιτικής του Βενιζέλου και άλλων κυβερνήσεων, που προηγήθηκαν του Μεταξά. Το καθεστώς της 4ης Αυγούστου ενίσχυσε τον κρατικό έλεγχο στην αγορά εργασίας, επέκτεινε το σύστημα των «κλειστών» επαγγελμάτων, απαγόρευσε τις απολύσεις χωρίς κυβερνητική άδεια, συστηματοποίησε τις συλλογικές συμβάσεις εργασίας, καθιέρωσε σε πολλούς κλάδους ελάχιστο κατώτατο ημερομίσθιο, κατάργησε το δικαίωμα της απεργίας και κρατικοποίησε το συνδικαλισμό. Δεν θυσίασε τα κοινωνικά αιτήματα στις οικονομικές απαιτήσεις των ατομικών καπιταλιστών και προχώρησε, πέρα από την ίδρυση του ΙΚΑ, στη νοσοκομειακή οργάνωση της χώρας.

Το καπιταλιστικό κοινωνικό κράτος στην Ελλάδα είχε αρχίσει να γεννιέται. Όμως η αποστολή της δικτατορίας του Μεταξά, να βάλει τον κοινωνικό ανταγωνισμό στο γύψο, ανατράπηκε από τον πόλεμο, την εθνικοαπελευθερωτική αντίσταση και τον εμφύλιο. Στο τέλος του πολέμου το ΙΚΑ, πριν προλάβει καλά-καλά να ξεκινήσει, είχε χρεοκοπήσει ως ασφαλιστικός οργανισμός.

εργοδότες. Σ' αυτήν την κοντόφθαλμη λογική ο Βουρλούμης απάντησε ως εξής: *«Αι κοινωνικαί ασφαλίσεις... είναι το κατ' εξοχήν συντηρητικόν μέτρον των αστικών κοινωνιών. Είναι το μέτρον δι' ου δημιουργείται μια ασφαλιστική δικλίς κατά των βιαίων ανατροπών και επαναστάσεων. Άνευ των κοινωνικών ασφαλίσεων ο κομμουνισμός θα είχεν ίσως εγκατασταθεί πανίσχυρος εις όλην την Ευρώπην κατόπιν της ενσκηψάσης οικονομικής κρίσεως»*. (*Ελεύθερον Βήμα*, 22 Ιουλίου 1934).

μορφές και κρίση της κοινωνικής ανασυγκρότησης στη μεταπολεμική Ελλάδα

Όπως είδαμε, μέχρι τον πόλεμο δεν υπάρχει ουσιαστική κοινωνική ασφάλιση, παρά μόνο κλαδικά ταμεία που έχουν προκύψει από επιμέρους αγώνες των εργαζομένων. Μόνο ύστερα από τις εργατικές κινητοποιήσεις του '36 άρχισε το '37 να εφαρμόζεται ο νόμος για την κοινωνική ασφάλιση. Με τούτα και με κείνα πάντως από το 1915 έως το 1940 ο αριθμός των ασφαλισμένων αυξήθηκε από 4.583 σε 500.000 και των συνταξιούχων από 637 σε 36.138 άτομα.

Ο β΄ παγκόσμιος πόλεμος ήρθε και εδώ να αναιρέσει ό,τι ελάχιστο κατακτήθηκε από τους εργατικούς αγώνες ενώ ταυτόχρονα προλεταριοποίησε βίαια τα μικροϊδιοκτητικά στρώματα της πόλης και μεγάλο κομμάτι του αγροτικού πληθυσμού. Με τον εμφύλιο πόλεμο που ακολούθησε δημιουργήθηκε η ευκαιρία μιας δεύτερης περιόδου πρωταρχικής συσσώρευσης κύρια μέσα από τα κυβερνητικά προγράμματα υποχρεωτικής μετακίνησης του αγροτικού πληθυσμού στις πόλεις και την εσωτερική μετανάστευση, καθώς και από τη γενικότερη υποτίμηση της εργασιακής δύναμης. Το κράτος μεταπολεμικά συνέχισε να είναι κράτος καταστολής, ανοιχτά αντισυνδικαλιστικό. Οι κοινωνικές του δαπάνες ήταν ελάχιστες. *Το ελληνικό κεφάλαιο συνέχισε και μετά τον εμφύλιο, όπως και προπολεμικά, να αντιμετωπίζει τον εργατικό μισθό σαν κόστος και μόνο και δεν αντιμετώπισε το ζήτημα του σχηματισμού κοινωνικού κεφαλαίου ως αναγνώριση και προσπάθεια αφομοίωσης των εργατικών αγώνων και των αιτημάτων τους.* Η εργασιακή δύναμη υποτιμάται σε μέγιστο βαθμό και η τιμή της επαναφέρεται στο προπολεμικό επίπεδο μόλις το 1960. Ταυτόχρονα, το κράτος κατάφερε να εξάγει τις πιθανές κοινωνικές συγκρούσεις θεσμοθετώντας και συστηματοποιώντας την εξωτερική μετανάστευση.

Οι πολιτικές συγκρούσεις της δεκαετίας του '40 καθώς και η αναζήτηση του εύκολου κέρδους από την πλευρά των κρατικοδίαιτων καπιταλιστών –που δεν αναλαμβάνουν «επιχειρηματικούς κινδύνους» αλλά συνεχίζουν να επιβιώνουν στο θερμοκήπιο του προστατευτισμού– ανάγκασαν το καπιταλιστικό κράτος μετά τον πόλεμο να μην προχωρήσει σε μια βιομηχανική εκδοχή της ανάπτυξης που θα είχε ως αποτέλεσμα την ανάδυση μιας συμπαγούς βιομηχανικής εργατικής τάξης. Αντίθετα, προτιμήθηκε η συσσώρευση σε συγκεκριμένους τομείς (γεωργία, οικοδομή, τουρισμός, τρόφιμα-ποτά, καπνός, δέρμα, έτοιμο ένδυμα), με αποτέλεσμα η περιορισμένη ανάπτυξη της μεγάλης βιομηχανίας –που λειτουργεί σταθερά υπό κρατική επιδότηση και προστασία (βιομηχανία τσιμέντου – χάλυβα – λιπασμάτων κτλ)– να εξαρτηθεί στενά από αυτούς τους τομείς και από τη διαδικασία επέκτασης της κατανάλωσης. Αυτή η επιλογή οδήγησε στην ανασύσταση και την επέκταση της μικρής εμπορευματικής παραγωγής και της μικρής επιχείρησης τόσο στις πόλεις, όπου οι αυτοαπασχολούμενοι κάλυψαν ανάγκες που δεν ήταν δυνατό να καλυφθούν από την περιορισμένης έκτασης μεγάλη βιομηχανία, όσο και στην ύπαιθρο μέσω των εμβασμάτων των μεταναστών.

Συμπερασματικά, το τεράστιο απόθεμα εργατικών χεριών από την αγροτιά, σε συνδυασμό με την τροφοδότηση της ελληνικής οικονομίας από εξωγενείς πόρους (μετανάστευση, αμερικάνικη οικονομική βοήθεια) δημιούργησε έναν τύπο συγκέντρωσης κεφαλαίου που συνοδεύτηκε από διευρυμένη αναπαραγωγή της μικροϊδιοκτησίας. Δεν πρέπει όμως να θεωρήσουμε ότι την περίοδο αυτή, που η εργατική τάξη είναι υποτιμημένη και καταπιεσμένη από το κατασταλτικό μετεμφυλιακό κράτος, η μικροϊδιοκτησία προωθείται μόνο και μόνο επειδή το κράτος αναζητά τη νομιμοποίησή του από τα μικροαστικά στρώματα. Όπως έχουμε δείξει, η μικροϊδιοκτησία ήταν απ' το μεσοπόλεμο κιόλας το υποκατάστατο του κοινωνικού κράτους στην Ελλάδα.

Η κοινωνική πολιτική που ακολουθήθηκε μετά τον εμφύλιο πόλεμο επιβεβαίωσε την πρόθεση του ελληνικού κράτους να χρησιμοποιήσει τις κοινωνικές ασφαλίσεις όχι μόνο ως μέσο αναδιάταξης του τρόπου που η εργατική τάξη καταναλώνει το εισόδημά της αλλά και ως δίαυλο απορρόφησης κεφαλαίων για τη χρηματοδότηση του κράτους ή την επιδότηση του ιδιωτικού κεφαλαίου. Με τον Ν. 1611 του 1950 τα αποθεματικά των ασφαλιστικών οργανισμών δεσμεύονται στην Τράπεζα της Ελλάδος και αξιοποιούνται ως φτηνά δάνεια για την ενίσχυση της συσσώρευσης του κεφαλαίου και τη διατήρηση της υψηλής κερδοφορίας του. Γι' αυτό το σκοπό χρησιμοποιείται ο μηχανισμός των επιτοκίων: τα ταμεία υποχρεώνονται να καταθέτουν τα αποθεματικά τους στην Τράπεζα της Ελλάδος με ύψος επιτοκίου μόλις 4% από το 1951 μέχρι το 1973, ύψος που αυξήθηκε σε 10% το 1980 και έφτασε στα επίπεδα του τρέχοντος επιτοκίου καταθέσεων μόλις το 1997.

Μέσα σ' ένα γενικότερο πλαίσιο αυστηρής δημοσιονομικής και νομισματικής πειθαρχίας, επέκτασης των έμμεσων καταναλωτικών φόρων και περιορισμού των

άμεσων σχεδόν αποκλειστικά στους μισθωτούς, θεσμοθέτησης της μεταφοράς δημοσιονομικών πόρων για τη στήριξη του ποσοστού κέρδους του ιδιωτικού κεφαλαίου και χαμηλού ποσοστού κοινωνικών δαπανών, το ΙΚΑ μετατράπηκε σ' όλη την μεταπολεμική περίοδο σ' έναν ακόμα φορέα άσκησης οικονομικής πολιτικής. Οι ασφαλιστικές εισφορές των βιοτεχνικών και βιομηχανικών επιχειρήσεων, των επαρχιακών εφημερίδων, των ξενοδοχειακών μονάδων, των εξαγωγικών επιχειρήσεων και των ναυπηγείων ήταν εξαιρετικά μειωμένες. Η περιορισμένη έκταση των κοινωνικών ασφαλίσεων οφείλεται λοιπόν στην ιδιαιτερότητα του μοντέλου καπιταλιστικής ανάπτυξης και στον ιδιόμορφο τρόπο ρύθμισης της αγοράς εργασίας.

«*Στην Ελλάδα, άτυπες για τις αναπτυγμένες χώρες μορφές εργασίας, όπως η αυτοαπασχόληση και η απλήρωτη βοηθητική οικογενειακή εργασία, η εποχιακή απασχόληση και η αδήλωτη/ανασφάλιστη εργασία, ήταν και είναι απόλυτα τυπικές, καθότι υπήρξαν πολύ εκτεταμένες και σε μερικούς τομείς/κλάδους κυρίαρχες... Ως προς τη ρύθμιση της αγοράς εργασίας κατά την μεταπολεμική περίοδο, να σημειώσουμε ότι ήδη μέχρι τα μέσα της δεκαετίας του'50 είχε ψηφιστεί η νομοθεσία που αναγνώριζε όλες τις βασικές άτυπες μορφές μισθωτής απασχόλησης. Το 1945, ο Αστικός Κώδικας αντιμετώπισε ισότιμα τις συμβάσεις αορίστου και ορισμένου χρόνου (το νομικό πλαίσιο για τις συμβάσεις εργασίας ορισμένου χρόνου υπήρξε ιδιαίτερα ελαστικό, μη ορίζοντας ανώτατο αριθμό ανανεώσεών τους ή ανώτατο όριο συνολικής χρονικής διάρκειας), ενώ νομοθετικό διάταγμα του 1954 θεσμοθέτησε την εκ περιτροπής εργασία. Αντίθετα, η νομική αναγνώριση της μειωμένης απασχόλησης και της κατ' οίκον εργασίας έγινε έμμεσα, δηλαδή μέσω νομοθετημάτων που ρύθμισαν ζητήματα κοινωνικής ασφάλισης. Τα νομοθετήματα αυτά υπήγαγαν αυτές τις μορφές στην υποχρεωτική ασφάλιση. Για τη μειωμένη απασχόληση, γίνεται μνεία στον Α.Ν. 1846/1951 του ΙΚΑ. Επίσης, το Ν.Δ. 3762/1957 όριζε ότι στην ασφάλιση του ΙΚΑ υπάγονταν οι ραπτεργάτες που απασχολούνται αυτοπροσώπως και κατά κύρια απασχόληση, έστω και αν χρησιμοποιούν βοηθητικά πρόσωπα, συνήθως όχι περισσότερα των τριών. Ανασφάλιστοι παρέμεναν οι εργαζόμενοι στο σπίτι που δεν ήσαν ραπτεργάτες... Επιπρόσθετα, η διακοσμητική λειτουργία της Επιθεώρησης Εργασίας και η ανοχή των τοπικών αρχών ευνόησαν τη χρήση ανασφάλιστης εργασίας και τις συχνές παραβιάσεις της εργατικής και κοινωνικής νομοθεσίας. Δεδομένου όμως ότι η επέκταση της υποχρεωτικής ασφάλισης στο σύνολο της χώρας έγινε βαθμιαία, ένα μέρος της ανασφάλιστης εργασίας ήταν απόλυτα νόμιμη*».[34]

Έτσι δημιουργήθηκε ένα πολύ διασπασμένο και κορπορατίστικο σύστημα κοινωνικής πολιτικής με έντονα δυαδικό προσανατολισμό: από τη μια μεριά, προστατεύονταν οι

34. Μ. Καραμεσίνη, *Άτυπη απασχόληση και ο ρόλος του κράτους στην ελληνική αγορά εργασίας*, ΕΚΚΕ, τχ. 100.

κλάδοι που απαιτούσαν σταθερή εργασία και εντάσσονταν στα πολιτικά πελατειακά δίκτυα (ή ήταν μαχητικά διεκδικητικοί) –εξ ου και η δημιουργία πολλαπλών ταμείων κύριας και επικουρικής ασφάλισης– και από την άλλη, είχαν γραμμένους κανονικά τους εργάτες και τις εργάτριες που δούλευαν με άτυπες μορφές εργασίας. Γι' αυτό η κοινωνική συναίνεση εξασφαλίστηκε, ως ένα βαθμό, με την παλιά καλή μέθοδο της μικροϊδιοκτησίας (στην μεταπολεμική περίπτωση, με την μέθοδο της αντιπαροχής και της οικοπεδοποίησης): η στήριξη του εργάτη και της εργάτριας από την οικογενειακή στέγη επέτρεψε την αμοιβή της εργασιακής δύναμης κάτω από το κόστος της αναπαραγωγής της.[35] Πράγμα που διευκόλυνε την ύπαρξη μιας περιορισμένης, επιλεκτικής και πειθαρχικής πρόνοιας. Παράδειγμα: το 1954, όταν ιδρύθηκε ο ΟΑΕΔ, θεσμοθετήθηκαν τα ειδικά και έκτακτα επιδόματα ανεργίας, από τα οποία με Υπουργικές Αποφάσεις αποκλείονταν όσοι άνεργοι ήταν εγγεγραμμένοι σε εκτός νόμου συνδικαλιστικές οργανώσεις και σωματεία. Πάντως τα επιδόματα ανεργίας, παρά τη μαζική ανεργία της περιόδου 1950-1965, ποτέ δεν ξεπέρασαν το γελοίο ποσοστό του 5% των κοινωνικών δαπανών.

35. Επειδή η διευρυμένη αναπαραγωγή της μικροϊδιοκτησίας και οι αντίστοιχες κοινωνικές σχέσεις που αυτή συνεπάγεται, δηλαδή η οικογένεια και τα διευρυμένα κοινωνικά δίκτυα που τη συνθέτουν, παρέμειναν κατά τη διάρκεια ολόκληρης της μεταπολεμικής περιόδου βασικά συστατικά στοιχεία του ελληνικού καπιταλιστικού κοινωνικού σχηματισμού, το καπιταλιστικό κοινωνικό κράτος στην Ελλάδα κατατάσσεται συνήθως από τους αστούς κοινωνιολόγους στον τύπο του **«οικογενειοκρατικού κράτους πρόνοιας»**. Ωστόσο, όπως δείξαμε και στο προηγούμενο κεφάλαιο, αντίθετα με ό,τι συνήθως υποστηρίζεται από τους κοινωνιολόγους, δεν είναι η υποτυπώδης ανάπτυξη του κοινωνικού κράτους εκείνη που συνέβαλλε στην ανάδειξη της οικογένειας ως τον κατεξοχήν πάροχο κοινωνικής πρόνοιας, αλλά τα ιδιαίτερα ποιοτικά χαρακτηριστικά των καπιταλιστικών σχέσεων, όπως αυτές σταδιακά θεμελιώθηκαν στον ελλαδικό χώρο από τον 19ο αιώνα και μετά. Αυτά διαμόρφωσαν το συγκεκριμένο ρόλο που παραδοσιακά επιτελεί η (εκτεταμένη) οικογένεια στην ελληνική κοινωνία. Με αυτόν τον τρόπο, η ελληνική οικογένεια συνέβαλλε στη σχετική αποεμπορευματοποίηση της αναπαραγωγής της εργασιακής δύναμης, μειώνοντας το αντίστοιχο κόστος που θα έπρεπε να αναλαμβάνει το κράτος και το κεφάλαιο.

Αυτό κατέστη δυνατό γιατί η ελληνική οικογένεια κατόρθωνε *ταυτόχρονα* να είναι: α) **μικροϊδιοκτήτης**: σύμφωνα με στοιχεία της EUROSTAT η Ελλάδα διαθέτει ένα από τα πιο υψηλά σε παγκόσμιο επίπεδο ποσοστά ιδιοκατοίκησης, φτάνοντας το 75% το 2013· επιπλέον, η αγροτική ιδιοκτησία στην Ελλάδα χαρακτηρίζεται από υψηλή κατάτμηση, καθώς μόνο το 17% των συνολικών αγροτικών εκτάσεων αντιστοιχεί σε κτήματα μεγαλύτερα των 500 στρεμμάτων· β) **μικροαφεντικό** (έχοντας συνήθως υπαλλήλους μέλη της οικογένειας): μάλιστα στις μικρές και τις πολύ μικρές επιχειρήσεις που συνήθως είναι οικογενειακές επιχειρήσεις απασχολείται το 74.3% του εργατικού δυναμικού· γ) **ενεργό μέλος του ισχυρού πελατειακού συστήματος** που διατρέχει οριζόντια και κάθετα τον ελληνικό καπιταλιστικό σχηματισμό, ώστε να διασφαλιστεί και να προωθηθεί η κοινωνική κινητικότητα οικογενειακών μελών, μέσω ενός πολύπλοκου μηχανισμού διαμεσολαβήσεων που περιλαμβάνει πολιτικές, κοινωνικές ή άλλες σχέσεις· δ) και, τέλος, **δικαιούχος παροχών κοινωνικής πρόνοιας/ασφάλισης**, τα οποία στη συνέχεια αναδιανέμει στο εσωτερικό της: τελείως ενδεικτικά αναφέρουμε το παράδειγμα της χρήσης των

Η σχετική φιλελευθεροποίηση των αρχών της δεκαετίας του '60 οδήγησε στο ξέσπασμα της καταπιεσμένης εργατικής τάξης με αποτέλεσμα το '64 η Ελλάδα να είναι πρώτη χώρα στον κόσμο σε αριθμό ημερών απεργίας. Η αντίδραση των καπιταλιστών στην άνοδο της ταξικής πάλης υπήρξε άμεση με την επιβολή της στρατιωτικής δικτατορίας το '67. Η χούντα είναι η «χρυσή εποχή» για το κεφάλαιο στην Ελλάδα, με καθήλωση των μισθών και κατακόρυφη αύξηση του ποσοστού κέρδους για τους καπιταλιστές. Το κράτος σε αυτή την περίοδο προσπάθησε να ακολουθήσει την ίδια συνταγή συμπίεσης των εργατικών εισοδημάτων και στήριξης της μικροϊδιοκτησίας μέσω του οικοδομικού παροξυσμού και της φορολογικής πολιτικής (με την άμεση φορολογία ν' αποτελεί μικρό μέρος της έμμεσης). Όμως, η ταξική, και όχι απλά φοιτητική, εξέγερση του Νοέμβρη απέδειξε στην άρχουσα τάξη ότι ο κίνδυνος μιας γενικευμένης κοινωνικής ανατροπής ήταν ορατός και η μεταπολίτευση ήρθε ως προσπάθεια ευρωπαϊκής αναγνώρισης και εσωτερικής νομιμοποίησης από την πλευρά του κεφαλαίου.

Μέχρι τη μεταπολίτευση λοιπόν το καπιταλιστικό κράτος είναι κύρια κατασταλτικό, με δαπάνες που αφορούν κυρίως το στρατό, την αστυνομία καθώς και τη στήριξη ενός ευάριθμου μικροαστικού στρώματος που προέκυψε από τις ανώτερες βαθμίδες της μικροϊδιοκτησίας και εξυπηρέτησε τη νομιμοποίησή του.

❖

Μετά την καθήλωση του εργατικού κινήματος κατά τη διάρκεια της δικτατορίας, οι ταξικοί αγώνες ξεσπούν με μεγάλη ένταση και βία στη μεταπολίτευση με την εμφάνιση της βιομηχανικής εργατικής τάξης στο προσκήνιο, πράγμα που εξηγείται και από την άνοδο του βαθμού συγκέντρωσης της βιομηχανίας από το '70 ως το '80.

Οι εργάτες αυτοοργανώνονται στους χώρους δουλειάς μέσω των εργοστασιακών επιτροπών και σωματείων, υιοθετούνται ριζοσπαστικά αιτήματα, η βιομηχανική

συντάξεων ως οικογενειακό και όχι ατομικό εισόδημα, το χαρτζιλίκι που υποκαθιστά το επίδομα ανεργίας ή τον πενιχρό μισθό, τις συνταξιοδοτικές παροχές που προβλέπονται για τις χήρες κλπ. Βασικό στοιχείο της κρίσης αναπαραγωγής του ελληνικού κοινωνικού σχηματισμού αποτελεί και η κρίση του «οικογενειοκρατικού» μοντέλου κοινωνικής πρόνοιας, που τα τελευταία χρόνια πριν το 2009 είχε πάψει να επιτελεί τον ρόλο του στη μείωση του κόστους αναπαραγωγής της εργασιακής δύναμης που απασχολείται από το συνολικό κοινωνικό κεφάλαιο, καθώς η εξασφάλιση ενός διαρκώς ανοδικού οικογενειακού εισοδήματος αποτέλεσε την προηγούμενη δεκαετία εμπόδιο στην επαρκή κινητοποίηση και κινητικότητα φτηνής εργασιακής δύναμης. Γι' αυτόν ακριβώς το λόγο, η μνημονιακή πολιτική της απαξίωσης έχει θέσει στο στόχαστρο τόσο την οικογενειακή μικροϊδιοκτησία όσο και τις δημόσιες δαπάνες που καταναλώνονται ως οικογενειακό εισόδημα.

εργατική τάξη βγαίνει από το περιθώριο. Οι προσπάθειες καταστολής του κινήματος τόσο από το κράτος όσο και από τη σταλινική εσωτερική αστυνομία του νομιμοποιημένου πλέον ΚΚΕ αποτυγχάνουν, αφού οι πρώτοι στους οποίους αντιπαρατίθεται το βιομηχανικό προλεταριάτο, στις άγριες απεργίες της περιόδου αυτής, είναι οι συνδικαλιστές του ΚΚΕ. Όταν αρχίζουν να μπαίνουν στο διεκδικητικό κίνημα οι εργάτες στις τράπεζες, στο δημόσιο τομέα, στις ΔΕΚΟ και στις οικοδομές οι ώρες απεργίας αυξάνονται σε πολύ μεγάλο βαθμό και κορυφώνονται το 1980. Το προλεταριάτο αρνείται τη συνέχιση της υποτίμησής του και το συγκριτικό πλεονέκτημα της ελληνικής βιομηχανίας –η φτηνή, πειθαρχημένη εργασία– εξανεμίζεται (από το 1974 ως το 1980 το πραγματικό ωριαίο κόστος εργασίας αυξάνεται κατακόρυφα και ο ρυθμός αύξησης της παραγωγικότητας ανά εργαζόμενο πέφτει πιο χαμηλά από τον ρυθμό αύξησης του μέσου πραγματικού μισθού).

Αν λοιπόν μέχρι το '74 τα κέρδη αυξάνονταν σε βάρος του άμεσου μισθού τώρα τα πράγματα διαφοροποιούνται ριζικά. Από την άλλη μεριά, το κράτος παύει να αντιμετωπίζει τον εργατικό μισθό απλά σαν κόστος και προσπαθεί να διαχειριστεί τα αιτήματα του εργατικού κινήματος για αυξήσεις μισθών και δημόσιων δαπανών με έναν αποδοτικό τρόπο. Η πρώτη κυβέρνηση της μεταπολίτευσης ακολουθεί μια πολιτική οικονομικής αναθέρμανσης μέσω της αποκατάστασης της αγοραστικής δύναμης των μισθών για να αντιμετωπίσει τις συνέπειες της διεθνούς κρίσης που ξέσπασε το 1973. Αυτό αντικατοπτρίζεται στις κοινωνικές δαπάνες, που αν και δεν αυξάνονται σημαντικά στα πρώτα χρόνια της μεταπολίτευσης, στη συνέχεια αρχίζουν να ανεβαίνουν και «εκρήγνυνται» στα μέσα της δεκαετίας του '80, καθώς και στο γεγονός ότι σταδιακά επεκτείνεται η ασφαλιστική κάλυψη και η ιατροφαρμακευτική περίθαλψη σε μεγάλο μέρος του πληθυσμού.

Η αφομοίωση και διαχείριση των αιτημάτων του εργατικού κινήματος ξεκινά πιο συστηματικά με την άνοδο του ΠΑΣΟΚ στην εξουσία το '81, χρονολογία που σηματοδοτεί το θρίαμβο των πολιτικών μορφών με τις οποίες **οι έως τότε «μη προνομιούχοι» ενσωματώθηκαν τελικά στη δημοκρατική κοινότητα του κεφαλαίου: το κράτος των κομμάτων και των συνδικαλιστικών παρατάξεων** (το 1982 εισήχθη η απλή αναλογική για την εκλογή διοίκησης των συνδικαλιστικών οργανώσεων, που πλέον αποτελούσαν μικρογραφίες της βουλής και απορρόφησαν κάθε κατάλοιπο εργατικής αυτονομίας). Δείκτης της επέκτασης της πολιτικής-κομματικής διαμεσολάβησης είναι η αύξηση του αριθμού των μελών των κομμάτων. Το 1975 τα μέλη των κομμάτων δεν ήταν πάνω από 20.000. Το 1985 έφτασαν τις 600.000!

Την ίδια εποχή ο τύπος της μισθωτής σχέσης στην Ελλάδα αρχίζει ν' αλλάζει. Η διόγκωση του επιχειρηματικού κρατικού τομέα (συνυπολογίζοντας τις χρεωμένες «προβληματικές» επιχειρήσεις που οι ιδιοκτήτες τους τις εγκατέλειψαν στο κράτος), η ανάπτυξη του αναπαραγωγικού κρατικού τομέα υπηρεσιών και οι

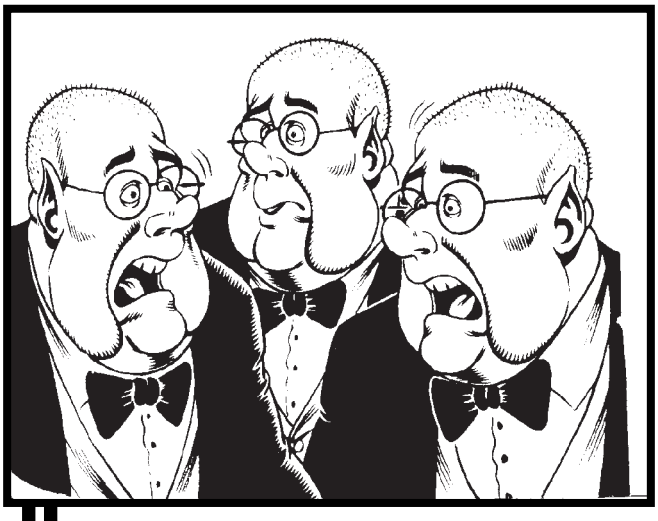

Τη νίκη
θα φέρει
ο αγώνας
ΟΧΙ Σ τη
ΝΕΑ
ΤΡΟΜΟΚΡΑΤΙΑ
Εργάτη
πόσα
σου πίνουνε
το αίμα

θεσμικές μεταρρυθμίσεις της κυβέρνησης του ΠΑΣΟΚ κατά την πρώτη της τετραετία οδήγησαν σε μια διαδικασία σχετικής σύγκλισης με το δυτικό φορντιστικό πρότυπο μισθωτής απασχόλησης (τη στιγμή που εκτός Ελλάδος αυτό ήταν ήδη σε βαθιά κρίση!) Στο τέλος της δεκαετίας του '80, ο στενός και ευρύτερος δημόσιος τομέας συγκέντρωνε το 40% του συνόλου των μισθωτών. Πάντως, όπως θα δούμε παρακάτω, η ανάπτυξη της πλήρους και ρυθμισμένης απασχόλησης δεν περιόρισε τις άτυπες μορφές εργασίας. Εδώ μας ενδιαφέρει να τονίσουμε ότι σε πολλές κρατικές ή κρατικοποιημένες επιχειρήσεις γίνεται προσπάθεια σύνδεσης μισθού και παραγωγικότητας και επιχειρείται η επιβολή νέων μορφών πειθαρχίας μέσω θεσμών «αυτοδιαχείρισης», «συνυπευθυνότητας» κτλ. Αυτή η απόπειρα όμως αποτυγχάνει αφού στην πράξη καμία σύνδεση παραγωγικότητας και μισθού δε γίνεται. Το κράτος λοιπόν, έχοντας μετατραπεί στο μεγαλύτερο εργοδότη της χώρας, αναγκάζεται να πληρώνει στηριζόμενο σε πόρους που προέρχονται τόσο από την αύξηση των ελλειμμάτων, όσο και από τη σχετική άνοδο της άμεσης φορολογίας (των πιο υψηλόμισθων μισθωτών κυρίως).

Παρά την αύξηση των δημόσιων δαπανών από 14% το 1980 σε 20.9% το 1985, δεν είναι δυνατόν να ισχυριστεί κανείς ότι πραγματοποιήθηκε σχηματισμός κοινωνικού κεφαλαίου με τον τρόπο που έγινε αυτό στις αναπτυγμένες καπιταλιστικές χώρες. Η άνοδος των δημόσιων δαπανών την πρώτη κυβερνητική περίοδο του ΠΑΣΟΚ οφείλεται κατά κύριο λόγο στην αύξηση των συντάξεων και των μισθών και όχι στη γενικότερη ανάπτυξη των δημόσιων επενδύσεων, των δαπανών ασφάλισης και ασθένειας και της «κοινωνικής πρόνοιας» (το βασικό ρόλο της «κοινωνικής πρόνοιας» στην Ελλάδα τον διατηρεί, όπως είπαμε, η οικογένεια).

Το κοινωνικό κράτος της δεκαετίας του '80 δεν φαίνεται να είχε ως σκοπό την εξασφάλιση των κοινωνικών προϋποθέσεων για την επέκταση της καπιταλιστικής συσσώρευσης, αλλά τη διαχείριση του «κοινωνικού κόστους» της κρίσης αναπαραγωγής της καπιταλιστικής σχέσης που προκάλεσε η μείωση των εξωτερικών πόρων, η άνοδος των κοινωνικών απαιτήσεων και των ταξικών αγώνων και η προϊούσα αποβιομηχάνιση. Γι' αυτό άλλωστε το βάρος έπεσε στη λαϊκίστικη εισοδηματική πολιτική και τη διατήρηση του επιπέδου της απασχόλησης. Η «εξασφάλιση» των εργατών στην Ελλάδα ταυτίστηκε με το διορισμό στο δημόσιο και τη συντήρηση των «προβληματικών» επιχειρήσεων από το κράτος. Στη συνέχεια, την εποχή που ξεκινάει η πολιτική της «λιτότητας», το 1985, η ενοχοποίηση των «εξασφαλισμένων» εργατών χρησιμοποιήθηκε ως το νέο όπλο ενάντια στις «κατακτήσεις» του εργατικού κινήματος, με το κλείσιμο των προβληματικών και τη συμπίεση των μισθών και των δημόσιων δαπανών. Η κρατικοποίηση και η αύξηση των κοινωνικών δαπανών λοιπόν αποτέλεσε ένα νέο τρόπο ενσωμάτωσης της ταξικής πάλης, ένα νέο τρόπο άρνησης της εργατικής αυτονομίας –ολότελα όμως διαφορετικό σε σχέση με αυτό που συνέβη στις καπιταλιστικές μητροπόλεις, αφού η όποια απόπειρα σχηματισμού κοινωνικού κεφαλαίου αυτοχειριάστηκε από τις

κρατικές πολιτικές και χρησίμευσε ξανά ως τρόπος άμεσης χρηματοδότησης των ιδιωτικών επενδύσεων.

❖

Ας δούμε για παράδειγμα το περιβόητο έλλειμμα του ΙΚΑ. Το έλλειμμα εμφανίζεται για πρώτη φορά το 1981. Ενώ το 1979 υπήρχε πλεόνασμα της τάξης των 2,5 δισ. δρχ., το 1981 τα έσοδα αυξάνονται μόνο κατά 49% και τα έξοδα κατά 76% κι έτσι παρουσιάζεται έλλειμμα της τάξης των 11 δισ. δρχ. Η κύρια πηγή εσόδων του ΙΚΑ (οι εισφορές εργοδοτών και εργαζομένων) παρουσίασε το 1981 πολύ μικρή αύξηση σε σχέση με τη αύξηση των δαπανών. Είναι χαρακτηριστικό ότι οι παροχές των συντάξεων αυξήθηκαν εκείνη τη χρονιά κατά 80% και οι παροχές του κλάδου ασθένειας κατά 70%. Σε τι οφειλόταν αυτή η απόκλιση εσόδων και δαπανών; Ήταν απλώς ένα πρόβλημα κακής διαχείρισης ή γήρανσης του πληθυσμού, όπως ισχυρίζονται οι εκθέσεις του ΔΝΤ για την Ελλάδα και οι νεοφιλελεύθεροι ιδεολόγοι που άρχισαν να σκάνε μύτη τη δεκαετία του '80; Όλες οι μελέτες που δεν εμπνέονται απ' τον ακραίο νεοφιλελευθερισμό και ερευνούν με πιο σοβαρό τρόπο τη μείωση των εσόδων του ΙΚΑ διαπιστώνουν ότι η κρίση της κοινωνικής ασφάλισης οφείλεται κυρίως σε άλλα αίτια.[36] Σύμφωνα μ' αυτές τις μελέτες, μια από τις σημαντικότερες αιτίες μείωσης των εσόδων του ΙΚΑ ήταν ο τρόπος που το κράτος και το ιδιωτικό κεφάλαιο χρησιμοποίησαν τ' αποθεματικά του ασφαλιστικού φορέα καθόλη τη διάρκεια της μεταπολεμικής περιόδου. Όπως έχουμε ήδη αναφέρει, η Τράπεζα της Ελλάδας (ΤτΕ) δέσμευε τ' αποθεματικά του ΙΚΑ με επιτόκιο κατώτερο εκείνου των

36. Μια τέτοια έρευνα είναι, π.χ. η μελέτη του ΙΝΕ/ΓΣΕΕ με τίτλο *Η κοινωνική ασφάλιση στην Ελλάδα: Η περίπτωση του ΙΚΑ* (1993), απ' την οποία έχουμε αντλήσει τα στοιχεία που παραθέτουμε εδώ. Παράλληλα με την «επιστημονικότητα» της ανάλυσης αυτής της ΓΣΕΕ υπάρχει όμως και η πολιτική σκοπιμότητα: οι συνδικαλιστές είναι υπέρ ενός μικτού συστήματος ασφάλισης (αναδιανεμητικού και κεφαλαιοποιητικού) που θα τους επιτρέπει επίσης να έχουν αυξημένη συμμετοχή στη διαχείριση των επικουρικών ταμείων και του ταμείου του ΙΚΑ. Να ποια ήταν η μόνη διαφωνία που είχαν με τις ασφαλιστικές μεταρρυθμίσεις του κράτους μετά το 1990: τους άφηνε έξω από τη διαχείριση των ταμείων (τα οποία συγκεντρώνουν το κοινωνικό μεταβλητό κεφάλαιο που οι συνδικαλιστές αποκαλούν «συλλογική περιουσία των εργαζομένων»). Σήμερα είναι εξίσου αντίθετοι στη σχεδιαζόμενη εφαρμογή ενός συστήματος τριών πυλώνων που θα τους υποβαθμίσει ακόμα περισσότερο.
Από την άλλη, όποιος θέλει να γελάσει πικρά διαβάζοντας, τις κλασικές πλέον, νεοφιλελεύθερες ιδεολογικές παπαριές μπορεί ν' ανατρέξει στο βιβλίο του πρώην τραπεζίτη Παναγή Βουρλούμη με τίτλο *Το ασφαλιστικό με απλά* [απλοϊκά] *λόγια* (2002), το οποίο φυσικά παρακάμπτει το ζήτημα του ΙΚΑ. Εκεί θ' ανακαλύψει ότι η κρίση του ασφαλιστικού συστήματος στην Ελλάδα οφείλεται στις «χαριστικές ασφαλιστικές ρυθμίσεις» του κράτους προς τους δημόσιους υπάλληλους! Αυτό είναι το ιδεολογικό επιχείρημα που εδώ και τρεις δεκαετίες χρησιμοποιεί η διαρκής επιχείρηση εξίσωσης των συντάξεων προς τα κάτω.

καταθέσεων ταμιευτηρίου. Την ίδια στιγμή το ΙΚΑ για να καλύψει τα ελλείμματά του υποχρεωνόταν να δανείζεται από τις τράπεζες με επιτόκιο της τάξης του 32%-35%. Έτσι η επιβάρυνση του ΙΚΑ από τόκους δανείων ξεπέρασε τα 400 δισ. την περίοδο 1990-92.

Σύμφωνα με τους πιο πρόσφατους υπολογισμούς της ΓΣΕΕ οι απώλειες εξαιτίας του παραπάνω τρόπου χρησιμοποίησης των αποθεματικών κατά την περίοδο 1951-1975 υπολογίζονται σε 58 δισ. ευρώ, ενώ εάν τα δεσμευμένα στην ΤτΕ κεφάλαια των Ταμείων τοκίζονταν κατά τους τρέχοντες όρους της αγοράς, τότε αυτά στα τέλη της δεκαετίας του 1990 θα ξεπερνούσαν τα 25-30 τρισ. δραχμές (ή τα 75-90 δισ. ευρώ).

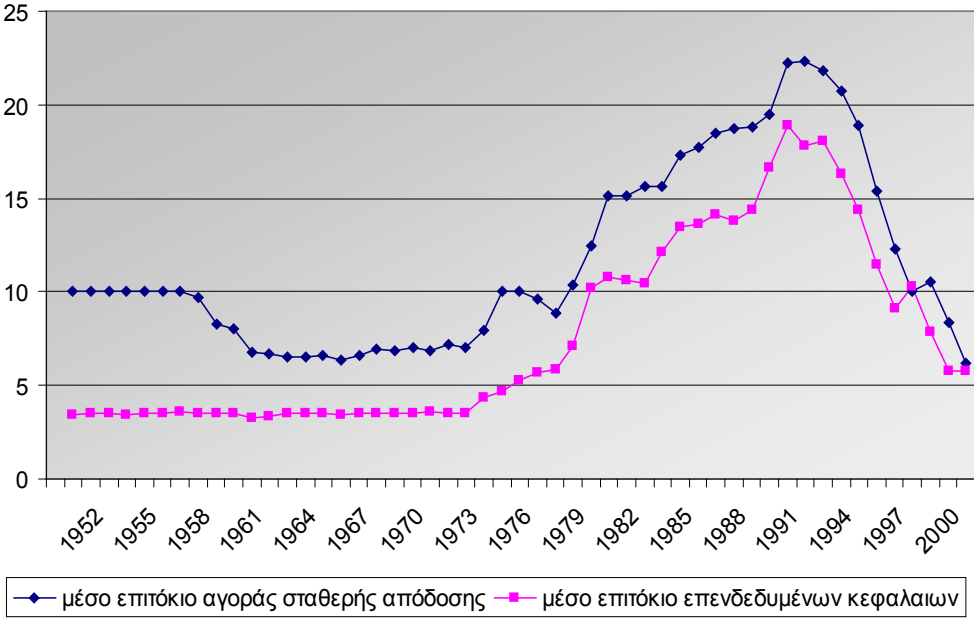

Γράφημα 1. Σύγκριση του μέσου επιτοκίου των επενδεδυμένων στην ΤτΕ κεφαλαίων των Ταμείων με το μέσο επιτόκιο σταθερής απόδοσης της αγοράς. Το επιτόκιο καταθέσεων στην ΤτΕ παρέμεινε *χαμηλότερο* καθόλη την εξεταζόμενη περίοδο.

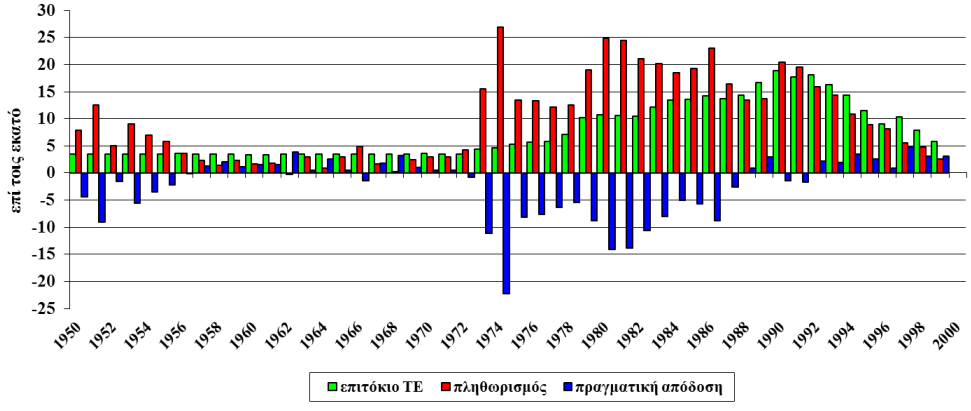

Γράφημα 2. Μέση ονομαστική και πραγματική απόδοση (%, κατακόρυφος άξονας) των επενδυμένων στην ΤτΕ κεφαλαίων των Ταμείων. Αρνητικές οι αποδόσεις των καταθέσεων των Ταμείων στην ΤτΕ κατά την περίοδο 1950-1956· ελάχιστα θετικές –αν και διαρκώς χαμηλότερες από τις τότε αποδόσεις της τραπεζικής αγοράς, βλ. και γράφημα 1– την περίοδο 1957-1971· αμέσως μετά και μέχρι περίπου το 1992 οι αποδόσεις ξαναποκτούν ιδιαίτερα αρνητικό πρόσημο.

Το σημαντικό είναι ότι όταν το ΙΚΑ βρίσκεται στην καθαυτό διανεμητική του περίοδο από το 1980 και μετά (οι πρώτες μεγάλες αυξήσεις του αριθμού των συνταξιούχων παρατηρούνται στο διάστημα 1980-81 και 1985-86 ενώ αυξάνεται και το ίδιο το ποσό των συντάξεων) τα κεφαλαιοποιητικά στοιχεία του έχουν διαβρωθεί σε τέτοιο βαθμό που του απομένουν μόνο οι εισφορές για τους νεότερους ασφαλισμένους. Εδώ όμως, στην εισφοροδιαφυγή των αφεντικών, βρίσκεται ένας εξίσου σημαντικός παράγοντας κρίσης. Η εισφοροδιαφυγή εκτιμάται στο επίπεδο του 15-20% των εσόδων του ΙΚΑ. Ο οργανισμός «αδιαφορεί» για την εξακρίβωση της ασφαλιστέας ύλης (δηλαδή των πραγματικών αποδοχών και της διάρκειας απασχόλησης) και κάνει συστηματικά ευνοϊκές ρυθμίσεις για τις διάφορες καθυστερούμενες οφειλές (το '91 οι οφειλές των επιχειρήσεων προς το ΙΚΑ ανέρχονταν σε 137 δισ. δρχ., από τα οποία τα 102 δισ. από ιδιωτικές επιχειρήσεις και τα υπόλοιπα από δημόσιες). Πρόκειται για «αδιαφορία» που οφείλεται, όπως έχουμε ήδη πει, στην κρατική πολιτική ενθάρρυνσης της παραβίασης της εργατικής και της κοινωνικής νομοθεσίας. Στην Ελλάδα είναι εκτεταμένο το φαινόμενο της μη δήλωσης εργαζόμενων στο ΙΚΑ και η παντελής αποφυγή καταβολής εισφορών (η παραοικονομία ανέρχεται περίπου στο 30% του ΑΕΠ). Να τι έδειξε μια έρευνα της ΓΣΕΕ στις αρχές της δεκαετίας του '90:

Ανασφάλιστα τμήματα εργαζόμενων	(30.8.1991)
Άνεργοι	400.000
Απασχολούμενοι στο φασόν	150.000
Απασχολούμενοι με μερική απασχόληση	120.000
Συμβοηθούντα μέλη της οικογένειας	140.000
Εργαζόμενα ανήλικα παιδιά	150.000
Ξένοι εργάτες	300.000
Εργαζόμενοι στα σπίτια τους (νοικοκυρές)	1.500.000
Σύνολο	2.760.000

Πηγή: *Πόρισμα για την αναμόρφωση του συστήματος κοινωνικής ασφάλισης*, ΓΣΕΕ, 1992

Ας σημειώσουμε ότι η εισφοροδιαφυγή συνεχίζεται αμείωτη και σήμερα. Οι εργοδότες, πολλές φορές με τη συγκατάθεση των ελλήνων ή ξένων εργατών, συστηματικά πληρώνουν λιγότερες εισφορές από αυτές που αντιστοιχούν στο πραγματικό ωράριο απασχόλησης των εργαζόμενων που εκμεταλλεύονται.

Να λοιπόν τι είναι η περίφημη κρίση της κοινωνικής ασφάλισης τη δεκαετία του '80 και στις αρχές της δεκαετίας του '90: **στο έλλειμμα του ΙΚΑ αντικατοπτρίζεται η κρίση του μεταπολεμικού τύπου καπιταλιστικής ανάπτυξης (κρίση εκμεταλλευσιμότητας της εργασίας, άνοδος των απαιτήσεων των μισθωτών, πτώση κερδοφορίας του κεφαλαίου)**. Το κράτος απάντησε στην ταξική πάλη αυξάνοντας τις κοινωνικές παροχές χωρίς ν' αποδεσμεύσει τα αποθεματικά του ΙΚΑ από το τραπεζικό σύστημα και να χτυπήσει την εισφοροδιαφυγή των αφεντικών. Η ακόμα μεγαλύτερη αύξηση των κοινωνικών δαπανών μετά το '81 δεν είναι καθυστερημένη εφαρμογή του δυτικού μοντέλου κοινωνικού κράτους, γιατί δεν συνοδεύει μια ανερχόμενη συσσωρευτική διαδικασία αλλά απαντάει σε μια περίοδο ύφεσης: άρα είναι αμυντική κίνηση του κεφαλαίου. Η αναγκαστικά αμυντική και αντιφατική πολιτική του κράτους (στήριξη των μικρομεσαίων και «προβληματικών» επιχειρήσεων μέσω των εισφοροαπαλλαγών και της εισφοροδιαφυγής και ταυτόχρονα άνοδος των κοινωνικών παροχών που νομιμοποιούν το σύστημα) οδήγησε μέσα στη δεκαετία του '80 το ΙΚΑ σε ακόμα μεγαλύτερο έλλειμμα. Επιπλέον, η δραματική ανατροπή της αναγκαίας σχέσης συνταξιούχων-ασφαλισμένων (στα περισσότερα ταμεία η σχέση αυτή έπεσε κάτω από την αναγκαία αναλογία 1:4 και στο ΙΚΑ έφτασε το 1990 το 1:2,7) είναι μια πλευρά της βαθιάς κρίσης της κοινωνικής αναπαραγωγής στα τέλη της δεκαετίας του '80: άρνηση των γυναικών να είναι αναπαραγωγικές μηχανές και νοικοκυρές, εκούσια προσφορά ανασφάλιστης εργασίας εκ μέρους των νέων που αρνούνταν το προδιαγεγραμμένο σχήμα οικογένεια-χρόνια σταθερή δουλειά-σύνταξη, εκούσια παράταση της φοιτητικής ζωής όπου υπήρχε η σχετική δυνατότητα. Τελικά έπρεπε

το κράτος να επιλέξει μια «λύση» στο «πρόβλημα»: επέλεξε φυσικά τη «λύση» που έθιγε όχι το κεφάλαιο αλλά τους ασφαλισμένους εργάτες.

Από το '85 και μετά το κράτος χρησιμοποιεί την κρίση του εξωτερικού χρέους για να περάσει στην αντεπίθεση. Επανέρχεται δυναμικά σε μια πολιτική ανασύστασης του ποσοστού κέρδους των καπιταλιστών και αφήνει έξω από τη νέα συμμαχία κεφαλαίου, κράτους και μικρομεσαίων την εργατική τάξη. Οι μισθοί μειώνονται κατά 12,5% και τα κέρδη αυξάνονται κατά 150% από το '85 ως το '87. Η διετία αυτή όμως σημαδεύεται από την ένταση των κοινωνικών αγώνων της «εξασφαλισμένης» εργατικής τάξης (απεργίες καθηγητών, ΔΕΚΟ κλπ), που συνεχίζει να έχει επιθετικά αιτήματα τραβώντας όλη την τάξη προς τα πάνω. Οι αγώνες αυτοί ανάγκασαν το ΠΑΣΟΚ να πάρει πίσω την πολιτική «λιτότητας» και η μείωση των μισθών να πέσει στο μισό του αρχικού της μεγέθους. Το κυρίως έργο της καπιταλιστικής αντεπίθεσης θα το αναλάμβαναν τελικά στις αρχές της δεκαετίας του '90 οι οικουμενικές και νεοφιλελεύθερες κυβερνήσεις της «κάθαρσης».

❖

Όμως και μετά τις μεταρρυθμίσεις που εφάρμοσαν οι κυβερνήσεις στις αρχές της δεκαετίας του '90, η αντίφαση μεταξύ της αναδιάρθρωσης του παραγωγικού μοντέλου από την μία και της αντιμετώπισης της λεγόμενης «κρίσης του συστήματος κοινωνικής ασφάλισης» από την άλλη οξύνθηκε. Πέρα από τη διαχρονική ενθάρρυνση της εκμετάλλευσης ανασφάλιστης εργασίας, την οποία εξετάσαμε παραπάνω και η οποία απέκτησε νέες, ακόμη πιο εκρηκτικές, διαστάσεις ύστερα από την μαζική είσοδο μεταναστών εργατών στην Ελλάδα (βλ. επόμενο κεφάλαιο), την περίοδο αυτή το ελληνικό κράτος επιχείρησε την περαιτέρω απορρύθμιση της αγοράς εργασίας και την ενθάρρυνση των ιδιωτικοποιήσεων στον ευρύτερο δημόσιο τομέα –των τραπεζών συμπεριλαμβανομένων–, έχοντας ως στόχο τη μεγαλύτερη σύμπλευση του τελευταίου με το νεοφιλελεύθερο μοντέλο (βλ. νέες μορφές «αποτελεσματικότερης» διοίκησης, «ορθολογικοποίηση» των δαπανών, υιοθέτηση επιχειρηματικών κριτηρίων λειτουργίας, ιδιωτικοποιήσεις). Τα προγράμματα εθελούσιας εξόδου και πρόωρων συνταξιοδοτήσεων εργαζομένων, π.χ. στον ΟΤΕ, τα οποία εντάθηκαν στα μέσα της δεκαετίας του 1990 αποσκοπούσαν στην άμεση μείωση του μισθολογικού και ασφαλιστικού κόστους μέσω της αντικατάστασης παλιότερων και άρα ακριβότερων εργαζομένων με φτηνότερους νέους, πολλές φορές μάλιστα μέσω υπεργολαβιών ή άλλων «ευέλικτων» συμβάσεων εργασίας. Με αυτό τον τρόπο, εδραιώθηκαν οι διαιρέσεις μεταξύ εργαζομένων «διαφορετικής ταχυτήτας» που απασχολούνταν στον ίδιο χώρο εργασίας, και επιταχύνθηκε η εντατικοποίηση της εργασίας τους. Έτσι, οι επιχειρήσεις αυτές μετατράπηκαν σε «ελκυστικά φιλέτα» για τους ιδιώτες επενδυτές και τα funds υψηλού ρίσκου που καραδοκούσαν.

Ως συνέπεια, και όσον αφορά το σύστημα κοινωνικής ασφάλισης που εξετάζεται στην παρούσα μπροσούρα, τα προγράμματα αυτά ανέτρεψαν τη φυσιολογική ροή εξόδου και συνταξιοδότησης των εργαζομένων, αλλοιώνοντας δραματικά την αναλογία ασφαλισμένων εργαζομένων/συνταξιούχων. Ταυτόχρονα, οδήγησαν στη ραγδαία απομείωση της κεφαλαιακής βάσης των ασφαλιστικών ταμείων καθώς, όπως αναφέραμε ευθύς παραπάνω, οι νέοι εργαζόμενοι, που καλούνται με τις τρέχουσες εισφορές τους να στηρίξουν τις τρέχουσες συντάξεις, προσλαμβάνονται με ολοένα μικρότερους μισθούς, ενώ ταυτόχρονα οι οργανισμοί ή τράπεζες που προχώρησαν στη μείωση του μισθολογικού και ασφαλιστικού κόστους μέσω μαζικών προγραμμάτων «εθελούσιας εξόδου», συστηματικά δεν κατέβαλαν και εξακολουθούν να μην καταβάλλουν το μερίδιο που τους αντιστοιχεί από τις ζημιές που προκαλούν στα ασφαλιστικά ταμεία οι μαζικές πρόωρες συνταξιοδοτήσεις.

Την ίδια χρονική περίοδο, η περαιτέρω άρση των περιορισμών στην παγκόσμια κυκλοφορία κεφαλαίων, που εξετάστηκε στο τρίτο κεφάλαιο, μεταξύ άλλων συμπεριελάμβανε την «κινητοποίηση» αδρανών κεφαλαίων που λίμναζαν σε τραπεζικούς λογαριασμούς ανά την υφήλιο, σημαντικό μερίδιο των οποίων αποτελούσαν τα αποθεματικά των ασφαλιστικών ταμείων. Η επέκταση του χρηματοπιστωτικού τομέα, της κυρίαρχης πλέον στις μέρες μας φράξιας του κεφαλαίου, σε ένα μεγάλο βαθμό στηρίχθηκε σε αυτά τα τεράστια κεφάλαια. Η εγχώρια εκδοχή του εν λόγω μοντέλου διαχείρισης των αποθεματικών ήταν εκ του μεγέθους τους (βλ. τη χρόνια καταλήστευσή τους) αναγκαστικά πιο μετριοπαθής: βασίστηκε στη δυνατότητα που παραχωρήθηκε στις διοικήσεις των Ταμείων από το 1992 να ιδρύουν ανώνυμες εταιρείες διαχείρισης αμοιβαίων κεφαλαίων και από το 1995 να προσλαμβάνουν ως συμβούλους τράπεζες ή θυγατρικές των τραπεζών ώστε να επενδύουν αρχικά έως το 20% κι εν συνεχεία έως το 23% (βλ. νόμους 2076/92, 2676/99) των αποθεματικών των Ταμείων σε μετοχές και άλλες επενδύσεις υψηλού ρίσκου, την ίδια περίοδο που –συμπτωματικά βέβαια…– προωθήθηκε η ιδιωτικοποίηση του εγχώριου τραπεζικού συστήματος. Μόνο από την κατάρρευση του Χρηματιστηρίου, τα ασφαλιστικά ταμεία υπολογίζεται ότι έχασαν 7 δισ. ευρώ την περίοδο 1999-2002 και 2008-2009, ενώ σε άλλο 1 δισ. ευρώ υπολογίζονται οι ζημιές των Ταμείων από τις «επενδύσεις» σε εξειδικευμένα χρηματιστηριακά προϊόντα υψηλού ρίσκου, όπως τα «δομημένα ομόλογα.[37]

37. Περισσότερα σχετικά με το τζογάρισμα των αποθεματικών των ταμείων και τις βαθύτερες αιτίες αυτής της επιλογής των καπιταλιστών, στο επόμενο κεφάλαιο.

Το **χρηματοδοτικό αδιέξοδο** στο οποίο μεθοδευμένα οδηγήθηκε το ασφαλιστικό σύστημα αποκαλύφθηκε ακόμη περισσότερο τη δεκαετία 2000-2009, καθώς η συνταξιοδοτική δαπάνη σε όλα τα Ταμεία πλην του Δημοσίου ξεπέρασε τα 26 δισ. ευρώ το 2009, έναντι 10,3 δισ. ευρώ που ήταν το 1999 (+152%). Εάν συνυπολογιστεί στο ποσό αυτό και η δαπάνη για τις πληρωμές συντάξεων στους δημόσιους υπαλλήλους, τότε η συνολική δαπάνη το 2009 άγγιξε τα 33 δισ. ευρώ. Όσον αφορά τα ταμεία επικουρικής σύνταξης, ο αριθμός των συνταξιούχων αυξήθηκε κατά 60% (+410.000 νέοι συνταξιούχοι) την περίοδο 1999-2009 και κατά 50% (+550.000 νέοι συνταξιούχοι) την περίοδο 2009-2015, ενώ η αντίστοιχη δαπάνη αυξήθηκε κατά 185% την περίοδο 1999-2011, φτάνοντας τα 4,4 δισ. ευρώ το 2011.[38]

Για τη συγκράτηση της διαρκούς αύξησης του έμμεσου μισθού, αν όχι για την άμεση μείωση αυτού, οι ντόπιοι καπιταλιστές, σε συνεργασία με τη Διεθνή του κεφαλαίου, εξαπέλυσαν μια νέα συντονισμένη επίθεση εις βάρος της εργατικής τάξης, υπό το πρόσχημα της λεγόμενης «δημοσιονομικής κρίσης» και του «συμμαζέματος» των ελλειμμάτων. Φυσικά, όπως θα δείξουμε παρακάτω, τα αποθεματικά των ταμείων, ο αποταμιευμένος έμμεσος μισθός μας, και οι πόροι που εξοικονομήθηκαν μέσω των περικοπών των συντάξεων δεν χρησιμοποιήθηκαν για την διασφάλιση της «οικονομικής βιωσιμότητας» των Ταμείων, αλλά για την αποπληρωμή των δανειστών του ελληνικού κράτους, αδειάζοντας παράλληλα τα Ταμεία ακόμη περισσότερο.

Πιο συγκεκριμένα, μέσω της εφαρμογής του PSI τον Μάρτιο του 2012, δηλαδή μέσω του προγράμματος ονομαστικού κουρέματος κατά 53,5% των Ομολόγων Ελληνικού Δημοσίου (ΟΕΔ) που διακρατούσε ο ιδιωτικός τομέας, τα δεσμευμένα σε ειδικό λογαριασμό της Τράπεζας της Ελλάδας αποθεματικά των ασφαλιστικών ταμείων χρησιμοποιήθηκαν για να αγοραστούν από τράπεζες και άλλους ιδιώτες επενδυτές ομόλογα, που επρόκειτο να κουρευτούν, όπως είπαμε κατά 53,5%, στο 100% της αξίας τους. Αν συνυπολογιστούν οι απώλειες στην αξία των ομολόγων που τα ταμεία ήδη είχαν στο χαρτοφυλάκιό τους, τότε αυτές υπολογίζονται σωρευτικά σε 12 δισ. ευρώ. Οι πραγματικές απώλειες όμως που υπέστησαν τα ασφαλιστικά ταμεία ήταν ακόμη πιο μεγάλες, καθώς η αξία των ΟΕΔ έκτοτε έχει μειωθεί και άλλο, κάτω από το 30% της ονομαστικής, ενώ σημαντικές είναι και οι απώλειες των ταμείων από τους μειωμένους πλέον ετήσιους τόκους που αντιστοιχούν στα ομόλογα αυτά (μείωση κατά περίπου 600 εκατ. ανά έτος), καθώς και από τη συρρίκνωση της συμμετοχής τους στο μετοχικό κεφάλαιο των τραπεζών, εξαιτίας των διαδοχικών προγραμμάτων ανακεφαλαιοποίησης.

Η εφαρμογή της εσωτερικής υποτίμησης από το 2010 και μετά, με τις μεγάλες μειώσεις στους άμεσους μισθούς που αυτή προκάλεσε τα τελευταία χρόνια,

38. *Ημερησία*, 30/5/2015.

οδήγησε σε νέες απώλειες των φορέων κοινωνικής ασφάλισης, που μόνο για το ΙΚΑ υπολογίζονται σε τουλάχιστον 2,2 δισ. ευρώ σε ετήσια βάση.

Πέρα από τις απώλειες λόγω της μείωσης των μεροκάματων, άρα και των ασφαλιστικών εισφορών καθώς αυτές προκύπτουν ως ποσοστό επί του μισθού και όχι ως προκαθορισμένο ποσό, η ραγδαία αύξηση της ανεργίας, άλλο ένα στοχευμένο αποτέλεσμα της πολιτικής της εσωτερικής υποτίμησης, προκάλεσε επιπλέον απώλειες στα αποθεματικά των ταμείων που υπολογίζονται σε τουλάχιστον 4 δισ. ευρώ το χρόνο, σε σχέση με το 2009 και τα τότε επίπεδα ανεργίας. Η δε περαιτέρω επέκταση της αδήλωτης και επισφαλούς εργασίας που επίσης προκάλεσε η εφαρμογή της πολιτικής της εσωτερικής υποτίμησης τα τελευταία χρόνια, οδήγησε σε νέες απώλειες λόγω της εισφοροδιαφυγής που υπολογίζεται σε περίπου 6 με 8 δισ. ευρώ το χρόνο. Τέλος, τα αποθεματικά των ασφαλιστικών ταμείων άδειασαν εξαιτίας των εργοδοτικών απαλλαγών (βλ. νόμο 4254/14), οι οποίες όσον αφορά μόνο το ΙΚΑ υπολογίζονται οτι προκαλούν απώλειες περίπου 800 εκατ. ευρώ το χρόνο.

Εξαιτίας όλων των παραπάνω, οι απώλειες των ταμείων σωρευτικά αγγίζουν τα 9,5 δισ. ευρώ τα τελευταία χρόνια, καθώς από 25,6 δισ. ευρώ το 2004, σύμφωνα με την επίσημη αποτίμηση τότε του Υπουργείου Κοινωνικής Ασφάλισης, το σύνολο της κινητής και ακίνητης περιουσίας (ταμειακά διαθέσιμα, ομόλογα, μετοχές, ακίνητα κλπ) έφτασε μόλις τα 16,3 δισ. τον Μάρτιο του 2015.[39] Επομένως, αυτός ο ασφυκτικός δημοσιονομικός κλοιός που σήμερα «θέτει σε κίνδυνο τη βιωσιμότητα του ασφαλιστικού συστήματος» δεν προκλήθηκε από τις υποτιθέμενες «αντικειμενικές αδυναμίες» της αρχιτεκτονικής του, αλλά αντίθετα αποτελεί το αποτέλεσμα της συνειδητής και βάσει σχεδίου λεηλασίας που διαχρονικά εφάρμοσε το πολιτικό προσωπικό του κεφαλαίου, το ίδιο που σήμερα ανερυθρίαστα επικαλείται το «οικονομικό αδιέξοδο», τις «παθογένειες» και τις «στρεβλώσεις» του συστήματος ασφάλισης για να προχωρήσει σε νέες περικοπές των συντάξεών μας.

39. *Ημερησία*, 19-20/12/2015. Η εφημερίδα χρησιμοποιεί στοιχεία από αδημοσίευτη μελέτη του Σ. Ρομπόλη.

1000+1 νόμοι και προκλήσεις για τη μετατροπή του συστήματος κοινωνικής ασφάλισης σε ατομικοποιημένο και αντιαποδοτικό

Όπως είδαμε, το κρατικό μόρφωμα που κυριάρχησε στις λεγόμενες δυτικές κοινωνίες, το κοινωνικό κράτος, στηρίχθηκε σε μορφές άμβλυνσης των ταξικών αντιθέσεων με στόχο τη μετατροπή του μισθού της εργατικής τάξης σε μοχλό καπιταλιστικής ανάπτυξης.

Η επίτευξη αυτού του στόχου (θα) επέτρεπε την ανάδυση –για πρώτη φορά στην ιστορία του καπιταλισμού– ενός συλλογικού καπιταλιστή, που (θα) είχε επιπλέον τη δυνατότητα να χαράζει μέσω αυτής της άμβλυνσης μια πολιτική καπιταλιστικής ανάπτυξης σε βάθος χρόνου, προσδοκώντας έτσι ήπιες και ελεγχόμενες καπιταλιστικές κρίσεις υπερσυσσώρευσης. (Ας θυμηθούμε τα άτυπα δυτικά πενταετή πλάνα ανάπτυξης).

Με τη λογική του «τίποτε μονιμότερον του προσωρινού» και με την προϋπόθεση ότι:

α) η ικανοποίηση των «λογικών» εργατικών αιτημάτων, και

β) η εν γένει βελτίωση των όρων αναπαραγωγής της διαιρεμένης σε κλάδους εργασιακής δύναμης

θα προέκυπταν μόνο από τη συνεχή αύξηση της συσσώρευσης του κεφαλαίου, την οποία θα στήριζε η αύξηση της παραγωγικότητας της εργασίας, το κεφάλαιο, «ξεπερνώντας» πρόσκαιρα και τις δικές του εσωτερικές αντιθέσεις, προήγαγε εν τέλει αυτήν την πολιτική λογική σε πρωτεύοντα παράγοντα χάραξης της μεταπολεμικής καπιταλιστικής κρατικής στρατηγικής. Και μαζί μ' αυτήν, αγκάλιασε και το απαραίτητο συμπλήρωμά της: τα συνδικάτα ως μηχανισμό μεσολάβησης. Σ' αυτά αναγνώρισε το ρόλο εκείνου που αμβλύνει τις ταξικές διαφορές –στην προκειμένη περίπτωση, εκείνου που θα φρόντιζε ώστε να μην υπονομεύεται η αυξάνουσα συσσώρευση, άρα και το ίδιο το κοινωνικό κράτος που στηρίζεται σ' αυτήν, από «παράλογα» εργατικά αιτήματα και «ανεξέλεγκτη» ταξική δράση.

Από την αυξάνουσα άντληση υπεραξίας τα συνδικάτα διεκδικούσαν ένα κομμάτι της, πράγμα που επέτρεπε έτσι στο κράτος να ασκήσει κοινωνική πολιτική, βελτιώνοντας τους όρους αναπαραγωγής της εργασιακής δύναμης. Βελτίωση με την οποία το κεφάλαιο και το κράτος του προσδοκούσαν ότι θα βελτίωναν αέναα τους όρους συσσώρευσης του κεφαλαίου.

Ωστόσο η ποσότητα και –ενίοτε– η ποιότητα των διεκδικήσεων της εργατικής τάξης από το μέσον περίπου της δεκαετίας του 1960, κυρίως στη Δυτική Ευρώπη και τις ΗΠΑ, καθώς και οι μορφές δράσης με τις οποίες εκφράστηκαν τόσο αυτές οι διεκδικήσεις όσο και η «άρνηση» της εργασίας (συνεχείς απουσίες από τη δουλειά, λούφα, επιβράδυνση ρυθμού παραγωγής, φυγή –εν τέλει– από το εργοστάσιο) οδήγησαν στην πτώση των ρυθμών αύξησης της παραγωγικότητας της εργασίας και κατ' επέκτασιν σε κρίση αυτού του μοντέλου κοινωνικής αναπαραγωγής. Έτσι, η αυτόνομη αύξηση της τεχνικής σύνθεσης του κεφαλαίου άρχισε σιγά-σιγά να υπονομεύει την αυξάνουσα συσσώρευση του κεφαλαίου, την οποία προϋπέθετε η ύπαρξη του κοινωνικού κράτους. Αυτή η υπονόμευση συμβάδισε με την εργατική αμφισβήτηση δύο στηριγμάτων του κοινωνικού κράτους: της σοσιαλδημοκρατικής κρατικής πολιτικής και των συνδικάτων.

Ολοφάνερα, η υπονόμευση της αυξάνουσας συσσώρευσης, ως βάσης της μεταπολεμικής καπιταλιστικής ρύθμισης, από την εντεινόμενη εξεγερσιακή διάθεση κομματιών της εργατικής τάξης, ώθησε σε κρίση την ίδια την καπιταλιστική κοινωνική σχέση. Το κεφάλαιο και το κράτος του έκριναν ως αναγκαία την, μεταξύ άλλων, υιοθέτηση πολιτικών που θα μετακύλιαν, όλο και περισσότερο, το κόστος αναπαραγωγής της εργασιακής δύναμης στην ίδια την εργατική τάξη. Αν για το κεφάλαιο έγινε φανερό ότι η συγκεκριμένη μεταπολεμική μορφή του κοινωνικού κράτους δεν ικανοποιούσε τις ανάγκες του, εξίσου φανερό ήταν ότι οι ανάγκες του δεν μπορούν να ικανοποιηθούν δίχως τη διατήρηση ενός συλλογικού καπιταλιστή (κράτος) και ενός μηχανισμού μεσολάβησης στο χώρο εργασίας (συνδικάτα).

Επομένως, οι αρχικές αποσπασματικές απόπειρες του κεφαλαίου να αντιμετωπίσει την καπιταλιστική κρίση στην αρχή της δεκαετίας του 1970 (φυγή κεφαλαίων σε χώρες με φθηνή εργασιακή δύναμη, περικοπές μισθών και επιδομάτων) έπρεπε να δώσουν τη θέση τους ή μάλλον να αποτελέσουν συνιστώσες μιας γενικής αναδιάρθρωσης της μεταπολεμικής καπιταλιστικής σχέσης, η οποία δεν θα ακύρωνε ούτε κάθε έννοια Πρόνοιας (επί ποινή πιθανού γενικευμένου ταξικού πολέμου), ούτε το κράτος ως συλλογικό καπιταλιστή (επί ποινή πιθανής αποσάθρωσης του καπιταλισμού λόγω των εσωτερικών του αντιθέσεων).

Αντιθέτως, θα στόχευε στην αναπροσαρμογή της σχέσης κεφαλαίου–προλεταριάτου, πάντα στα πλαίσια ενός κοινωνικού κράτους, με όρους όμως λιγότερο δαπανηρής εκμεταλλευσιμότητας, πειθάρχησης και διαίρεσης της εργασιακής δύναμης,

προσδοκώντας ότι η κερδοφορία των κεφαλαίων θα έφθανε γρήγορα στο ύψος εκείνο που αντιστοιχεί στο εκάστοτε δεδομένο επίπεδο συσσώρευσης του κεφαλαίου.

Το κεφάλαιο και το κράτος του, όποτε θεωρούν αναγκαία μια μεταρρύθμιση και, πολύ περισσότερο, μια γενική αναδιάρθρωση της καπιταλιστικής σχέσης, υιοθετούν πολιτικές που εμφανίζουν την αναγκαία γι' αυτά αναδιάρθρωση ως κοινωνική απαίτηση. Έτσι, η εκάστοτε καπιταλιστική κρίση, δηλαδή η κρίση των ταξικών σχέσεων, παρουσιάζεται ως κρίση εντός του προλεταριάτου, ως αντιπαράθεση μεταξύ «ανεύθυνων» παροχέων υπηρεσιών και «πελατών» με λογικές απαιτήσεις. Αυτό είναι κάτι που το έχουμε δει να παίζεται επανειλημμένα τα τελευταία χρόνια. Ο δάσκαλος «που δεν μορφώνει το παιδί μου», ο γιατρός «που θέλει φακελάκι και αδιαφορεί για την υγεία μου», αποτέλεσαν ψηφίδες της ιδεολογίας του βασιλιά πελάτη/πολίτη που άνοιξε το δρόμο στην αναγκαία για τα συμφέροντα του καπιταλισμού γενική αναδιάρθρωση. Καθώς ο καπιταλιστικός τρόπος παραγωγής κοινωνικοποιείται συνεχώς, υπάγοντας στο κεφάλαιο όλο και περισσότερους τομείς της ζωής, συνεχίζουμε να βρισκόμαστε ενώπιον του ιστορικού φαινομένου της ενσωμάτωσης της εργατικής τάξης ως τάξης του καπιταλιστικού τρόπου παραγωγής και επικοινωνίας. Αυτή τη διαδικασία τη βιώνουμε καθημερινά ως διαχωρισμένα άτομα, ανταγωνιστικά το ένα προς το άλλο. Πολιτικά, η σοσιαλδημοκρατία είχε ενισχύσει αυτό το διαχωρισμό εντάσσοντας τα ανταγωνιστικά άτομα σε κρατικά αναγνωρισμένες κλαδικές συλλογικότητες, δημιουργώντας έτσι τις απαραίτητες ιστορικές προϋποθέσεις του νεοφιλελευθερισμού που την ακολούθησε. Αυτό είναι κάτι που το βλέπουμε καθαρά στην αδυναμία κυκλοφορίας των κλαδικών αγώνων ενάντια στην αναδιάρθρωση.

Στην Ελλάδα, η ριζοσπαστικοποίηση των εργατικών αγώνων, από το 1973 και μετά, στην ουσία ακύρωσε την πρώτη προσπάθεια –που άρχισε με την επιβολή της δικτατορίας– του ελληνικού βιομηχανικού κεφαλαίου να μεγεθυνθεί και να αποτινάξει έτσι το μικρομεσαίο του χαρακτήρα. Αυτό είχε ως αποτέλεσμα την άνοδο της «προοδευτικής» πολιτικής φράξιας του ελληνικού κεφαλαίου στην εξουσία και την υιοθέτηση πολιτικών που στόχευαν στην άμβλυνση των ταξικών αγώνων (αυξήσεις μισθών και επιδομάτων, αναγνώριση της αριστεροεθνικής αντίστασης, σύνταξη αγροτών, «συμβούλια εργασίας» και «συνδιαχείριση»).

Αυτό έγινε σε πλήρη αναντιστοιχία με την υπόλοιπη Δυτική Ευρώπη και τις ΗΠΑ, όπου οι «περιφερειακής φύσεως» διορθωτικές πολιτικές σχετικά με το κοινωνικό κράτος έδιναν ήδη τη θέση τους, από το 1979 και μετά, σε πολιτικές ριζικής αναδιάρθρωσης της μεταπολεμικής καπιταλιστικής κοινωνικής σχέσης.

Λόγω αυτού του διεθνούς πλαισίου, την επιχειρούμενη στην Ελλάδα άμβλυνση των ταξικών αντιθέσεων διαδέχθηκε γρήγορα η πολιτική των «θυσιών» τη δεύτερη

τετραετία του ΠΑΣΟΚ και ακόμη γρηγορότερα οι πολιτικές γενικής αναδιάρθρωσης μετά το 1989. Με την πολιτική της μαζικής απαξίωσης σταθερού και μεταβλητού κεφαλαίου που εγκαινιάστηκε το 2010 ως διέξοδος του κεφαλαίου από τη νέα φάση της κρίσης των ταξικών σχέσεων, οι συσσωρευμένες επιπτώσεις όλων αυτών των πολιτικών πάνω στην εργατική τάξη απέκτησαν δραματικό χαρακτήρα.

❖

Από το 1990 και μετά, και για την επιβολή αυτής της αναδιάρθρωσης, νόμοι επί νόμων μεταρρυθμίζουν το εκπαιδευτικό σύστημα, ελαστικοποιούν την εργασία, πειθαρχούν τους μετανάστες, μειώνουν και περικόπτουν μισθούς, επιδόματα, παροχές, προσφερόμενες υπηρεσίες, και αποσαθρώνουν το Εθνικό Σύστημα Υγείας μέχρι σημείου λειτουργίας του με ιδιωτικο-οικονομικά κριτήρια, και βεβαίως υπονομεύουν το Σύστημα Κοινωνικής Ασφάλισης (ΣΚΑ) ώστε να ανασυγκροτηθεί κι αυτό σε βάση προνοιακής λογικής και ατομικιστικής ασφάλισης. Στόχος, η **υποτίμηση, πειθάρχηση και διαίρεση της εργασιακής δύναμης σε βαθμό απαξίωσής της**: οι προαναφερόμενες μειώσεις και περικοπές ισοδυναμούν με μείωση του κοινωνικού μισθού. Έτσι, αυτή η αναδιάρθρωση συνεπάγεται τη **μετακύλιση του κόστους αναπαραγωγής της εργασιακής δύναμης στους ίδιους τους εργαζόμενους**. Αν και στην πρώτη φάση της η αναδιάρθρωση δεν αφορούσε όλους τους τύπους εργασιακών σχέσεων (στόχευσε κυρίως στην εργασία του φοιτητή στη σχολή, στον καταρτιζόμενο στις σχολές και τα προγράμματα του ΟΑΕΔ, στον ημιαπασχολούμενο, τον «μαύρο», τον «παράνομο» μετανάστη, αλλά και πολλούς «νόμιμους» εργαζόμενους), **σήμερα** αφορά **το σύνολο** αυτών των σχέσεων. Αυτό καθρεφτίζεται καλύτερα στις συνεχείς μεταρρυθμίσεις του ΣΚΑ, το έδαφος για τις οποίες προετοίμασε στο τέλος της δεκαετίας του 1980 το ΠΑΣΟΚ, όταν και δήλωνε ότι η κοινωνική πολιτική ανέπτυσσε μια ταχύτητα που δεν ανταποκρινόταν στην ταχύτητα παραγωγής, και έτσι, με τον νόμο 1759/88, προχώρησε σε περικοπές των προσωρινών αναπηρικών συντάξεων και επιδομάτων ασθενείας.

Τη βάση για όσα θα ακολουθούσαν έκτοτε αποτέλεσαν οι νόμοι 1902/90, 1976/91, 2084/92 και ο νόμος 3029/02 («νόμος Ρέππα»). Επ' αυτών, το κεφάλαιο και το κράτος του επιχείρησαν δειλά την άνοιξη του 2008, με τον νόμο 3655/08 («νόμος Πετραλιά»), και μετά τολμηρά με τους νόμους 3863/10 και 3865/10 («νόμοι Λοβέρδου») μια οριστική μεταρρύθμιση του ΣΚΑ που συνεχίζεται και σήμερα. Για να γίνουν αποδεκτοί αυτοί οι νόμοι χρησιμοποιήθηκε η γνωστή τακτική «διαίρει και βασίλευε», εκμεταλλευόμενη τον κατακερματισμό των συλλογικοτήτων των εργαζομένων και διαιρώντας τους σε «παλιούς» και «νέους», ώστε από το 1993 και μετά να ισχύει άλλο όριο ηλικίας συνταξιοδότησης και άλλο ύψος συντάξιμου

μισθού σε όποιον ασφαλίστηκε μέχρι 31/12/82, μεταξύ 1/1/83 και 31/12/92, και μετά την 1/1/93.

Κινούμενοι μεθοδικά προς την κατεύθυνση της μετατροπής του ΣΚΑ από αναδιανεμητικό σε ένα σύστημα ανταποδοτικό/ατομικιστικό και κεφαλαιοποιητικό, κινούμενοι δηλ. προς την κατεύθυνση της μετακύλισης του κόστους αναπαραγωγής της εργασιακής δύναμης στους ίδιους τους εργαζόμενους, όλοι αυτοί οι νόμοι δημιουργούν βαθμιαία τις προϋποθέσεις για την ολοκλήρωση αυτής της αναδιάρθρωσης: α) ενοποιούν τα ποικίλλα Ταμεία μέσω της ένταξής τους στο ΙΚΑ. Αρχικά, οι ευνοϊκότεροι ως προς το ΙΚΑ όροι ασφάλισης διατηρούνται αλλά ακολούθως καταγγέλλονται ως αντιδημοκρατικά προνόμια…· β) ενιαιοποιούν ρυθμίσεις και κανόνες, αρχικά στη βάση κάθε ειδικής κλαδικής ή επιχειρησιακής μισθολογικής κλίμακας, όμως οι μειώσεις μισθών είναι τόσες και τέτοιες ώστε στην πορεία ενιαιοποιούνται και οι μισθοί, ενώ σε όλη τη διάρκεια των τελευταίων 25 ετών γ) εισάγουν ρυθμίσεις που απαλλάσσουν κατά πολύ τα αφεντικά από την εισφοροσυμμετοχή τους στο ΣΚΑ.

Ό,τι ακολουθεί θέλει αφενός να καταδείξει συνοπτικά αυτή την πορεία αναδιάρθρωσης του ΣΚΑ και αφετέρου να εξηγήσει την επίσπευσή της μέσω των μνημονιακών νόμων, που θέλουν να αποτελειώσουν εντός της τρέχουσας δεκαετίας τους «παλιούς» ασφαλισμένους και συνταξιούχους. Θέλει επίσης να δείξει με ποιο τρόπο σχετίζονται αυτά με την «κρίση χρέους» και την πολιτική της ύφεσης.

Ας ξεκινήσουμε με τις αλλαγές που έγιναν τα τελευταία χρόνια στη θεμελίωση του δικαιώματος συνταξιοδότησης, ανά κατηγορία ασφαλισμένων.

Για πλήρη σύνταξη βάσει 35ετίας και για πρωτοασφαλισμένους μεταξύ 1/1/83 και 31/12/92 ίσχυε προ του 2002 όριο ηλικίας (ΟΗ) το 60ό έτος για τους άνδρες και το 58ο για τις γυναίκες. Ο νόμος 3029/02 μείωνε κατά 2 τα έτη για άνδρες (με 10.500 Ημέρες Εργασίας/ΗΕ) και κατά 1 για γυναίκες (με 10.000 ΗΕ), ενώ εισήγαγε και την 37ετία Χωρίς Όριο Ηλικίας (ΧΟΗ) για τους πρωτοασφαλισμένους μετά την 1/1/83. Ο νόμος 3655/08 διατήρησε τις προαπαιτούμενες για τη σύνταξη ΗΕ αλλά αύξανε σταδιακά το ΟΗ για πλήρη σύνταξη με 35ετία στο 60ό έτος, τόσο για τους άνδρες όσο και για τις γυναίκες, τόσο για τους ασφαλισμένους στο ΙΚΑ όσο και για αυτούς των εντασσόμενων σε αυτό Ταμείων. Αρκούσαν λοιπόν, μέχρι το 2010, οι 10.000 ΗΕ και το ΟΗ των 58 ετών για πλήρη σύνταξη. Όμως κατήργησε την 37ετία ΧΟΗ, θέτοντας ως γενικό όριο το 58ο από 1/1/2013, ενώ σταδιακά και μέχρι το 2015 θα απαιτούνταν οριστικά πλέον για πλήρη σύνταξη 12.000 ΗΕ και ΟΗ το 60ό.

Για σύνταξη βάσει 35ετίας με 7.500 ΗΕ στα ΒΑΕ (βαρέα και ανθυγιεινά επαγγέλματα) ο νόμος 3029/02 προέβλεπε την επανεξέταση των ισχυόντων όρων για τους εισερχόμενους στην αγορά εργασίας μετά την 1/1/2004 (βλ. «διαίρει και βασίλευε») όμως ο νόμος 3655/08 δεν επανεξέταζε αυτό το θέμα στη χρονική

εκείνη συγκυρία προς αποφυγήν κινητοποιήσεων των εργαζομένων. Επιλέχθηκε η οδός της αύξησης του ΟΗ κατά 2 έτη, στα 57 (από 55) για πλήρη σύνταξη και στα 55 (από 53) για μειωμένη, και γι' αυτό θα αυξανόταν από 1/1/2013 σταδιακά το ΟΗ κατά ένα εξάμηνο ανά έτος. Ο νόμος 3863/10 επίσπευσε τη διαδικασία, με τις ΗΕ να διατηρούνται αλλά να αυξάνονται σταδιακά τα ΟΗ για πλήρη και μειωμένη ώστε το 2017 να ισχύει το 60ό και το 58ο αντίστοιχα.

35ετία Ειδικών Ταμείων (ΗΣΑΠ, Εθνική Τράπεζα, ΟΑΠ-ΔΕΗ, Εθνική Ασφαλιστική, ΟΤΕ, ΕΤΒΑ, ΑΤΕ κλπ). Τα ανωτέρω ταμεία εντάχθηκαν στο ΙΚΑ με τους νόμους 3029/02 και 3655/08. Στους ασφαλισμένους μέχρι 31/12/82, η 35ετία δεν είχε ΟΗ, ούτε «εθίγη» αυτή από τους νόμους 3655/08 και 3863/10. Στους ασφαλισμένους από 1/1/83 έως 31/12/92 άφηνε αμετάβλητο το ΟΗ μέχρι το 2012, αλλά προέβλεπε αύξησή του από 1/1/2013 κατά 6 μήνες ανά έτος ώστε μέχρι το 2016 να ανέλθει στο 60ό. Ο νόμος 3863/10 αύξησε **και** τα έτη ασφάλισης **και** το ΟΗ: για το 2011 απαιτούνταν 36 έτη ασφάλισης και ΟΗ το 58ο, και ακολούθως με νέες αυξήσεις θα κατέληγαν στο 60ό έτος με 40 έτη. Το αυτό θα γινόταν και για τις συντάξεις των Ταμείων ΕΤΑΠ-ΜΜΕ, ΟΑΕΕ (Οργανισμός Ασφάλισης Ελευθέρων Επαγγελματιών) και ΕΤΑΑ (Ενιαίο Ταμείο Ανεξάρτητα Απασχολούμενων).

Για τη 15ετία και πλήρη κατώτατη (4.500 ΗΕ) του ΙΚΑ, ο νόμος 1902/90 αύξησε τις ΗΕ από 4.050 σε 4.500 ενώ ο νόμος του 1992 αύξανε για τους «νέους» ασφαλισμένους το ΟΗ στο 65ο για τους άνδρες και το 60ό για τις γυναίκες. Ο νόμος 3863/10 αύξανε το ΟΗ **για τις γυναίκες** κατά ένα χρόνο ανά έτος από το 2011, ώστε το 2015 να είναι ίδιο με αυτό των ανδρών. «Δεν θίγονταν» όσες θεμελίωναν συνταξιοδοτικό δικαίωμα έως 31/12/10. **Για μειωμένη**, προβλεπόταν ΟΗ το 60ό για τους άνδρες και το 55ο για τις γυναίκες, αλλά και εδώ θα αυξανόταν με το νόμο 3863/10 το ΟΗ για τις γυναίκες ώστε από 1/1/2015 να ισχύει το 60ό.

Αύξηση προβλεπόταν και **για τις γυναίκες στα ΒΑΕ**, ώστε το 2015 να συνταξιοδοτούνται όπως και οι άνδρες στο 60ό. Το ίδιο και **για τις γυναίκες των Ειδικών Ταμείων**, που με τον νόμο 3029/02 τίθετο ως ΟΗ το 60ό, ενώ με τον νόμο 3863/10 θα εξισώνονταν με τους άνδρες στο 65ο.

Για σύνταξη με 10.000 ΗΕ στο ΙΚΑ ίσχυε πριν το 2010 ως ΟΗ για τους άνδρες το 62ο για πλήρη και το 60ό για μειωμένη, ενώ για τις γυναίκες το 57ο και το 55ο αντιστοίχως. Ο νόμος 3863/10 άλλαζε για τις γυναίκες **και** το ΟΗ **και** τις ΗΕ για πλήρη **και** μειωμένη, ενώ για τους άνδρες άλλαζε μόνο το ΟΗ. Για τις γυναίκες αύξανε από 1/1/2011 τις ΗΕ κατά 400 ανά έτος ώστε το 2015 να καταλήξουν στις 12.000 ΗΕ **και** για πλήρη **και** για μειωμένη. Το ίδιο και το ΟΗ, που αυξανόμενο κατά 6 μήνες ανά έτος από το 2011 έπρεπε το 2015 να καταλήξει από το 58ο στο 60ό για πλήρη και στο 58ο για μειωμένη. Με εξαίρεση όσες συντάξεις πρόλαβαν να απονεμηθούν μέχρι το 2015, ο θεσμός της μειωμένης σύνταξης **καταργήθηκε**

το 2010. Για τους άνδρες, ο νόμος 3863/10 όριζε από το 2011 ως ΟΗ το 63ο και για κάθε επόμενο έτος πρόσθετε 6 μήνες έως να συμπληρωθεί το 65ο. Για τους άνδρες, ο νόμος δεν έκανε λόγο για μειωμένη σύνταξη.

Οι συνταξιοδοτούμενες από το ΙΚΑ «παλαιές» μητέρες ανηλίκων έπαιρναν πλήρη σύνταξη στο 55ο και μειωμένη στα 50ό (αν η «ανηλικότητα» του παιδιού –σύμφωνα με τον όρο των γραφειοκρατών– ή η αναπηρία του συνέτρεχε μεταξύ του 50ού και 55ου έτους). Ο νόμος 3655/08 καταργούσε σταδιακά τη μειωμένη σύνταξη στα 50. Ο νόμος 3863/10 την επανέφερε, αυξάνοντας όμως δραματικά τα ΟΗ από το 2013, στο 65ο για πλήρη και στο 60ό για μειωμένη (για αμφότερες με 5.500 ΗΕ).

Μητέρες ανηλίκων Ειδικών Ταμείων: για όσες ασφαλίστηκαν μεταξύ 1/1/1983 και 31/12/1992, ίσχυε το 50ό έτος με 7.500 ΗΕ. Ο νόμος 3655/08 αύξανε το ΟΗ κατά ένα έτος τον χρόνο από 1/1/2013 ωσότου συμπληρωνόταν το 55ο. Όμως ο νόμος 3863/10 προέβλεψε νέα πιο επώδυνη αύξηση του ορίου ηλικίας, αφού από το 2013 απαιτείται τελικά η συμπλήρωση του 65ου έτους για πλήρη σύνταξη. Έτσι, και μέσα σε 5 χρόνια, το ΟΗ αυξήθηκε κατά 15 χρόνια! Για μειωμένη σύνταξη έπρεπε να συμπληρώνεται από 1/1/2011 το 50ό έτος και από 1/1/2013 το 60ό έτος. Βλέπουμε εδώ και το κόστος που είχε για τους ασφαλισμένους αυτών των ταμείων η ένταξή τους στο ΙΚΑ…

Να θυμίσουμε εδώ ότι, αναφορικά με το ΙΚΑ και τους ασφαλισμένους σε αυτό από 1/1/93, οι νόμοι των ετών 1990-92 είχαν αποσυνδέσει τον προσδιορισμό του ύψους της κατώτατης σύνταξης από τα 20 ημερομίσθια ανειδίκευτου εργάτη, που ίσχυε μέχρι τότε,[40] και είχαν καθιερώσει την τελευταία 5ετία (αντί της τελευταίας 2ετίας, που ίσχυε πριν) ως βάση υπολογισμού του συντάξιμου μισθού, με συνέπεια τα σύνολο των συντάξεων του ΙΚΑ να υποστεί τότε μία μείωση της τάξης του 20%. Έτσι, όταν ψηφίστηκε ο νόμος 3029/02, και μετά την πάροδο 10 ετών, το 80% των συνταξιούχων του ΙΚΑ είχε ήδη στριμωχθεί σ' αυτά τα εξευτελιστικά όρια της κατώτατης σύνταξης. Στην ουσία, δηλαδή, οι νόμοι αυτοί αποσύνδεσαν τη σύνταξη από τις **εκάστοτε αυξήσεις του άμεσου μισθού**, οι οποίες **είναι αποτέλεσμα της ταξικής πάλης**. Σήμερα ο συντάξιμος μισθός, βάσει σχετικών διατάξεων των νόμων 3863/10 και 3865/10, υπολογίζεται βάσει του συνολικού χρόνου ασφαλισμένης εργασίας, ο οποίος, σε συνθήκες όπου κυριαρχεί η ανασφάλιστη εργασία κι η ανεργία, αντιλαμβανόμαστε πόσο «μεγάλος» θα είναι για τις επόμενες γενιές συνταξιούχων.

40. Το εργατικό κίνημα είχε αποσπάσει από τις κυβερνήσεις ΝΔ και ΠΑΣΟΚ μια σταδιακή αύξηση των κατώτατων συντάξεων ΙΚΑ, από 10 ημερομίσθια ανειδίκευτου εργάτη που ήταν το 1976 σε 20 στα μέσα της δεκαετίας του 1980.

Για τις τρίτεκνες μητέρες των Ειδικών Ταμείων, ασφαλισμένες πριν τις 31/12/92, ο νόμος 1902/90 προέβλεπε σύνταξη με 6.000 ΗΕ χωρίς ΟΗ. Ο νόμος 3655/08 έθετε ΟΗ το 50ό από 1/1/2013, όριο, όμως που δεν εφαρμόστηκε ποτέ αφού ο νόμος 3863/10 το ανακαθόριζε στο 52ο έτος από 1/1/2011, στο 55ο από 1/1/2012 και στο 65ο από 1/1/2015… Να σημειώσουμε εδώ ότι οι τρίτεκνες ασφαλισμένες στο ΙΚΑ, που δεν προέρχονταν από Ειδικά Ταμεία, δεν γεύτηκαν ποτέ τις διατάξεις του νόμου 1902/90, αν και με τον νόμο 3655/08 συνταξιοδοτούνταν στο 50ό έτος με 6.000 ΗΕ. Όσο για τις πολύτεκνες «νέες» ασφαλισμένες, όσο ίσχυε ο νόμος 2084/92, μπορούσαν να τύχουν μείωσης του ΟΗ (65ο) ανά τρία έτη για κάθε παιδί και με όριο το 50ό έτος της ηλικίας τους. Ο νόμος 3655/08 προέβλεπε, από 1/1/2013, αύξηση του ορίου ηλικίας από το 50ό στο 55ο, ορίζοντας τη μείωση κατά δύο έτη για κάθε παιδί. Εν τέλει, όπως δείξαμε από την αρχή αυτής της υποενότητας, ο νόμος 3863/10 **κατήργησε** όλες τις διατάξεις των νόμων 1902/90 και 3655/08 τις σχετικές με τις τρίτεκνες…

Για τους «νέους» (δηλ. μετά την 1/1/93) ασφαλισμένους με 37ετία, όλοι οι νόμοι μέχρι το 2008 έθεσαν ως ΟΗ το 65ο ανεξαρτήτως φύλου και Ταμείου. Προσωρινά, ο «νόμος Ρέππα» (νόμος 3029/02) δήθεν μεγαλόψυχα κατήργησε το ΟΗ μπροστά στην αντίσταση που συνάντησε το νομοσχέδιο Γιαννίτση, αλλά με τη γνώση ότι ελάχιστοι ασφαλισμένοι θα κατόρθωναν λόγω της ήδη μεγάλης ανεργίας να μαζέψουν τόσα ένσημα καταλαβαίνουμε τι είδους μεγαλοψυχία ήταν αυτή –που έτσι κι αλλιώς δεν κράτησε πολύ αφού ο νόμος 3863/10 έθεσε νέο ΟΗ το **60ό**, για άνδρες και γυναίκες, αλλά με **12.000 ΗΕ** για «ιδιωτικούς» και «δημόσιους». Δεδομένων των εργασιακών σχέσεων που επικρατούν (βλ. επόμενη ενότητα του παρόντος κεφαλαίου), αν βρεθεί το 2033 «νέος» εργαζόμενος με 40 συναπτά έτη ασφάλισης στα 60 του, θα πρέπει να θεωρηθεί ως προστατευόμενο είδος προς εξαφάνιση…

Όπως ελπίζουμε να φάνηκε στα λίγα που έως εδώ αναφέραμε, είχαμε και έχουμε συνεχείς αυξήσεις ΟΗ και ΗΕ αλλά και καθιέρωση ΟΗ εκεί που πριν δεν υπήρχαν. Δεύτερον, οι ΗΕ **αποσυνδέθηκαν** από ευνοϊκότερα ΟΗ με αποτέλεσμα να **καταργούνται** μέχρι τις 31/12/2022 όλες οι ηλικιακές κλίμακες συνταξιοδότησης και οι αριθμοί των ΗΕ που τις συνόδευαν. Δηλαδή, καταργούνται οι με ευνοϊκότερα ΟΗ συνταξιοδοτήσεις με 5.500 ΗΕ, με 6.000 ΗΕ, με 7.500 ΗΕ, με 9.000 ΗΕ και με 10.500 ΗΕ –αυτό που μένει, είναι ο υπολογισμός των ΗΕ μόνο για τον συντάξιμο μισθό. Έτσι, διαμορφώνονται πια **δύο μόνο** κλίμακες: 4.500 ΗΕ και στο 67ο έτος και 12.000 ΗΕ και στο 62ο, για «ιδιωτικούς» και «δημόσιους». Ας συνεχίσουμε όμως την πορεία μας στους δρόμους που οδηγούν, όλοι τους, στο 62ο και το 67ο έτος ηλικίας συνταξιοδότησης.

ΟΗ συνταξιοδότησης και πρόωρες συνταξιοδοτήσεις. Οι νόμοι 3863/10 και 3865/10 εξίσωσαν προς τα πάνω τα ΟΗ ανδρών και γυναικών του δημοσίου (στο 65ο έτος) και τα συνέδεσαν με το προσδόκιμο ζωής. Επιπλέον, θεσμοθέτησαν τη λεγόμενη «αρχή της απόλυτης εξομοίωσης των ορίων συνταξιοδότησης για όλους τους ασφαλισμένους», τη νομοθετική βάση για τη συνολική μεταρρύθμιση του ΣΚΑ, στην οποία προβαίνει σήμερα η αριστερά του κεφαλαίου –η οποία, όπως και η δεξιά του κεφαλαίου, εξισώνει **προς τα κάτω** τις μισθολογικές κλίμακες και **προς τα πάνω** τα ΟΗ. Αυτά τα ΟΗ επανακαθορίστηκαν, όπως είπαμε, στο 62ο για πλήρη σύνταξη με 12.000 ΗΕ και στο 67ο για πλήρη με 4.500. Οι νόμοι 4334/15 και 4336/15 όρισαν ως νέο ΟΗ για μειωμένη σύνταξη το 62ο με 4.500 ΗΕ, ενώ καταργούν **σταδιακά** τις πρόωρες συνταξιοδοτήσεις, μειώνοντας συνάμα το ύψος τους μέσω της αύξησης της «ποινής» συνολικά κατά 10% επί της ήδη υφιστάμενης κατά 30% μείωσης στην πενταετία (6% ανά έτος) και μέχρι τη συμπλήρωση του κατά περίπτωση προβλεπόμενου νέου ΟΗ. Η νέα «ποινή» θα υπολογίζεται επί του συνόλου του καταβαλλόμενου ποσού.[41]

Όσοι συνταξιοδοτηθούν μετά τις 30/6/15 με 15ετία και 6.000 ΗΕ θα πάρουν σύνταξη που αναλογεί μόνο στις καταβαλλόμενες εισφορές τους (βλ. οργανικό ποσό), ενώ το πλήρες ποσό της κατώτατης εγγυημένης σύνταξης θα τους καταβληθεί μετά την συμπλήρωση του 67ου έτους.

Ο νόμος 4337/15 ολοκλήρωσε την κατάργηση των πρόωρων συντάξεων, αυξάνοντας το ΟΗ στους «ιδιωτικούς» που μπορούσαν να βγουν στη σύνταξη πριν από το 67ο

41. Υποτίθεται ότι όσοι πρωτοασφαλίστηκαν πριν την 1/1/1983 σε γενικές γραμμές δε «θίχτηκαν» από τους απανωτούς νόμους, για να μιλήσουμε με τη διαιρετική λογική των συνδικαλιστών. Λες και «δε θίγεται» η μητέρα και/ή ο πατέρας ενός παιδιού, όταν το παιδί τους προορίζεται να συνταξιοδοτηθεί στα 65 ή 67 του. Εν τούτοις ακόμα και γι' αυτήν την κατηγορία ασφαλισμένων ισχύει η αύξηση του ποσοστού μείωσης της σύνταξης από 4,5 σε 6% ανά έτος για την πρόωρη συνταξιοδότηση.

έτος (ή πριν το 62ο με 12.000 ΗΕ). Ως συνέπεια, περίπου 100.000 ασφαλισμένοι θα αναγκαστούν να εργαστούν από 1 έως 4 έτη παραπάνω για να πάρουν στο τέλος μια σύνταξη της πλάκας…

Κύριες συντάξεις. Στις κύριες συντάξεις η επίθεση εγκαινιάστηκε με τους νόμους 3863/10 και 3865/10, που θέσπισαν την Εισφορά Αλληλεγγύης Συνταξιούχων (ΕΑΣ), η οποία προέβλεπε την κλιμακωτή μείωση σε όλες τις κύριες συντάξεις: κατά 3% για συντάξεις από 1.400 έως 1.700 ευρώ, μέχρι 14% για συντάξεις άνω των 3.500 ευρώ. Ας σημειωθεί ότι ως βάση υπολογισμού σε όλες τις μειώσεις στις κύριες (ή επικουρικές) συντάξεις που θα εξετάσουμε υπολογίζεται το άθροισμα όλων των κύριων (ή επικουρικών) συντάξεων που τυχόν λαμβάνει ένας συνταξιούχος. Ένα μόλις χρόνο μετά, με τον νόμο 3986/11 γίνεται νέα μείωση στις κύριες συντάξεις άνω των 1.700 ευρώ όσων συνταξιούχων δεν έχουν συμπληρώσει το 60ό έτος. Τα ποσοστά μείωσης ξεκινούσαν από 6% για συντάξεις πάνω από 1.700 έως 2.300 ευρώ και έφταναν το 10% για τις άνω των 2.900 ευρώ. Όφελος για τους καπιταλιστές: 220 εκατ. ευρώ ανά έτος.

Ο νόμος 4024/11 μείωνε κατά 40% τις συντάξεις άνω των 1.000 ευρώ όσων συνταξιούχων ήταν κάτω των 55 ετών και μείωνε κατά 20% το μέρος της σύνταξης που υπερέβαινε τα 1.200 ευρώ όσων ήταν άνω από 55 ετών. Όφελος: μείωση της συνταξιοδοτικής δαπάνης κατά 470 εκατ. ευρώ. Ωφελούμενοι: κράτος και καπιταλιστές. Δεν τελείωσαν οι μειώσεις, έχει και συνέχεια… Ο νόμος 4046/12 μείωνε από 1/1/2012 κατά 12% το συνολικό ποσό της σύνταξης που καταβαλόταν από όλα τα Ταμεία κύριας ασφάλισης πλην του ΝΑΤ, όπου είχαμε μείωση κατά 7%. Όφελος για τους καπιταλιστές: 215 εκατ. ευρώ ανά έτος. Ο νόμος 4051/12 προέβλεπε

νέα και αναδρομική, από 1/1/2012, μείωση κατά 12% όλων των κύριων συντάξεων άνω των 1.300 ευρώ (αφού πρώτα αφαιρεθούν όλες οι προηγούμενες περικοπές όπως η εισφορά αλληλεγγύης κλπ.) με σκοπό τη χρηματοδότηση των επικουρικών Ταμείων. Έχει κι άλλο… Ο νόμος 4093/12 μείωνε από 1/1/2013 εκ νέου τις κύριες συντάξεις άνω των 1.000 ευρώ με κλιμακωτό ποσοστό από 5% (για τις συντάξεις μεταξύ 1.000 και 1.500 ευρώ) μέχρι 20% για αυτές άνω των 3.000 ευρώ. Τέλος (προσωρινό), λίγο πριν τις εκλογές της 20ης/9/2015, με νέα εγκύκλιο (Α.Π.Φ.80000/οικ. 36954/125) μειώθηκε η κατώτερη σύνταξη του ΙΚΑ από 486 σε 393 ευρώ για τους πρωτοασφαλισμένους μετά την 1/1/2011, μείωση που σε συνδυασμό με την κατάργηση του ΕΚΑΣ θα οδηγήσει σε απώλειες κατά περίπου 30% των συντάξεων για περίπου το 25% των συνταξιούχων.

Επικουρικές συντάξεις. Ο νόμος 2084/92 όριζε ότι ίσχυαν και για τις επικουρικές συντάξεις οι προϋποθέσεις που προβλέπονταν για τις κύριες. Αυτό, μεθερμηνευόμενον, σημαίνει ότι τυχόν αναπροσαρμογές (προς τα κάτω, ως συνήθως) στις κύριες συντάξεις θα ίσχυαν αυτομάτως και για τις επικουρικές – και τέτοιες αναπροσαρμογές καθιέρωναν οι νόμοι 3863/10 και 3865/10. Σε ό,τι αφορά το ύψος των επικουρικών συντάξεων των «παλαιών» ασφαλισμένων, διατηρήθηκαν σε γενικές γραμμές οι ευνοϊκότερες διατάξεις των Ταμείων τους, υπό τον όρο ότι αναλογιστικές μελέτες θα υποστήριζαν τη διατήρηση τέτοιων διατάξεων. Ακριβέστερα, οι «παλαιοί» δεν «θίγονταν» ευθέως αφού μπορούσαν μέχρι 31/12/2012 να παίρνουν ποσοστά μεγαλύτερα του 20% της κύριας σύνταξης. Ωστόσο ο ίδιος αυτός νόμος (3655/08) που προέβλεπε το ανωτέρω, όριζε ότι από 1/1/2013, και σε διάστημα 8 ετών, τα μεγαλύτερα αυτά ποσοστά θα έπρεπε να μειώνονται ισόποσα ανά έτος ώστε στο τέλος της οκταετίας να μην υπερβαίνουν το 20%, εναρμονιζόμενοι έτσι οι «παλαιοί» με τους «νέους» **και** ως προς τις ΗΕ (35ετία) και ως προς το ποσοστό (20%). Σε ό,τι αφορά την «ικανότητα» αυτών των ταμείων να «αντεπεξέρχονται στις υποχρεώσεις τους», ήδη από το 1997, με τον νόμο 2556/97, προβλεπόταν ότι *«το ύψος των επικουρικών συντάξεων των μισθωτών θα καθορίζεται με υπουργική απόφαση μετά από αναλογιστική μελέτη…»*. Δεκατρία χρόνια μετά, περνάμε από την «ικανότητα» στη «βιωσιμότητα» των επικουρικών Ταμείων, όπως προέβλεπε ο νόμος 3863/10: *«Η Εθνική Αναλογιστική Αρχή… εκπονεί* **υποχρεωτικά** *αναλογιστικές μελέτες* **βιωσιμότητας** *των επικουρικών φορέων [για] την αποτροπή της δημιουργίας ελλειμμάτων»* [δική μας η έμφαση]. Πέντε χρόνια αργότερα, σήμερα (2015), οι επικουρικές συντάξεις «για να σωθούν» θα υποστούν *«δραστικό ψαλίδισμα· οι μόνοι που δεν πρέπει να ανησυχούν είναι οι λαμβάνοντες επικουρική που δεν ξεπερνά τα 165 ευρώ»*, διαβάζουμε στον ημερήσιο Τύπο. Οι υπόλοιποι *«θα πρέπει να περιμένουν κλιμακωτές μειώσεις που μπορεί να ξεπεράσουν ακόμα και το 30%»*. Ας δούμε και τις προηγηθείσες μειώσεις, πριν την τωρινή. Ο νόμος 3986/11 μείωνε αυτές τις συντάξεις κλιμακωτά για ποσά άνω των 300 ευρώ (από 3% για ποσά μεταξύ 300 ευρώ και 350, έως 10% για ποσά άνω

των 650 ευρώ), και αυτό ίσχυε για **όλα** τα ταμεία επικουρικής ασφάλισης, μέτρο που ωφέλησε τα αφεντικά και το κράτος, και ζημίωσε εμάς, κατά 100 εκατ. ευρώ. Ο νόμος 4024/11 μείωνε για το ΕΤΕΑΜ (Ενιαίο Ταμείο Επικουρικής Ασφάλισης Μισθωτών) κατά 30% το επικουρικό ποσό που υπερέβαινε τα 150 ευρώ. Για το Ταμείο Ασφάλισης Τραπεζών και Επιχειρήσεων Κοινής Ωφέλειας (ΤΑΥΤΕΚΩ), πλην ΕΡΤ, και το Ενιαίο Ταμείο Ασφάλισης Τραπεζοϋπαλλήλων (ΕΤΑΤ) μείωνε κατά 15% το σύνολο της επικουρικής. Για το Μετοχικό Ταμείο Πολιτικών Υπαλλήλων (ΜΤΠΥ) μείωνε κατά 20% το σύνολο της επικουρικής και συνάμα κατά 50% τα ποσά άνω των 500 ευρώ (και αφού έχουν υποστεί πρώτα τη μείωση κατά 20%). Όφελος για τους συνήθεις υπόπτους: περίπου 385 εκατ. ευρώ. Ο νόμος 4046/12 επέφερε νέες (σωστά μαντέψατε) κλιμακωτές μειώσεις και στα ποσά άνω των 200 ευρώ, **με αναδρομική ισχύ** από την αρχή εκείνου του έτους (2012), καθώς επίσης και νέο, χαμηλότερο από το τότε υπάρχον βάσει του νόμου 3986/11, χρονικό όριο εφαρμογής της μείωσης, εξοικονομώντας για τους συνήθεις υπόπτους άλλα 325 εκατ. ευρώ ετησίως.

Οι **αναπηρικές συντάξεις** υπέστησαν ανάλογες μειώσεις ενώ το όριο ολικής αναπηρίας ανέβηκε στο 67%.

Επιδόματα (13ος και ο 14ος μισθός). Με τους τρεις νόμους που ψηφίστηκαν την περίοδο 1990-92, τα επιδόματα δεν λαμβάνονται πια υπόψη για τον υπολογισμό της σύνταξης. Μάλιστα στον Δημόσιο τομέα αυτοί οι μισθοί καταργήθηκαν εντελώς το 2012 με τον μεσοπρόθεσμο νόμο 4093/12. Όσον αφορά τους συνταξιούχους του Δημοσίου, με τον νόμο 3845/10 αντικαταστάθηκε η 13η και 14η σύνταξη από ένα ετήσιο ψωροεπίδομα ύψους 400 ευρώ για τα Χριστούγεννα, 400 ευρώ για το Πάσχα και 200 ευρώ επίδομα αδείας. Κι αυτό, ενώ οι εργαζόμενοι εξακολουθούν να καταβάλλουν μηνιαίες εισφορές για 14 μήνες κι όχι για 12. Συνάμα, επιβλήθηκε ανώτατο όριο στις συμπεριλαμβάνουσες τα επιδόματα αυτά συντάξεις: 2.500 ευρώ ανά μήνα, και αν η καταβαλλόμενη πλην επιδομάτων σύνταξη ήταν κάτω από το όριο αυτό, τότε τα επιδόματα καταβάλλονταν μέχρι τη συμπλήρωση του ορίου αυτού. Για συντάξεις, λοιπόν, άνω των 2.500 ευρώ, επιδόματα τέλος. Με αυτό το μέτρο είχαμε μείωση των συντάξεων από 10,7% ετησίως για όσους εξακολουθούσαν να λαμβάνουν μέρος των επιδομάτων, έως 14,3% για όσους δεν τα δικαιούνταν πια. Δημοσιονομικό όφελος για τους καπιταλιστές και το κράτος: περίπου 2,35 δισ. ευρώ. Στην περίπτωση που ένας συνταξιούχος δικαιούταν δύο και άνω συντάξεις, ασχέτως ασφαλιστικού φορέα κύριας ασφάλισης, επιβλήθηκε η καταβολή των (όπως είδαμε πετσοκομένων) επιδομάτων μόνο από τον ασφαλιστικό φορέα που του καταβάλλει την υψηλότερη σύνταξη, ενώ θεσμοθετήθηκε μηνιαίο όριο στις υπολογιζόμενες σε δωδεκάμηνη βάση συντάξεις (νόμοι 3845/10 και 3847/2010).

Εφάπαξ. Πέρα από τις περικοπές στις κύριες και τις επικουρικές συντάξεις, περικοπές (βεβαίως...) επιβλήθηκαν και στα εφάπαξ βοηθήματα. Η αρχή έγινε με τον νόμο 4024/11, σύμφωνα με τον οποίο στους ασφαλισμένους του Τομέα Πρόνοιας

Δημόσιων Υπαλλήλων (ΤΠΔΥ) και του Κλάδου Ασφάλισης Προσωπικού ΔΕΗ του ΤΑΥΤΕΚΩ, που συνταξιοδοτήθηκαν από 1/1/2010 μέχρι 31/12/2010 και δεν τους είχε εκδοθεί η σχετική απόφαση χορήγησης του εφάπαξ, επιβλήθηκε μείωση αυτού κατά 15% και 25% αντιστοίχως. Ενώ για όσους συνταξιοδοτήθηκαν από 1/1/2011 και εφεξής, το εφάπαξ μειώθηκε κατά 20% και 30%, αντιστοίχως. Τέλος, μειώθηκε κατά 30% το εφάπαξ των ασφαλισμένων του Τομέα Πρόνοιας Προσωπικού Εμπορικής Τράπεζας του ΤΑΥΤΕΚΩ που συνταξιοδοτήθηκαν από 1/8/2011 και εφεξής.

Με την υπουργική απόφαση Αριθ. Φ.80000/1093/26 του 2014 ορίζεται νέος τρόπος υπολογισμού (δηλαδή μείωσης) του εφάπαξ βοηθήματος που χορηγείται σε όλους τους ασφαλισμένους των φορέων από την 1/1/2014 και μετά. Το εφάπαξ πλέον υπολογίζεται βάσει των **ατομικών** εισφορών του κάθε ασφαλισμένου (βλ. ανταποδοτικό σύστημα), οι οποίες αποτυπώνονται σε ψηφιακή ατομική μερίδα, και του **«συντελεστή βιωσιμότητας»** του εκάστοτε ταμείου, που θα αναπροσαρμόζεται σε ετήσια βάση, ανάλογα με τις συνολικές εισφορές των ασφαλισμένων· τα ετήσια διοικητικά έξοδα του ταμείου, την ειδική τακτική εισφορά του έτους, όπου αυτή υπάρχει· την περιουσία του Ταμείου (όπως αυτή θα έχει διαμορφωθεί την 31η/12 του προηγούμενου έτους δίχως να λαμβάνονται υπόψη οι συνολικές εισφορές εργαζομένων, τα διοικητικά έξοδα και η τακτική ειδική εισφορά)· τα εφάπαξ που οφείλονται σε όσους έχουν αποχωρήσει και δεν τα έχουν λάβει κλπ. Η εφαρμογή του παραπάνω μέτρου θα έχει ως συνέπεια τη νέα μείωση των εφάπαξ από 10% έως 20% κατά μέσο όρο, ανάλογα με την κεφαλαιακή βάση του κάθε ταμείου.

Τρόπος υπολογισμού των συντάξεων και ποσοστό αναπλήρωσης. Σε ό,τι αφορά το δημόσιο και τις ΔΕΚΟ–Τράπεζες, ο υπολογισμός των συντάξεων έως και το 1990 γινόταν βάσει των τριακοστών πέμπτων. Κατόπιν, βάσει των πεντηκοστών, με συνέπεια οι ασφαλισμένοι μεταξύ 1/1/1983 και 31/12/1992 να έχουν μια (μελλοντική) σύνταξη *«30% μικρότερη από τη σύνταξη όσων ασφαλίστηκαν πριν το 1982. Επιπλέον, όσοι ασφαλίστηκαν μετά την 1-1-1993, θα έχουν 20-50% μικρότερη σύνταξη από εκείνον που ασφαλίστηκε για πρώτη φορά μέχρι το 1992».*[42] Γι' αυτήν την κατηγορία ασφαλισμένων (1983-1992) ο νόμος 3029/02 («νόμος Ρέππα») επανέφερε τα τριακοστά πέμπτα, όμως η ουσία ήταν ότι οι πρωτοασφαλισμένοι από 1/1/1993 θα λαμβάνουν σύνταξη υπολογισμένη βάσει των πεντηκοστών. Σημαντικότερο, «ιδιωτικοί» και «δημόσιοι» ενοποιούνται με τους νόμους 3863/10 και 3865/10 και οι συντάξεις πια υπολογίζονται με βάση α) το **σύνολο** του εργασιακού τους βίου, β) τις **ατομικές** τους εισφορές ως βασική σύνταξη σε ανταποδοτική βάση, και γ) έναν απίστευτο λαβύρινθο από προϋποθέσεις, αλγόριθμους και αυτόματους «κόφτες» (ή ρήτρες, ή «σταθεροποιητές» ή ό,τι άλλο επινοήσουν η δεξιά και η αριστερά του κεφαλαίου). Σε ό,τι αφορά τα ποσοστά αναπλήρωσης, ο νόμος 3029/02 προέβλεπε

42. *Έθνος*, 12/1/2001.

για τους «δημοσίους» ετήσια μείωση κατά 1% του ποσοστού αναπλήρωσης, από την 1η/1/2008, ώστε σε 10 χρόνια (2017) να μειωνόταν αυτό από 80% σε 70% – ποσοστό που ίσχυε ήδη για τους ασφαλισμένους στο ΙΚΑ έως 31/12/92. Αύξανε όμως το ποσοστό αναπλήρωσης από 60% σε 70% των συντάξιμων αποδοχών για όσους «ιδιωτικούς» και «δημόσιους» ασφαλίστηκαν για πρώτη φορά μετά την 1/1/93 και θα έχουν 10.500 ΗΕ –αύξηση, όμως, που αφορούσε τότε σχετικά λίγους ασφαλισμένους και σήμερα ακόμα λιγότερους.

Ο νόμος 3845/10 (και ο νόμος 3847/10 που τον συνόδευε) προανήγγειλε *«την υιοθέτηση μιας συνολικής μεταρρύθμισης του Ασφαλιστικού Συστήματος που να περιορίζει την προβλεπόμενη αύξηση των δημοσίων δαπανών για τις συντάξεις κατά την περίοδο 2010-2060 σε 2,5% του ΑΕΠ»*, παρότι αναμένεται αύξηση των συνταξιούχων κατά 70% την ίδια περίοδο.[43] Οι νόμοι 3863/10 και 3865/10 υλοποίησαν την ανωτέρω προαναγγελία και εξ αυτού το ελληνικό ΣΚΑ ήταν ίσως το πρώτο που συμμορφώθηκε με τις νέες αντιασφαλιστικές κατευθυντήριες γραμμές της ΕΕ (βλ. *Πράσινη Βίβλος για επαρκή, βιώσιμα και ασφαλή ευρωπαϊκά συνταξιοδοτικά συστήματα*, 2010): αυτόματη και προς τα πάνω αναπροσαρμογή των ΟΗ συνταξιοδότησης σε συνάρτηση με το προσδόκιμο ζωής, το οποίο υπολογίζετο να αυξηθεί κατά 7 έτη έως το 2060· υποχρεωτική διά νόμου υιοθέτηση (ιδιωτικών) κεφαλαιοποιητικών συστημάτων. Λέγεται στην *Πράσινη Βίβλο*, επιπλέον, ότι τα ΣΚΑ αποτελούν αναπόσπαστο κομμάτι του χρηματοπιστωτικού τομέα και πρέπει άρα να σχεδιάζονται με τρόπο ώστε να προωθείται η απρόσκοπτη κυκλοφορία εμπορευμάτων (στα οποία συμπεριλαμβάνεται και η εργασιακή δύναμη) και κεφαλαίων, ιδίως σε περιόδους οικονομικής κρίσης. Τέλος, επισημαίνεται η ανάγκη δέσμευσης των κρατών για διαρκή έλεγχο και αναθεώρηση της επάρκειας/βιωσιμότητας των ΣΚΑ.

Αναλυτικότερα, για τη νέα ασφαλιστική αρχιτεκτονική που εισήγαγαν οι δύο νόμοι του 2010 (3863/10 και 3865/10), οι συντάξεις ορίζονται ως το άθροισμα δύο διαφορετικών τμημάτων, επιτείνοντας τη σύνδεση των ατομικών μηναίων εισφορών με το τελικό ποσό της σύνταξης που θα χορηγείται:

1) **Βασική σύνταξη** προνοιακού χαρακτήρα και ύψους 360 ευρώ επί 12 μήνες, εγγυημένη από το κράτος αλλά αναπροσαρμοζόμενη βάσει συντελεστή διαμορφούμενου κατά 50% από τη μεταβολή στο ΑΕΠ και κατά 50% από τον Δείκτη Τιμών Καταναλωτή, η δε χορήγησή της ξεκινά από 1/1/2015 (αυτό είναι ό,τι απομένει από το διανεμητικό σύστημα).

43. ΙΝΕ/ΓΣΕΕ, *Ετήσια Έκθεση: Η ελληνική οικονομία και η απασχόληση*, 2011.

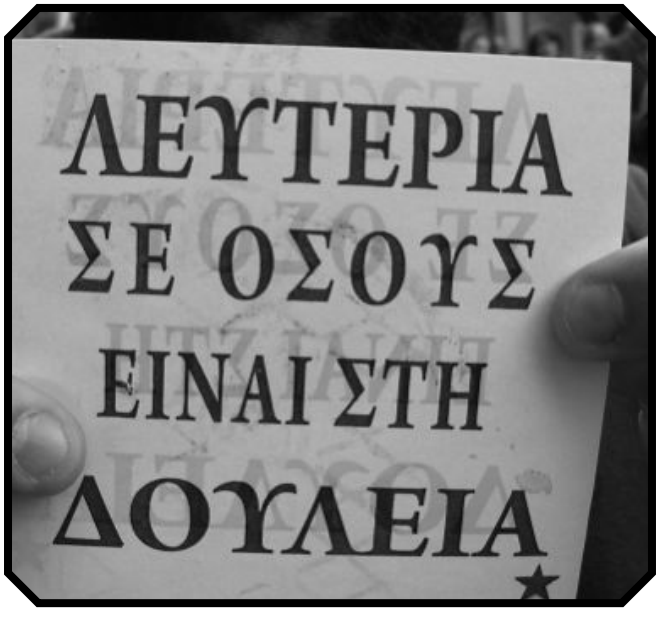

2) **Αναλογική σύνταξη** για τα έτη εργασίας από την 1/1/2011 και μετά για ασφαλισμένους σε φορείς κύριας ασφάλισης (πλην ΟΓΑ), που θεμελιώνουν συνταξιοδοτικό δικαίωμα μετά την 1/1/2015. Το ύψος της εξαρτάται από τις **ατομικές μηνιαίες αποδοχές** επί του συνόλου του εργασιακού βίου τους, για τους δε αυτοαπασχολούμενους λαμβάνεται υπόψη ο μέσος όρος των ασφαλιστικών εισφορών τους καθόλη την περίοδο ασφάλισής τους ή ο μέσος όρος των συντάξιμων αποδοχών όπως αυτές ορίζονται από τις οικείες καταστατικές διατάξεις, πάλι επί του συνόλου του εργασιακού τους βίου (βλ. ανταποδοτικό σύστημα).

Η αναλογική σύνταξη για την μετά την 1/1/2011 υπολογίζεται με κλιμακωτά ποσοστά ετήσιας αναπλήρωσης, βάσει των συνολικών ΗΕ. Το ετήσιο ποσοστό αναπλήρωσης κυμαίνεται από 0,80% (για 300 έως 4.500 ΗΕ) έως 1,50% (για πάνω από 11.701 ΗΕ). Ας δούμε πώς γίνεται αυτό για τους «παλιούς» ασφαλισμένους με 35 έτη στο ΙΚΑ/ΕΤΕΜ, με τα 20 έτη, ας πούμε, ως τις 31/12/2010 και τα 15 από 1/1/2011. Οι συντάξιμες αποδοχές ανέρχονται σε 1.000 ευρώ, με ποσοστό αναπλήρωσης 70% (2% για κάθε ένα από τα 35 εργάσιμα έτη) για τα 20 έτη, δηλαδή (20/35) x 1.000 x 70% = 400 ευρώ. Το τμήμα σύνταξης που αντιστοιχεί στον χρόνο ασφάλισης από 1/1/2011 έως τον χρόνο συνταξιοδότησης θα είναι, όπως είπαμε, το άθροισμα της βασικής και της αναλογικής. Η βασική σύνταξη στο εδώ παράδειγμα ανέρχεται σε: (15/35) x 360 = 154,29 ευρώ (σε τιμές 2010). Το αναλογικό ποσό υπολογίζεται για κάθε πλήρες έτος ασφάλισης υπό το νέο σύστημα (βλ. 15ετία), με βάση ποσοστά επί των προβλεπόμενων συντάξιμων αποδοχών ή ασφαλιστικών κατηγοριών που

καθορίζονται από το σύνολο του εργασιακού βίου (βλ. 35ετία ή 10.500 ΗΕ). Άρα το αναλογικό ποσό ισούται με: 15 x 1,31% x 1.000,00 ευρώ = 196,50 ευρώ (σε τιμές 2010). Επομένως, η συνολική μηνιαία σύνταξη θα είναι: 400,00 + 154,29 + 196,50 = 750,79 ευρώ (τιμές 2010). Ακόμα χειρότερα, για τον υπολογισμό των αναλογικών συντάξεων των δημοσίων υπαλλήλων που αποχώρησαν από 1/9/2015 και μετά, θα χρησιμοποιηθούν οι βασικές αποδοχές που καθορίζει το μισθολογικό κλιμάκιο του 2010 –το τι θα γίνει μετά την υιοθέτηση του νέου μισθολογίου που μειώνει εκ νέου τη συνολική μισθολογική δαπάνη εν γένει και πιο συγκεκριμένα τον μισθό των παλαιότερων εργαζομένων, δεν είναι ακόμη γνωστό.

Ενοποιήσεις των Ταμείων. Οι ενοποιήσεις των φορέων κοινωνικής ασφάλισης ήταν ένα από τα βασικά μέσα που χρησιμοποίησαν όλοι οι ασφαλιστικοί νόμοι από το 1990 και μετά για να πετύχουν τους στόχους τους. Με τις ενοποιήσεις τα «καλά» Ταμεία χρηματοδοτούσαν τα «ελλειματικά» και έτσι δεν έβαζαν τα αφεντικά και το κράτος χέρι στη δική τους τσέπη. Συνάμα, και ως αποτέλεσμα, τα «καλά» γίνονταν κι αυτά «ελλειματικά» και οι ευνοϊκότερες για τους ασφαλισμένους ρυθμίσεις αντικαθίσταντο από τις δυσμενέστερες του «ελλειματικού» Ταμείου «για να σωθούν οι συντάξεις»… Με την τελική ένταξή τους στο ΙΚΑ διευκολύνθηκε η λειτουργία τους με ενιαίους κανόνες και με συντάξιμους μισθούς πολύ κάτω από το «όριο της φτώχειας» που καθορίζουν τα ίδια τα αφεντικά. Άνοιξε έτσι ο δρόμος για την καθιέρωση ενός ανταποδοτικού ΣΚΑ, το οποίο εγκαινίασαν οριστικά οι νόμοι 3863/10 και 3865/10, ενώ ήδη μας χτυπά την πόρτα και το κεφαλαιοποιητικό ΣΚΑ που σε λίγο καιρό πρόκειται να ψηφίσει η αριστερά του κεφαλαίου (περισσότερα επ' αυτού στο τέλος της παρούσας ενότητας).

Η διαδικασία της ενοποίησης εντατικοποιήθηκε με τον «νόμο Ρέππα», ο οποίος ενέτασσε στο ΙΚΑ τα ταμεία κύριας ασφάλισης τραπεζών, πρώην ΔΕΚΟ, συνεταιρισμών κ.α. με χρονικό ορίζοντα τις 31/12/2007. Αυτή η ρύθμιση εξυπηρετούσε συν τοις άλλοις και την απαλλαγή των επιχειρήσεων –οι οποίες ούτως ή άλλως συστηματικά δεν κατέβαλαν τις προβλεπόμενες ασφαλιστικές εισφορές– από τεράστια χρέη, τα οποία φορτώθηκαν στο ΙΚΑ (π.χ. η Εθνική Τράπεζα απαλλάχθηκε από υποχρεώσεις ύψους 25 εκατομμυρίων ευρώ και η ένταξη του ταμείου της τότε Αγροτικής Τράπεζας στο ΙΚΑ είχε ως αποτέλεσμα την απαλλαγή της από ένα χρέος 3 δισ. ευρώ περίπου). Σε αυτό ακριβώς το πλαίσιο είχε κινηθεί και ο νόμος για το ασφαλιστικό των τραπεζών που ψηφίστηκε από την κυβέρνηση Καραμανλή τον Ιούλιο του 2005. Ο νόμος αυτός προέβλεψε την ένταξη των επικουρικών ταμείων των τραπεζών στο ΕΤΕΑΜ και οδήγησε σε τεράστια μείωση των εισφορών των τραπεζών (νόμος 3371/05). Σύμφωνα με μνημόνιο της κυβέρνησης προς την ΕΕ, ο νόμος αυτός, έλεγαν τότε, θα *«πρέπει να εκτιμηθεί ως πιλοτική εφαρμογή μιας λύσης που θα αξιοποιηθεί και σε άλλους κλάδους»*, εννοώντας την ένταξη στο ΙΚΑ όλων των νέων εργαζόμενων. Δεδομένου ότι πολλοί μισθωτοί εργαζόμενοι εμφανίζονται ως δήθεν

ελεύθεροι επαγγελματίες, προς την ίδια κατεύθυνση είχε κινηθεί και το ΠΔ 258/05 για ενιαίο ταμείο αυτοαπασχολούμενων και ελευθεροεπαγγελματιών (ΟΑΕΕ) βάσει του οποίου ενοποιήθηκαν το ΤΕΒΕ, το ΤΑΕ και το ΤΣΑ με αποτέλεσμα την αύξηση των εισφορών έως και 30% και τη μείωση των συντάξεων έως και 35% για όσους συνταξιοδοτήθηκαν μετά το 2009.

Η ενοποίηση των Ταμείων, η τελική ένταξή τους στο ΙΚΑ και το «φόρτωμα» του τελευταίου με όλα τα χρέη τους πάει πακέτο με τη μόνιμη εισφοροαποφυγή, τη μονίμως μειούμενη εργοδοτική εισφοροκαταβολή, τη διαρκώς ογκούμενη ημιαπασχόληση, ανεργία και «μαύρη εργασία» και, εν τέλει, την κρατική πολιτική που στόχευε να ιδιωτικοποιήσει, την περασμένη δεκαετία, π.χ. τη ΔΕΗ και τις Τράπεζες, αφού προηγουμένως τις μετέτρεπε σε «φιλέτο» για τους ιδιώτες επενδυτές.

Ρήτρα μηδενικού ελλείμματος και κρατική επιχορήγηση Ταμείων. Ήδη από το 2010, σύμφωνα με τους νόμους 3863/10 και 3865/10 το κράτος διασφαλίζει *«αξιοπρεπή σύνταξη για κάθε δικαιούχο»* **εφόσον** εγγυηθεί πρώτα την **οικονομική βιωσιμότητα** των Ταμείων, συνδέοντας έτσι το ύψος των συντάξεων με την εκάστοτε «οικονομική πραγματικότητα», που οι καπιταλιστές φιλότιμα προσπαθούν να καταστήσουν όσο γίνεται πιο δύσκολη. Παράλληλα, στον νόμο 3863/10 προβλεπόταν ότι το κράτος από 1/1/2015 θα αποσυρόταν ολοκληρωτικά από τη χρηματοδότηση του ΣΚΑ, περιοριζόμενο στην καταβολή της βασικής-προνοιακής σύνταξης. Όντως, με τους νόμους 4334/15 και 4336/15 καταργούνται όλες οι εξαιρέσεις χρηματοδότησης των φορέων ασφάλισης από τον κρατικό προϋπολογισμό. Παράλληλα με την απαγόρευση κρατικής χρηματοδότησης του ενιαίου πια Ταμείου Επικουρικής Ασφάλισης (ΕΤΕΑ), εισήχθη από την πίσω πόρτα το μέτρο σχετικά με τη «ρήτρα μηδενικού ελλείμματος», βάσει της οποίας το αποδιδόμενο στους συνταξιούχους ποσό θα καθορίζεται –**προς τα κάτω**, βεβαίως– από την εκάστοτε «δημοσιονομική ικανότητα» του Ταμείου. Κι αυτό την ώρα που υποσκάπτεται η ήδη σαθρή χρηματοδοτική βάση των Ταμείων μέσω της κατάργησης μιας σειράς φόρων προς τρίτους που τα αιματοδοτούσαν. Συνάμα, με τον νόμο 4337/15, καταργήθηκε και η δυνατότητα χρήσης πόρων του Ασφαλιστικού Κεφαλαίου Αλληλεγγύης Γενεών (ΑΚΑΓΕ) για την κάλυψη ταμειακών ελλειμμάτων. Το ΑΚΑΓΕ συστάθηκε με τον νόμο 3655/08 («νόμος Πετραλιά») και χρηματοδοτείται με το 4% των ετήσιων κρατικών εσόδων από τον ΦΠΑ και με τις «Εισφορές Αλληλεγγύης Συνταξιούχων», που επιβλήθηκαν από τον μνημονιακό νόμο 3863/10, ακριβώς για να καλύπτει αυτά τα ελλείμματα των φορέων κύριας ασφάλισης.

Διαχείριση περιουσίας του Δημοσίου. Ο νόμος 4046/12 είχε πολλές ενδιαφέρουσες διατάξεις, όπως τη σύσταση ανώνυμης εταιρείας αποκλειστικού σκοπού με την επωνυμία «Ταμείο Στήριξης Ασφαλιστικού Συστήματος Α.Ε.», το οποίο έχει ως αποκλειστικό σκοπό την αξιοποίηση περιουσιακών στοιχείων (βλ. απαξίωσή τους και προώθηση της «συσσώρευσης μέσω λεπλασίας», δηλαδή μέσω ιδιωτικοποιήσεων)

της περιουσίας του Δημοσίου ή νομικών προσώπων δημοσίου δικαίου. Μάλιστα η περιουσία μεταβιβάζεται σε αυτό το Ταμείο χωρίς αντάλλαγμα, απλώς με κοινή απόφαση των Υπουργών Οικονομικών, Εργασίας και Κοινωνικής Ασφάλισης και του κατά περίπτωση αρμόδιου Υπουργού. Το δε προϊόν της αξιοποίησης των παραπάνω περιουσιακών στοιχείων χρησιμοποιείται αποκλειστικά για την οικονομική στήριξη του ασφαλιστικού συστήματος –δηλ. των καπιταλιστών που θα αγοράσουν κοψοχρονιά μέρος της ακίνητης περιουσίας του Δημοσίου.

Ιατροφαρμακευτική περίθαλψη. Με τους νόμους 4334/15 και 4336/15 που ψήφισε η αριστερά του μνημονίου προβλέπεται **περαιτέρω μετακύλιση του κόστους υγειονομικής περίθαλψης στις πλάτες των εργαζομένων και συνταξιούχων** (κατά περίπου 425 εκατ. ευρώ το 2015 και 855 εκατ. ευρώ για το 2016 και κάθε επόμενο έτος), μέσω της αύξησης των σχετικών εισφορών από το 4% στο 6% επί των ακαθάριστων κύριων συντάξεων, ενώ επιπλέον επιβλήθηκε κράτηση 6% στις καταβαλλόμενες επικουρικές. Ας σημειωθεί ότι αυτή δεν είναι η μόνη επίθεση στο πορτοφόλι των συνταξιούχων, μιας και μέσω της πρόσφατης αύξησης του ΦΠΑ στις υπηρεσίες υγείας (από 13% στο 23%) οι συνταξιούχοι που διαβιούν σε οίκους ευγηρίας καλούνται να καταβάλλουν επιπλέον 100 ευρώ το μήνα, κατά μέσο όρο. Υπολογίζεται ότι το διάστημα 2009-2014 κράτος και ασφαλιστικά ταμεία μείωσαν τις φαρμακευτικές δαπάνες τους κατά 60%, όταν οι ασφαλισμένοι αναγκάστηκαν να επωμιστούν δαπάνη αυξημένη κατά 43%, καθώς το μεσοσταθμικό ποσοστό της συμμετοχής των ασφαλισμένων έχει υπερδιπλασιαστεί φτάνοντας το 28% (Αύγουστος 2014) από 13% που ήταν αρχές του 2012, μέσω του νόμου 4025/11 (άρθρο 38). Η ως άνω συμμετοχή αυξάνεται περαιτέρω στα φάρμακα που προστατεύονται από πατέντα και άρα δεν διατίθεται αντίγραφο-γενόσημο, καθώς οι ασφαλισμένοι καλούνται να πληρώσουν τη διαφορά μεταξύ της τιμής αναφοράς και της λιανικής τιμής, εξ ολοκλήρου εάν η διαφορά αυτή δεν υπερβαίνει τα έξι ευρώ, και κατά το ήμισυ εάν την υπερβαίνει. Παράλληλα προωθείται η περαιτέρω μείωση του κόστους λειτουργίας του ΕΟΠΠΥ, μέσω του περιορισμού της δαπάνης φαρμάκων υψηλού κόστους που σήμερα αυτός διαθέτει, τα οποία και σχεδιάζεται να χορηγούνται μόνο μέσω των νοσοκομειακών φαρμακείων, παρότι ο ΕΟΠΠΥ τα προμηθεύεται κατά 5% φθηνότερα σε σχέση με τα νοσοκομεία. Αυτό θα οδηγήσει σε περαιτέρω επιβάρυνση του όγκου εργασίας στα ήδη υποστελεχωμένα νοσοκομεία (την περίοδο 2004-2014 το προσωπικό στα νοσοκομεία και στις πρωτοβάθμιες δομές υγείας μειώθηκε κατά 17.000 άτομα· το 25% της μείωσης αυτής συντελέστηκε μεταξύ 2012-2014) και σε αύξηση των αναγκαίων δαπανών τους, τις οποίες όμως δεν θα μπορούν να καλύψουν εξαιτίας της εφαρμογής του λεγόμενου «μηχανισμού αυτόματων επιστροφών» (clawback) μέσω του οποίου οι λειτουργικές δαπάνες των νοσοκομείων μειώθηκαν κατά 50% την περίοδο 2009-2014. Στην ουσία προωθείται η μετακύλιση του κόστους αγοράς αυτών των εξειδικευμένων φαρμάκων αποκλειστικά στον ασθενή καθώς είτε το νοσοκομείο δεν θα μπορεί να τα διαθέσει λόγω υπέρβασης σχετικών

κονδυλίων, είτε η αναμονή θα είναι μεγάλη. Και όλα αυτά, όταν η δωρεάν επίσκεψη σε ιδιώτη γιατρό του ΕΟΠΠΥ έχει γίνει είδος προς εξαφάνιση.

Ασφαλιστικές Εισφορές. Όλη η πρόσφατη, από το 1992 και μετά, ασφαλιστική νομοθεσία, που εξετάζεται στην παρούσα μπροσούρα, στο βαθμό που προωθούσε την αύξηση των ορίων ηλικίας και των απαιτούμενων ενσήμων για την θεμελίωση συνταξιοδοτικού δικαιώματος, συνέβαλε στη μεγάλη –αν κι έμμεση– **αύξηση** των ασφαλιστικών εισφορών, μέσω της παράτασης του εργάσιμου βίου. Παράλληλα αυστηροποιήθηκε το νομοθετικό πλαίσιο και οι ποινές για όσους μισθωτούς εμφανίζονται να δουλεύουν ως «ελεύθεροι επαγγελματίες» (τα γνωστά «μπλοκάκια») και δεν μπορούσαν να ανταποκριθούν στις ασφαλιστικές τους εισφορές. Με τον νόμο 4337/2015 (*«Μέτρα για την εφαρμογή της συμφωνίας δημοσιονομικών στόχων και διαρθρωτικών μεταρρυθμίσεων»*) καταργήθηκε η δυνατότητα υπαγωγής ασφαλισμένων του ΕΤΑΑ σε έως και τρεις χαμηλότερες ασφαλιστικές κλάσεις (μέχρι και τον Δεκέμβριο του 2016), μέτρο που μείωνε την οικονομική επιβάρυνση

των ασφαλισμένων, ειδικά των ανέργων. Ταυτόχρονα επανήλθαν οι ποινικές διώξεις για τους οφειλέτες των ΟΑΕΕ και ΕΤΑΑ, ενώ η κυβέρνηση προχώρησε στην αυστηροποίηση των όρων και προϋποθέσεων για την ένταξη στη ρύθμιση των 100 δόσεων. Τέλος καταργήθηκε η δυνατότητα συμψηφισμού της σύνταξης των ασφαλισμένων του ΟΑΕΕ με χρέη τους προς τον Οργανισμό ύψους από 20.000 έως 50.000 ευρώ. Στο εξής, το επιτρεπόμενο όριο οφειλής για συνταξιοδότηση, επανέρχεται για τους ασφαλισμένους του ΟΑΕΕ στις 20.000 ευρώ και για τους ασφαλισμένους του ΕΤΑΑ στις 15.000 ευρώ.

Την ίδια στιγμή, η μνημονιακή νομοθεσία προβλέπει μειώσεις του σχετικού εργοδοτικού κόστους. Αφενός μέσω της διαρκούς συμπίεσης των μισθών –θυμίζουμε ότι οι ασφαλιστικές εισφορές υπολογίζονται ως ποσοστό επί του μισθού, άρα ακόμη και με σταθερό το ποσοστό της εργοδοτικής εισφοράς τα αφεντικά μειώνοντας τους μισθούς κατορθώνουν ταυτόχρονα να μειώσουν και το ποσό που οφείλουν να καταβάλλουν στα ασφαλιστικά ταμεία–, αφετέρου μέσω άμεσων νομοθετικών παρεμβάσεων. Παραδείγματος χάρη ο νόμος 4093/12 προέβλεψε –ο προσεκτικός αναγνώστης θα το έχει ήδη υποψιαστεί– την κατάργηση των εργοδοτικών εισφορών (1,1% όσον αφορά τις κοινές επιχειρήσεις και 1,38% όσον αφορά τις οικοδομικές) υπέρ του Οργανισμού Εργατικής Κατοικίας και της Εργατικής Εστίας. Ο δε νόμος 4254/14 (*«Μέτρα στήριξης και ανάπτυξης της ελληνικής οικονομίας στο πλαίσιο εφαρμογής του νόμου 4046/2012 και άλλες διατάξεις»*) προέβλεψε μια επιπλέον μείωση του λεγόμενου «μη μισθολογικού κόστους», μειώνοντας από 1/7/2014 και εφεξής τις εργοδοτικές εισφορές που καταβάλουν οι επιχειρήσεις και οι δημόσιοι οργανισμοί για το προσωπικό που απασχολούν, προκειμένου να βελτιωθεί η «ανταγωνιστικότητα της εθνικής οικονομίας» (δηλαδή οι τσέπες των αφεντικών).

Όποιο τρόπο όμως και αν ακολούθησε το κράτος για την άμεση μείωση του εργοδοτικού κόστους, ο πιο αποτελεσματικός για τα αφεντικά και συνάμα καταστροφικός για τα αποθεματικά των ασφαλιστικών ταμείων ήταν η διαχρονική πριμοδότηση της ανασφάλιστης εργασίας τόσο ντόπιων όσο και ξένων εργατών. Πιο πρόσφατη στιγμή της εν λόγω πριμοδότησης ο νόμος 4144/13 (γνωστός και ως «νόμος Βρούτση»), ο οποίος ναι μεν προέβλεπε την επιβολή υψηλού πρόστιμου έως και 10.550 ευρώ στους παραβάτες-αφεντικά, ταυτόχρονα όμως προέβλεπε την καταβολή μόλις του ενός δεκάτου αυτού στην περίπτωση που ο εργαζόμενος ήταν ασφαλισμένος, αλλά για λιγότερες ώρες εργασίας από τις πραγματικές. Στην ουσία, χάρη στην κρατική πατρική συμβουλή και τη δίμηνη παράταση εφαρμογής του νόμου, χιλιάδες «μαύροι» εργαζόμενοι καταγράφηκαν και ασφαλίστηκαν ως μερικώς απασχολούμενοι, ενώ στην πραγματικότητα εργάζονταν οκτάωρο, με αποτέλσμα αφενός την εικονική αύξηση των προσλήψεων –ακόμη και μετά το πέρας της τουριστικής σεζόν– αφετέρου την επίσης εικονική μείωση της ανασφάλιστης εργασίας από 24% το 2014, σύμφωνα με τα στοιχεία της Διεθνούς

Οργάνωσης Εργασίας (ILO), στο μόλις... 4,2%, σύμφωνα με τα στοιχεία του Υπουργείου Εργασίας.[44] Ταυτόχρονα το ελληνικό κράτος, επίσης διαχρονικά, αδιαφορεί να εισπράξει τα πρόστιμα και τις βεβαιωμένες οφειλές των αφεντικών, με αποτέλεσμα τα λίγα πρόστιμα που επιβάλλονται κατά τους (σπάνιους) ελέγχους απλώς καταλήγουν να αυγατίζουν το ποσό των ληξιπρόθεσμων οφειλών...

Γενικά Δημοσιονομικά μέτρα. Από το 2010 μέχρι το 2015 η μέση σύνταξη των 1500 ευρώ έπεσε στα 800 ευρώ και με τις νέες μειώσεις θα πάει στα 600, αφού σύμφωνα με το τρίτο μνημόνιο (βλ. νόμο 4336/15) προβλέπεται περαιτέρω μείωση της συνταξιοδοτικής δαπάνης κατά 2,5-3 δισ. ευρώ μόνο την περίοδο 2015-2016 και κατά 3,5-4 δισ. ευρώ μέχρι το 2018. Έτσι η συνταξιοδοτική δαπάνη θα ανέρχεται μόλις στα 8,6 δισ. ανά έτος (έναντι 24,5 δισ. το 2009, 21 δισ. το 2011 και 15 δισ. το 2012) και θα διατηρηθεί, όπως έχει ήδη συμφωνηθεί με τους δανειστές, σε αυτά τα επίπεδα έως το τέλος του 2021, παρότι αναμένεται να συνεχιστεί η μείωση των εσόδων των ασφαλιστικών ταμείων. Ήδη, σύμφωνα με τα στοιχεία του προϋπολογισμού για το 2016 η κρατική επιχορήγηση του ΣΚΑ θα μειωθεί σε 9,5 δισ. ευρώ (από σχεδόν 10 δισ. φέτος), ενώ οι δαπάνες για την ιατροφαρμακευτική περίθαλψη και την «κοινωνική προστασία» θα μειωθούν περαιτέρω σε 13,9 δισ. ευρώ (έναντι 14,5 δισ. φέτος).

Το νέο ασφαλιστικό νομοσχέδιο (με τη βούλα της αριστεράς του κεφαλαίου). Μία πρώτη (πικρή) γεύση για το τι μας μέλλεται έχουμε ήδη λάβει από τη δημοσιοποίηση του πορίσματος της λεγόμενης –τρομάρα τους– «Επιτροπής των Σοφών», που αποτελεί αντιγραφή παλιότερων αντίστοιχων «μελετών» (βλ. πχ. «Έκθεση Σπράου» του 1997, που με τη σειρά της ήταν απλή ξεπατικωτούρα αντίστοιχων προγραμμάτων του ΔΝΤ και της Παγκόσμιας Τράπεζας) και στην οποία –διόλου τυχαία βέβαια– συμμετέχουν διαβόητα καθάρματα με αποδεδειγμένη εμπειρία στο ξεζούμισμα των αποθεματικών των ασφαλιστικών ταμείων, όπως ο πρώην διοικητής του ΙΚΑ Μ. Νεκτάριος, τον οποίο θα συναντήσουμε ξανά στη συνέχεια αυτού του κεφαλαίου. Αν και οι αναλογιστικές μελέτες που τελικά θα καθορίσουν τις ποσοτικές λεπτομέρειες της νέας συνολικής ασφαλιστικής μεταρρύθμισης, που αναμένεται να ψηφιστεί στα μέσα Ιανουαρίου 2016, δεν είναι ακόμη γνωστές, αξίζει να εξεταστούν οι κατευθυντήριες γραμμές που προκύπτουν από το εν λόγω πόρισμα και οι οποίες έχουν ήδη τεθεί σε «διαβούλευση», προκειμένου να καταλάβουμε τα ποιοτικά χαρακτηριστικά της νέας επίθεσης εις βάρος **όλων των συνταξιούχων και όλων των εργαζομένων** (στο όνομα της ισότητας και της δικαιοσύνης, τις οποίες

44. Βλ. την έκθεση του επιχειρησιακού σχεδίου ΑΡΤΕΜΙΣ σχετικά με την καταπολέμηση της αδήλωτης εργασίας, την περίοδο 15/9/2013 έως 31/1/2015. Η έκθεση βρίσκεται στη διεύθυνση: https://drive.google.com/file/d/0B_gRZl0NBk1aTGZRSTJPTWpWaXNEcGNydjR6WEVsT2lQaX-RF/view?pref=2&pli=1

ανερυθρίαστα επικαλούνται οι τεχνοκράτες και τα τσιράκια τους οι δημοσιογράφοι). Σύμφωνα, λοιπόν, με το νέο πόρισμα και όσα η αριστερά του κεφαλαίου αφήνει να διαρρεύσουν, στο επερχόμενο νομοσχέδιο (μεταξύ άλλων) θα προβλέπεται:

1) Η διοικητική και οργανωτική ενοποίηση όλων των ταμείων κύριας ασφάλισης σε ένα, με διαφορετικές διευθύνσεις για μισθωτούς, ελεύθερους επαγγελματίες και αγρότες, αλλά με κοινούς κανόνες ασφάλισης για όλους τους συνταξιούχους, παλιούς, νέους και μελλοντικούς, σύμφωνα με όσα ισχύουν σήμερα στο ΙΚΑ (πχ. εξομείωση εισφορών στο 20% του μισθού). Επίσης προβλέπεται η ενοποίηση όλων των επικουρικών ταμείων σε ένα ταμείο, στο οποίο θα εφαρμοστεί η ρήτρα μηδενικού ελλείμματος.

2) Η καταβολή βασικής ή εθνικής σύνταξης για όλους όσοι εμπίπτουν στα ήδη νομοθετημένα ηλικιακά όρια, την οποία θα εγγυάται και θα καταβάλλει το κράτος, μέσω της εθνικής φορολογίας, όπως άλλωστε προέβλεπε ο νόμος 3863/10. Το ύψος της θα είναι της πλάκας και θα κυμανθεί στα 384 ευρώ, ενώ ενδέχεται να εισαχθούν εισοδηματικά (πχ. ανάλογα με το ύψος της αναλογικής σύνταξης, βλ. ευθύς παρακάτω) και περιουσιακά κριτήρια για τον τελικό καθορισμό της.

3) Η χορήγηση ανταποδοτικής (αναλογικής) σύνταξης, βάσει των ατομικών εισφορών του κάθε ασφαλισμένου στο σύνολο του εργάσιμου βίου του, όπως επίσης προέβλεπε ο νόμος 3863/10. Προωθείται, δηλαδή, η ακόμη στενότερη σύνδεση μεταξύ ατομικών εισφορών και τελικών ατομικών συνταξιοδοτικών παροχών σύμφωνα με το σύστημα της νοητής κεφαλαιοποίησης, στο δρόμο που χάραξαν οι «νόμοι Λοβέρδου». Το σύστημα νοητής κεφαλαιοποίησης βασίζεται σε εικονικούς λογαριασμούς καθορισμένων εισφορών (Notional Defined Contributions). Οι εικονικοί αυτοί λογαριασμοί –εικονικοί γιατί οι εισφορές δεν αποταμιεύονται στην πράξη αλλά χρηματοδοτούν τις τρέχουσες ανταποδοτικές συντάξεις (Pay-As-You-Go)– τοκίζονται βάσει ενός επίσης εικονικού, εσωτερικού επιτοκίου που καθορίζεται από το κράτος και το οποίο συνδέεται με «αντικειμενικούς» μακροοικονομικούς δείκτες (ΑΕΠ, απασχόληση, αποδοχές ασφαλισμένων κλπ.). Άρα η «Επιτροπή Σοφών» προβλέπει τη μείωση της σύνταξης σε περίπτωση οικονομικής ύφεσης –είδαμε πάντως και κατά το παρελθόν, σε περιόδους οικονομικής ανάπτυξης, τον τρόπο που το κράτος λήστευε τα ασφαλιστικά ταμεία επιβάλλοντας χαμηλότερα επιτόκια από τα τρέχοντα της αγοράς ή ακόμη και χαμηλότερα από τον επίσημο πληθωρισμό.

4) Η καθιέρωση ανώτατων ορίων αναπλήρωσης, ακόμη και κάτω από το 50% των συντάξιμων αποδοχών (έναντι 65-75% σήμερα). Μάλιστα είναι εξαιρετικά πιθανόν το ποσοστό αναπλήρωσης να είναι κλιμακωτό, άρα ακόμη πιο μικρό για τις υψηλότερες αναλογικές συντάξεις, βάσει εισοδηματικών κριτηρίων. Προβλέπεται επίσης

πρόσθετο ποσοστό αναπλήρωσης έως και 25% μέσω προγραμμάτων επαγγελματικής και ιδιωτικής ασφάλισης, κάτι που θα οδηγήσει σε ακόμη πιο μεγάλο διαχωρισμό των ασφαλισμένων, όχι πλέον σε κλαδικό αλλά σε επιχειρησιακό επίπεδο, σε σχέση με σήμερα, προσδένοντάς τους ακόμη πιο πολύ με τα αφεντικά τους.

5) Η εισαγωγή ρήτρας προσαρμογής, που θα καθορίζει το τελικό ύψος τόσο της βασικής όσο και της αναλογικής σύνταξης. Η ρήτρα αυτή θα συνδέεται με τις μεταβολές στο προσδόκιμο όριο ζωής, το ΑΕΠ, τα επίπεδα της μισθωτής απασχόλησης ή και τον Δείκτη Τιμών Καταναλωτή. Άρα οι συντάξεις θα μειώνονται αυτόματα[45] εάν το προσδόκιμο ζωής και η ανεργία αυξηθεί ή το ΑΕΠ συνεχίσει να μειώνεται. Όσον αφορά ειδικά την χρήση ενός ενιαίου προσδόκιμου επιβίωσης για τον αυτόματο επανυπολογισμό όλων των συντάξεων, ουσιαστικά αποτελεί ένα εργαλείο αντίστροφης αναδιανομής, επειδή το προσδόκιμο της επιβίωσης είναι υψηλότερο για τους πλουσιότερους συνταξιούχους ή για εκείνους που δεν εργάστηκαν σε βαρέα και ανθυγιεινά.

6) Ο επανυπολογισμός, δηλαδή η μείωση των ήδη καταβαλλόμενων 2,7 εκατ. συντάξεων, ειδικά αυτών που αθροιστικά (βλ. κύρια και επικουρική) υπερβαίνουν τα 1.000 ευρώ, βάσει ενός συντελεστή –τον οποίο με περίσσιο θράσος βάφτισαν κιόλας «κοινωνικό»…– που θα εξαρτάται από την ηλικία συνταξιοδότησης, τα έτη ασφάλισης, το ύψος των καταβαλλόμενων εισφορών και τα (νέα) ποσοστά αναπλήρωσης.

7) Η δημιουργία ενός αποθεματικού ταμείου (buffer fund), σύμφωνα με το υπάρχον πλαίσιο που ορίζουν οι νόμοι 4046/12 και 4162/13 περί της αξιοποίησης της περιουσίας του Δημοσίου, για την «ενεργητική διαχείριση» της κινητής και ακίνητης περιουσίας Ταμείων (βλ. ιδιωτικοποίηση ακίνητης περιουσίας, επενδύσεις σε χρηματοπιστωτικά προϊόντα κλπ.), ώστε από τα έσοδα που θα προκύπτουν να χρηματοδοτηθούν τα πιθανά ελλείμματα, ειδικά κατά τη μεταβατική περίοδο ένταξης των ήδη ασφαλισμένων στο νέο καθεστώς, για να μην –θου κύριε φυλακήν τω στοματί μας– επιβαρυνθούν οι καπιταλιστές.

❖

45. Σχετικά με τον αυτόματο μηχανισμό αναπροσαρμογής των συντάξεων, ιδού τι αναφέρει η ίδια η «Επιτροπή των Σοφών» στο πόρισμά της: *«Οι αυτόματοι οικονομικοί σταθεροποιητές που ενσωματώνονται από ένα τέτοιο σύστημα,* ***μεταφέρουν το βάρος της βιωσιμότητας*** *(δημογραφική γήρανση, μείωση ρυθμών ανάπτυξης)* ***από το κράτος στα άτομα.*** *Οι μειώσεις θα επέρχονται αυτόματα και* ***δεν θα εξαρτώνται από δύσκολες πολιτικές αποφάσεις*** *(it takes the politics out of pensions)»*. Η έμφαση δική μας.

Οι ανωτέρω αλλαγές, καθώς και πολλές άλλες που υπάρχουν στα άρθρα των προαναφερθέντων νόμων (Ρέππα, Πετραλιά, Λοβέρδου κλπ) αλλά και του επερχόμενου μνημονιακού νομοσχεδίου της αριστεράς του κεφαλαίου, αρκούν από μόνες τους για να προσφέρουν στους εργαζόμενους έναν ανθυγιεινό και ελάχιστα ασφαλισμένο βίο, και μια εξευτελιστική σύνταξη στους συνταξιούχους.

Ωστόσο, αν αυτοί οι νόμοι εξετασθούν σε συνδυασμό με τους εργασιακούς νόμους που ψηφίστηκαν από το 1990 μέχρι σήμερα (2015) σχετικά με τις «ευέλικτες μορφές εργασίας», τότε βλέπουμε ότι μας επιφυλάσσεται ένας βίος αβίωτος. Όλοι αυτοί οι εργασιακοί νόμοι θεσμοθέτησαν έναν πολύ πιο εντατικοποιημένο εργασιακό βίο για όλο και περισσότερους μισθωτούς με αποκορύφωμα τα τελευταία πέντε χρόνια και τα τρία μνημόνια.

Όπως είδαμε στο προηγούμενο κεφάλαιο, η ιδιομορφία του ελληνικού μοντέλου συσσώρευσης –εκτεταμένη αναπαραγωγή της μικρής ιδιοκτησίας, μικρή συγκέντρωση του κεφαλαίου– συνοδευόταν πάντα από την ύπαρξη και αναπαραγωγή μιας μεγάλης ποικιλίας μορφών άτυπης απασχόλησης. Όλες οι πιθανές μορφές άτυπης απασχόλησης βρίσκονται εδώ και δεκαετίες στο καθημερινό ρεπερτόριο εκμετάλλευσης ενός σημαντικού κομματιού της εργατικής τάξης: μαύρη-ανασφάλιστη εργασία, μερική, προσωρινή ή εποχιακή απασχόληση, δουλειά με το κομμάτι, κοινωφελής εργασία, προγράμματα voucher, απλήρωτη εργασία στην οικογενειακή επιχείρηση, «αυτοαπασχόληση» με δελτίο παροχής υπηρεσιών, απλήρωτες υπερωρίες, μισθοί κάτω από το βασικό... και πολλά ακόμη.

Η πολιτική του κράτους όσον αφορά τους νόμους που ρύθμιζαν τις εργασιακές σχέσεις μέχρι και τη δεκαετία του '80, μπορεί να χαρακτηριστεί κυρίως ως πολιτική laissez-faire, πολιτική ανοχής στις παραβιάσεις της εργατικής νομοθεσίας από την πλευρά των ιδιωτικών επιχειρήσεων. Από το 1990 όμως και μετά, ξεκίνησε από την πλευρά του κράτους μία προσπάθεια επέκτασης των όρων και των συνθηκών που επικρατούν στη μαύρη εργασία και τις άτυπες μορφές απασχόλησης στους τομείς εκείνους που παραδοσιακά επικρατούσε το μοντέλο της πλήρους και σταθερής εργασίας. Αυτό έγινε με τους νόμους 1892/90, 2639/98, 2874/00, 2956/01, 2972/01, 3144/03, 3174/03, 3250/04, 3385/05, 3377/05 και στη συνέχεια με μια σειρά από μνημονιακούς νόμους από την άνοιξη του 2010 μέχρι σήμερα, καθώς και με επιμέρους προεδρικά διατάγματα. Στην πραγματικότητα που διαμόρφωσαν αυτοί οι νόμοι, είναι πλέον δύσκολο να ξεχωρίσει κανείς τις συνθήκες της μαύρης εργασίας απ' αυτές της νόμιμης.

Στη συνέχεια παρουσιάζουμε το θεσμικό πλαίσιο που θέτουν αυτοί οι νόμοι για τη λεγόμενη «ευελιξία της εργασίας», φράση που χρησιμοποιείται για να ωραιοποιήσει τη νέα επίθεση των αφεντικών και του κράτους.

Ανεργία. Όσον αφορά στα ποιοτικά και ποσοτικά χαρακτηριστικά του φαινομένου της ανεργίας, σύμφωνα με τα επίσημα στοιχεία από την ΕΛΣΤΑΤ το ποσοστό ανεργίας το 2015 ανέρχεται στο 24%. Η σημασία του ποσοστού αυτού γίνεται αντιληπτή όταν συγκριθεί με το αντίστοιχο του 2008, όταν είχαμε ποσοστό ανεργίας 7,7%. Από τα ίδια στοιχεία προκύπτει ότι σωρευτικά η μείωση του αριθμού των εργαζομένων την πενταετία 2010-2015 ανέρχεται σε σχεδόν 775.000, δηλαδή σε ποσοστό 17,4%. Για τους νέους έως 24 ετών το ποσοστό ανεργίας αγγίζει σήμερα το 49%! Ένα ακόμη χαρακτηριστικό της περιόδου 2010-2015 είναι οι μεταβολές που συντελέστηκαν στις κατηγορίες των μακροχρόνια ανέργων καθώς και των ανέργων που έχουν πρόσφατο παρελθόν εργασίας. Είναι χαρακτηριστικό ότι μέχρι και το 2010 οι μακροχρόνια άνεργοι αναλογούσαν μόλις στο 42,1% των ανέργων. Σήμερα, πάνω από 7 στους 10 ανέργους είναι μακροχρόνια άνεργοι, ενώ μόλις το 26,3% (από 57,9% που ήταν το 2010) των ανέργων έχει διάρκεια ανεργίας από 1 μέχρι 11 μήνες.

Σημειώνουμε ότι τα παραπάνω είναι τα επίσημα στοιχεία και δεν περιλαμβάνουν τους μετανάστες και έλληνες προλετάριους που εργάζονται αδήλωτοι. Σημειώνουμε επίσης ότι το εργατικό δυναμικό έχει μειωθεί από 5,05 εκατομμύρια το 2010, σε 4,83 εκατομμύρια το 2015 (μείωση που οφείλεται και στη μετανάστευση ντόπιου πληθυσμού). Η μείωση της ανεργίας που προβλέπεται, συνοδεύεται από αναδιαρθρωμένες σχέσεις και όρους εργασίας που μόνο υπέρ των εργαζομένων δεν μπορούν να λογιστούν, καθώς περιλαμβάνουν μειώσεις άμεσου και έμμεσου μισθού, αποδιάρθρωση των συλλογικών συμβάσεων εργασίας (voucher, προγράμματα επιδοτούμενης απασχόλησης κλπ), απελευθέρωση των απολύσεων, πλήρη αναδιάρθρωση του ασφαλιστικού κλπ, με στόχο την προσπάθεια δημιουργίας ευνοϊκών συνθηκών για την ανάκαμψη της διαδικασίας κεφαλαιακής συσσώρευσης, προφανώς στις πλάτες ντόπιων και μεταναστών προλετάριων.

Συλλογικές Συμβάσεις Εργασίας. Πέρα από τις συντονισμένες προσπάθειες εργοδοτών–κράτους στο πεδίο του μισθού αυτό καθ' εαυτό, την τελευταία πενταετία έχει κορυφωθεί μία από τις σφοδρότερες επιθέσεις στο πεδίο των Συλλογικών Συμβάσεων Εργασίας (ΣΣΕ), της Εθνικής Γενικής Συλλογικής Σύμβασης Εργασίας συμπεριλαμβανομένης.

Οι νομοθετικές διατάξεις του 2011 (Ν.4024), του 2012 (Ν.4046, Πράξη 6 Υπουργικού Συμβουλίου, Ν. 4093) και του 2014 (Ν.4254, Ν.4303) προβλέπουν τα εξής :

1) Αναστολή της διαδικασίας επέκτασης της ισχύος των κλαδικών και των ομοιοεπαγγελματικών ΣΣΕ για όσο χρόνο διαρκεί το πρόγραμμα «οικονομικής προσαρμογής» (δηλ. τα μνημόνια).

2) Αναστολή της αρχής της εύνοιας και υπερίσχυση της επιχειρησιακής ΣΣΕ σε περίπτωση συρροής με κλαδική ΣΣΕ.

3) Δυνατότητα σύναψης επιχειρησιακής ΣΣΕ από νέα συλλογικά μορφώματα εκπροσώπησης των εργαζομένων εκτός συνδικάτων (ενώσεις προσώπων).

4) Δυνατότητα σύναψης επιχειρησιακής ΣΣΕ και από επιχειρήσεις που απασχολούν λιγότερα από 50 άτομα (οι οποίες τα προηγούμενα χρόνια καλύπτονταν κυρίως από τις κλαδικές ΣΣΕ).

5) Παρέμβαση των αφεντικών και του κράτους στο περιεχόμενο και στην καθολικότητα της δέσμευσης της τελευταίας Εθνικής Γενικής Συλλογικής Σύμβασης Εργασίας (ΕΓΣΣΕ) με:

α) Μείωση του κατώτατου μισθού κατά 22% (και 32% για τους νέους κάτω των 25 ετών) της τότε ισχύουσας τριετούς ΕΓΣΣΕ 2010-2012·

β) Κατάργηση της ρύθμισης του κατώτατου μισθού/ημερομισθίου μέσω της ΕΓΣΣΕ και ανάληψης από το κράτος της αρμοδιότητας αυτής·

γ) Διαφορετική ρύθμιση του κατώτατου μισθού για τους μακροχρόνια ανέργους άνω των 25 ετών με λιγότερες τριετίες·

δ) Υπό αυτό το πρίσμα, ο κατώτατος μισθός μετατρέπεται σε μοχλό για τη γενικευμένη και άμεση μείωση των αποδοχών στο σύνολο του ιδιωτικού τομέα, καθώς η εξέλιξη αυτή συμπαρασύρει ανάλογα και τα επιδόματα ανεργίας (τα οποία, μετά το 2012, μειώθηκαν κατά 22% και διαμορφώνονται πλέον στα 360 ευρώ από 461,5), ασθενείας, μητρότητας, τις συντάξιμες αποδοχές και τις αμοιβές για υπερωριακή απασχόληση.

6) Καθορισμό μέγιστης διάρκειας των ΣΣΕ (3 έτη), δραστική μείωση του χρόνου παράτασης της κανονιστικής δέσμευσης των ΣΣΕ μετά τη λήξη ή την καταγγελία

τους (από 6 σε 3 μήνες), με παράλληλο περιορισμό της μετενέργειας των ΣΣΕ, ώστε ελλείψει νέας σύμβασης να ισχύουν μόνο οι όροι που αφορούν τον βασικό μισθό και τέσσερα επιδόματα (ωρίμανσης, τέκνων, σπουδών και επικίνδυνης εργασίας).

7) Κατάργηση της μονομερούς προσφυγής στη Διαιτησία του ΟΜΕΔ (ο νόμος 3899/2010 θέσπισε για πρώτη φορά την υπό όρους δυνατότητα αυτή για την εργοδοσία) και περιορισμό του περιεχομένου της Διαιτητικής Απόφασης για ζητήματα που αφορούν στη σύναψη Συλλογικών Συμβάσεων. Από 14/2/2012 η προσφυγή στη Διαιτησία μπορεί να γίνει μόνο με συμφωνία και των δύο μερών και περιορίζεται αποκλειστικά στον καθορισμό του βασικού μισθού, ενώ δεν επιτρέπεται να περιλαμβάνεται σε αυτήν κανένα άλλο ζήτημα. Σημαντική εξέλιξη στο ζήτημα της Διαιτησίας αποτέλεσε η απόφαση της Ολομέλειας του Συμβουλίου της Επικρατείας (ΣτΕ), 2307/2014, για το ζήτημα της μονομερούς προσφυγής στη Διαιτησία και της δυνατότητας ρύθμισης με Διαιτητική Απόφαση του συνόλου των όρων εργασίας, που επαφίεντο στην ατομική διαπραγμάτευση. Με νόμο που ακολούθησε την απόφαση αυτή της Ολομέλειας του ΣτΕ (Ν. 4303/2014) επανέρχεται τυπικά η δυνατότητα μονομερούς προσφυγής στη διαιτησία του ΟΜΕΔ, αυτή τη φορά και για τα δύο μέρη (εργαζόμενοι - εργοδότες).

8) Αναστολή (από 14/2/2012) των αυξήσεων λόγω ωρίμανσης που προβλέπονται από νόμο ή/και ΣΣΕ, μέχρι η ανεργία να μειωθεί κάτω από 10% (εδώ γελάμε...).

Σχετικά με τις μειώσεις μισθών που προέκυψαν από τις μετατροπές κλαδικών συμβάσεων σε επιχειρησιακές ή ατομικές, έχουν συμβεί τα εξής τα τελευταία χρόνια:

Οι νέες επιχειρησιακές ΣΣΕ μετά το 2012 προέβλεπαν στην πλειονότητά τους μειώσεις μισθών της τάξης του 10-40% από τα επίπεδα που καθόριζαν οι κλαδικές, οι ομοιοεπαγγελματικές ή οι παλαιότερες επιχειρησιακές συμβάσεις. Σύμφωνα με την Τράπεζα της Ελλάδος, το 2013, οι μειώσεις μισθών μέσω επιχειρησιακών και ατομικών συμβάσεων αφορούσαν πάνω από το 30% των μισθωτών του ιδιωτικού τομέα, ενώ οι μειώσεις μέσω κλαδικών ΣΣΕ αγγίζαν το Ό περίπου των εργαζομένων. Σε πολλές από αυτές τις νέες επιχειρησιακές ΣΣΕ οι κατώτατες αποδοχές μειώνονταν και ευθυγραμμίζονταν πλήρως με τον κατώτατο εθνικό μισθό. Σήμερα, τα πράγματα είναι ακόμα χειρότερα: οι περισσότερες από τις 243 επιχειρησιακές συμβάσεις που υπογράφτηκαν το 2015 (έναντι μόλις 12 κλαδικών) προέβλεψαν είτε τη διατήρηση των χαμηλών έως και 47% μισθών είτε το πάγωμα των αποδοχών για τα επόμενα χρόνια.[46]

Τέλος, στον ιδιωτικό τομέα, οι μισθοί που καταβάλλουν οι εργοδότες μειώνονται επίσης για μεγάλο αριθμό εργαζομένων μέσω και άλλων ρυθμίσεων που προβλέπονται από μια σειρά διατάξεων μετά το 2010.

46. *Ημερησία*, 24/12/2015

Μειώσεις αποδοχών σε δημόσιο και ιδιωτικό τομέα. Στο δημόσιο τομέα, με το νόμο 3833/10 και πριν το «μηχανισμό στήριξης», το σύνολο των μισθών και των επιδομάτων των εργαζομένων σε ΝΠΙΔ του δημοσίου μειώνονται οριζόντια κατά 7%, ενώ με το νόμο 3845/10 γίνεται εκ νέου μείωση κατά 5%. Λίγο αργότερα, με το νόμο 3899/10, εισάγονται νέες ρυθμίσεις στην κατεύθυνση της μείωσης των μισθών. Συγκεκριμένα, τίθεται μηνιαίο ανώτατο όριο συνολικών αποδοχών 4.000 ευρώ στις ΔΕΚΟ και μειώνονται περαιτέρω κατά 10% οι μισθοί και τα επιδόματα των εργαζομένων σε αυτές με συνολικές αποδοχές άνω των 1.800 ευρώ. Τέλος περιορίζεται στο 10% των συνολικών αποδοχών το ποσό που αντιστοιχεί σε υπερωρίες, εργασία σε μέρες αργίας, έξοδα μετακίνησης, εκτός έδρας και οδοιπορικά. Συνολικά, οι μισθοί στο δημόσιο από το 2009 έως το 2013 μειώθηκαν από 25% έως 38%.

Στον ιδιωτικό τομέα, με το νόμο 4046/12, πέραν του προαναφερθέντος καθολικού παγώματος των αυξήσεων, τίθεται στόχευση για μείωση του κόστους εργασιακής δύναμης κατά 15% κατά τη διάρκεια των μνημονίων. Με το νόμο 4093/12, για τους εργαζόμενους άνω των 25 ετών ο κατώτατος μηνιαίος μισθός ορίζεται σε μόλις 586,08 ευρώ και το κατώτατο μεροκάματο σε 26,18 ευρώ, ενώ για τους νέους προλετάριους τα αντίστοιχα ποσά ορίζονται σε 510,95 ευρώ και σε 22,83 ευρώ. Σε αυτά τα ποσά καταργείται κάθε προσαύξηση πλην αυτής της προϋπηρεσίας.

Απελευθέρωση των απολύσεων. Σχετικά με τις ομαδικές απολύσεις, ο εργασιακός νόμος 2874/00 όριζε ότι οι επιχειρήσεις που απασχολούν από 21-200 άτομα μπορούν να απολύουν 4 άτομα τον μήνα, οι άνω των 200 ατόμων το 2% του προσωπικού τους και οι κάτω των 21 απεριόριστο αριθμό. Με το νόμο 3863/10 αυξάνεται το όριο

ομαδικών απολύσεων: μέχρι 6 άτομα το μήνα για επιχειρήσεις με προσωπικό 20-150 άτομα, στο 5% και μέχρι 30 άτομα για επιχειρήσεις άνω των 150 εργαζομένων. Για επιχειρήσεις που απασχολούν κάτω από 20 άτομα, οι απολύσεις συνεχίζουν να επιτρέπονται σε απεριόριστο αριθμό. Όσον αφορά στις ατομικές απολύσεις, με τους νόμους 3845/10, 3847/10, 3863/10 μειώνεται το ύψος της αποζημίωσης ως και 50% μέσω της μείωσης του χρόνου προειδοποίησης της απόλυσης σε έξι μήνες ενώ ταυτόχρονα καταργείται και η υποχρέωση άμεσης καταβολής ολόκληρου του ποσού της αποζημίωσης και αντικαθίσταται από διμηνιαίες δόσεις. Με το νόμο 4093/12 επέρχεται νέα μείωση του χρόνου προειδοποίησης στους τέσσερις μήνες και ταυτόχρονα μειώνεται το ανώτατο ύψος της αποζημίωσης στο μισό (από 24 σε 12 μήνες) διευκολύνοντας τα αφεντικά να απολύουν κόσμο ακόμα και με πολλά χρόνια εργασίας.

Μερική Απασχόληση. Η μερική απασχόληση θεσμοθετήθηκε στην Ελλάδα το 1990, και το πλαίσιο λειτουργίας της συμπληρώθηκε με τους νόμους 2639/98 και 2874/00. Με το νόμο 2639/98 εισήχθηκαν ρητά και στον ευρύτερο δημόσιο τομέα συμβάσεις ορισμένου χρόνου μερικής απασχόλησης, με ανώτατη διάρκεια τους 6 μήνες και την 4ωρη ημερήσια απασχόληση. Το καθεστώς της μερικής απασχόλησης στον ευρύτερο δημόσιο τομέα διευρύνθηκε ακόμα περισσότερο με τους νόμους 3174/03 και 3250/04. Σύμφωνα με το νόμο 3174/03, οι οργανισμοί του ευρύτερου δημόσιου τομέα μπορούν να συνάπτουν συμβάσεις με επιχειρήσεις «μη-κερδοσκοπικού χαρακτήρα» καθώς και με την Ελληνική Εταιρεία Τοπικής Ανάπτυξης και Αυτοδιοίκησης (ΕΕΤΑΑ) προκειμένου να καλύπτουν ανάγκες που έχουν σχέση με την παροχή κοινωνικών υπηρεσιών (πρακτικά δηλαδή σε όλες τις θέσεις εργασίας...). Οι εργαζόμενοι σε αυτές τις επιχειρήσεις πρέπει υποχρεωτικά να εργάζονται με σύμβαση εργασίας ιδιωτικού δικαίου ορισμένου χρόνου μερικής απασχόλησης. Η ανώτατη διάρκεια της απασχόλησης ορίζεται σε αυτή την περίπτωση σε 24 μήνες, ενώ νέα σύμβαση μπορεί να συναφθεί με τον εργαζόμενο μετά την πάροδο τουλάχιστον δύο μηνών από τη λήξη της προηγούμενης. Ο χρόνος εργασίας δεν ορίζεται πια σε ημερήσια βάση, αλλά σε εβδομαδιαία με ανώτερη διάρκεια τις 20 ώρες.

Επίσης, με το νόμο 3250/04 θεσμοθετήθηκε η δυνατότητα να προσλαμβάνουν οι ίδιοι οι οργανισμοί του ευρύτερου δημόσιου τομέα μερικώς απασχολούμενους εργαζόμενους με συμβάσεις ιδιωτικού δικαίου ορισμένου χρόνου, για την κάλυψη αναγκών αντίστοιχων με αυτές που ορίζονται από τον νόμο 3174/03. Η ανώτατη διάρκεια της απασχόλησης ορίζεται σε αυτή την περίπτωση σε 18 μήνες, ενώ νέα σύμβαση μπορεί να συναφθεί με τον εργαζόμενο μετά την πάροδο τουλάχιστον τεσσάρων μηνών από τη λήξη της προηγούμενης. Ο χρόνος εργασίας επίσης ορίζεται σε εβδομαδιαία βάση με ανώτερη διάρκεια τις 20 ώρες.

Με το νόμο 3846/10 ενισχυόταν η δυνατότητα σύμβασης μερικής απασχόλησης αλλά με κάποιους όρους σχετικά με το μισθό των εργαζομένων. Εφόσον η απασχόληση ήταν μικρότερη των 4 ωρών ημερησίως, οι αποδοχές προσαυξάνονταν κατά 7,5%. Επίσης, αν ο εργαζόμενος εργαζόταν επιπλέον των προσυμφωνημένων ωρών υπήρχε προσαύξηση 10%. Αυτές οι προσαυξήσεις καταργήθηκαν τελείως με το νόμο 3899/10 όταν η Ελλάδα εντάχθηκε στο «μηχανισμό στήριξης» με την υπογραφή του μνημονίου. Ακόμα, με το νόμο 3846/10 επεκτάθηκε ο θεσμός της μερικής απασχόλησης και στις ΔΕΚΟ, καλύπτοντας πια όλο το Δημόσιο τομέα, ενώ με τον νόμο 3986/11 εισάγεται ο θεσμός της μερικής απασχόλησης στο στενό και ευρύτερο Δημόσιο τομέα. Αυτό μάλιστα συμπληρώνεται με τη δυνατότητα μείωσης των ωρών εργασίας (ημερήσια απασχόληση ή εργάσιμων ημερών) μέχρι και 50% και μέχρι και 5 έτη, με ανάλογη μείωση των αποδοχών και με υπολογισμό ως συντάξιμου του μειωμένου χρόνου απασχόλησης. Η ραγδαία αύξηση της μερικής απασχόλησης επιβεβαιώνεται με στατιστικά στοιχεία, αφού οι συμβάσεις μερικής απασχόλησης αυξάνονται κατά 259,06% την περίοδο 2009-2014, ενώ οι συμβάσεις πλήρους απασχόλησης μόλις κατά 3,79%. Στον ιδιωτικό τομέα της οικονομίας, η μερική απασχόληση με τη μορφή της μόνιμης εργασίας (αορίστου διάρκειας) ενισχύθηκε σημαντικά κατά τη διάρκεια της οικονομικής κρίσης (82.960 άτομα), εκτοπίζοντας έτσι την απασχόληση των συμβασιούχων (δηλαδή την προσωρινή απασχόληση).

Συμβασιούχοι Ορισμένου Χρόνου. Είναι γνωστή η ιστορία που επαναλαμβάνεται τα τελευταία 30 χρόνια, κυρίως στον ευρύτερο δημόσιο τομέα: στα πλαίσια του «πελατειακού κράτους» προσλαμβάνονται συμβασιούχοι ορισμένου χρόνου οι οποίοι όμως καλύπτουν πάγιες και διαρκείς ανάγκες. Οι εργαζόμενοι αυτοί είναι όμηροι της εκάστοτε κυβέρνησης και αποτελούν σίγουρη δεξαμενή ψήφων για τις εκλογές. Ωστόσο η συμφωνία στα πλαίσια της Ε.Ε μεταξύ συνδικάτων και αφεντικών περιόρισε την τακτική αυτή αφού όρισε κριτήρια για την ανανέωση των συμβάσεων, για τη μέγιστη διάρκειά τους και για το μέγιστο αριθμό ανανεώσεων ώστε να «εξορθολογιστούν» οι εργασιακές αυτές σχέσεις και να αποφεύγονται κινητοποιήσεις και καταδικαστικές αποφάσεις στα αστικά δικαστήρια. Στα πλαίσια αυτά, για λόγους εναρμόνισης της Ευρωπαϊκής νομοθεσίας με την Ελληνική και λόγω των κινητοποιήσεων των συμβασιούχων, εκδόθηκαν διαδοχικά τα διατάγματα 81/03, 180/04 και 164/04.

Το ΠΔ 81/03 προέβλεπε ότι σε περίπτωση που η χρονική διάρκεια των διαδοχικών συμβάσεων υπερβαίνει τα δύο έτη (διάρκεια που αυξήθηκε στα τρία έτη με το Ν.3986/11) και στο διάστημα αυτό ο αριθμός των ανανεώσεων υπερβαίνει τις τρεις, τεκμαίρεται ότι με αυτές επιδιώκεται η κάλυψη πάγιων και διαρκών αναγκών με συνέπεια την μετατροπή τους σε συμβάσεις αορίστου χρόνου (διαδοχικές θεωρούνται οι συμβάσεις αν δεν μεσολαβήσει μεταξύ τους χρονικό διάστημα

μεγαλύτερο των 20 ημερών). Ωστόσο, το ΠΔ 81/03 περιελάμβανε μια σειρά εξαιρέσεων και ουσιαστικά απέκλειε τους εργαζόμενους στον ευρύτερο δημόσιο τομέα και το 70% των εργαζόμενων με συμβάσεις ορισμένου χρόνου γενικά. Λόγω των κοινωνικών αντιδράσεων και των κινητοποιήσεων των συμβασιούχων εκδόθηκε κατόπιν νέο ΠΔ, το 180/04, το οποίο όμως αφορούσε μόνο εργαζόμενους στον ιδιωτικό τομέα. Παρόλα αυτά και αυτό το ΠΔ ορίζει ένα σύνολο από εξαιρέσεις που αντιστοιχούν άλλωστε και στη γενικότερη κατεύθυνση της πολιτικής γύρω από τις εργασιακές σχέσεις όπως περιγράφηκε προηγουμένως.

Στο νέο αυτό ΠΔ, το χρονικό διάστημα μεταξύ δύο διαδοχικών συμβάσεων εργασίας διευρύνεται από 20 σε 45 ημέρες. Ακόμη και αυτές όμως οι ρυθμίσεις δεν κάλυπταν τους «έκτακτους» εργαζόμενους στο δημόσιο τομέα καθώς υπάρχει σχετική απαγόρευση στο άρθρο 103 του Συντάγματος. Παρά ταύτα και λόγω των κινητοποιήσεων των συμβασιούχων στο ευρύτερο δημόσιο τομέα (και εν μέσω διαφωνιών νομικών και δικαστών) εκδόθηκε το ΠΔ 164/04 που ρύθμισε τις εργασιακές σχέσεις συμβασιούχων. Ωστόσο και εδώ υπάρχουν εξαιρέσεις που αποτυπώνουν τη γενικότερη κατεύθυνση της πολιτικής γύρω από τις εργασιακές σχέσεις. Εξαιρούνται λοιπόν οι εξής κατηγορίες:

1) Σχέσεις επαγγελματικής κατάρτισης ή σχέσεις μαθητείας.

2) Συμβάσεις και σχέσεις εργασίας που έχουν συναφθεί στο πλαίσιο ενός ειδικού προγράμματος κατάρτισης, ένταξης και επαγγελματικής επανεκπαίδευσης υποστηριζόμενου από τον ΟΑΕΔ.

3) Συμβάσεις προσωρινής απασχόλησης με κατ' επάγγελμα δανεισμό προσωπικού (!).

Επιπλέον, για να αποφευχθεί μελλοντικά η μετατροπή συμβάσεων ορισμένου χρόνου σε αορίστου, το ΠΔ απαγορεύει τη σύναψη διαδοχικών συμβάσεων που υπερβαίνουν συνολικά τους 24 μήνες. Διαδοχικές εδώ θεωρούνται οι συμβάσεις αν δεν μεσολαβεί μεταξύ τους χρονικό διάστημα μεγαλύτερο των τριών μηνών. Υπέρβαση του συνολικού χρόνου διάρκειας απασχόλησης επιτρέπεται μόνο για ειδικές κατηγορίες, όπως τα διευθυντικά στελέχη και οι εργαζόμενοι που προσλαμβάνονται στο πλαίσιο συγκεκριμένου ερευνητικού προγράμματος ή επιδοτούμενου ή χρηματοδοτούμενου. Επίσης, αυτό το ΠΔ όριζε και τα κριτήρια σύμφωνα με τα οποία θα μετατρέπονταν οι συμβάσεις των εργαζόμενων σε αορίστου χρόνου ως ακολούθως:

Η συνολική διάρκεια των διαδοχικών συμβάσεων θα πρέπει να καλύπτει τουλάχιστον 24 μήνες, ως και τρεις μήνες πριν την έναρξη ισχύος του διατάγματος ανεξαρτήτως αριθμού ανανεώσεων, ή τρεις τουλάχιστον ανανεώσεις πέραν της αρχικής σύμβασης με συνολικό ελάχιστο χρόνο απασχόλησης 18 μηνών σε συνολικό διάστημα 24 μηνών

από την αρχική σύμβαση, και άλλα γραφειοκρατικά. Το συγκεκριμένο διάταγμα δεν καλύπτει, φυσικά, για μια ακόμα φορά όλες τις κατηγορίες εργαζόμενων, με σημαντικότερη τους εκπαιδευτικούς (αναπληρωτές, ωρομίσθιους), η ρύθμιση των συμβάσεων των οποίων γίνεται από το Υπουργείο Παιδείας.

Είναι σημαντικό να πούμε ότι η εφαρμογή του ΠΔ άφησε απέξω πολύ μεγάλο αριθμό συμβασιούχων, γεγονός που οδήγησε σε κινητοποιήσεις και δικαστικές προσφυγές τις οποίες όμως μπλόκαρε απόφαση του Αρείου Πάγου (του διαβόητου Ρωμύλου Κεδίκογλου).[47] Τέλος με το Ν.4147/13 επιτρέπεται η σύναψη σύμβασης έργου ανάμεσα σε εργαζόμενους και σε φορείς του ευρύτερου δημοσίου τομέα (ΟΤΑ), ακόμα και για ειδικότητες που αντιστοιχούν σε οργανικές θέσεις του φορέα, για όσο χρόνο διαρκεί η αναστολή προσλήψεων στο δημόσιο τομέα (!!!) προκειμένου να εξυπηρετηθούν οι ανάγκες των ΟΤΑ, χωρίς να αυξάνεται ο εν γένει αριθμός των επιτρεπόμενων συμβάσεων Ιδιωτικού Δικαίου Ορισμένου Χρόνου (ΙΔΟΧ) και συμβασιούχων έργου.

Εκ περιτροπής εργασία. Με το νόμο 2639/98 δόθηκε η δυνατότητα στα πλαίσια της ίδιας σύμβασης να υπάρχουν εναλλαγές πλήρους απασχόλησης με μη εργασία. Το νομικό πλαίσιο σύναψης τέτοιων συμβάσεων ενισχύθηκε αργότερα με τον νόμο 3846/10 και ταυτόχρονα έδωσε στην εργοδοσία τη δυνατότητα επιβολής εκ περιτροπής εργασίας σε όλη την επιχείρηση μονομερώς (!) έως 6 μήνες τον χρόνο για την αποφυγή απολύσεων, για να επεκταθεί λίγο αργότερα σε 9 μήνες τον χρόνο με το νόμο 3899/10. Με αυτόν τον τρόπο διασφαλίζεται ότι οι επιχειρήσεις θα έχουν στη διάθεσή τους την απαραίτητη ποσότητα εργασιακής δύναμης ανάλογα με τις ανάγκες της εκάστοτε περιόδου, χωρίς κόστη διαθεσιμοτήτων, απολύσεων και προσλήψεων. Το 2015, σε σύνολο 1.667.024 προσλήψεων που έγιναν στον ιδιωτικό τομέα, οι 300.244 ήταν με καθεστώς εκ περιτροπής εργασίας (για λίγες ημέρες την εβδομάδα), οι 622.653 με καθεστώς μερικής απασχόλησης και μισό μισθό (για λίγες ώρες την ημέρα) και μόνο οι 744.127 με καθεστώς πλήρους απασχόλησης.[48]

Συστήματα Βάρδιας. Με το νόμο 1892/90 δόθηκε η δυνατότητα στις επιχειρήσεις μη διαρκούς πυράς να λειτουργούν (στο σύνολο τους ή κατά τμήματα) καθ' όλο το 24ωρο. Αυτό επιτυγχάνεται είτε μέσω της εγκαθίδρυσης 4ης βάρδιας –η οποία προϋποθέτει την ατομική συγκατάθεση των εργαζομένων–, είτε μέσω της δυνατότητας πρόσληψης πρόσθετου προσωπικού. Στο άρθρο 2 του ΠΔ 88/1999 εμπεριέχεται ο ορισμός της «εργασίας κατά βάρδιες».

47. Χαρακτηριστικό παράδειγμα αποτελεί η περίπτωση των καθαριστριών στα σχολεία. Πολλές από αυτές εργάζονταν στα σχολεία με συμβάσεις ορισμένου χρόνου πάνω από είκοσι χρόνια. Παρόλα αυτά το ΠΔ 164 δεν τις κάλυπτε και παραπέμφθηκαν στο Συμβούλιο της Επικρατείας προκειμένου να κριθεί αν καλύπτουν «πάγιες και διαρκείς» ανάγκες! Μετά από τις κινητοποιήσεις και τις απεργίες που έκαναν, η κυβέρνηση Καραμανλή αναγκάστηκε τελικά να τις «μονιμοποιήσει» με συμβάσεις μειωμένης απασχόλησης.

48. *Ημερησία*, ό.π.

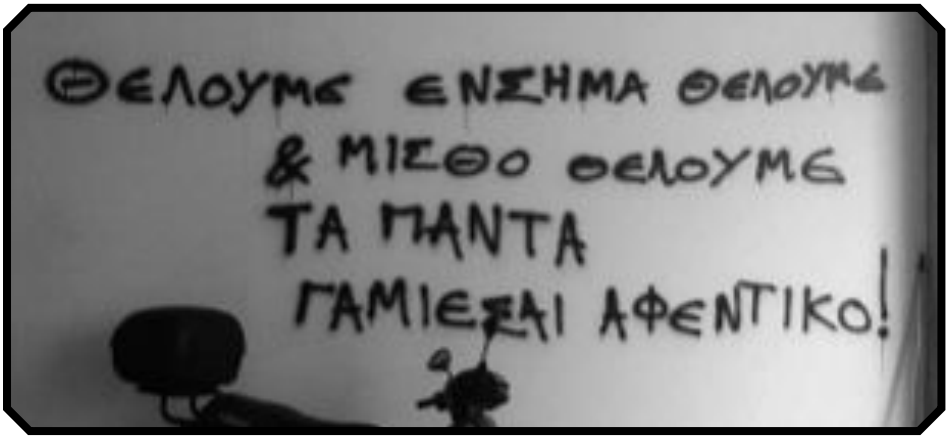

Απελευθέρωση Ωραρίου Λειτουργίας Καταστημάτων. Ο νόμος 3377/05 καθιέρωσε σε εθνική κλίμακα ενιαίο ωράριο λειτουργίας των καταστημάτων. Έτσι, η λειτουργία των καταστημάτων επιτρέπεται από τις 5 το πρωί μέχρι τις 9 το βράδυ τις καθημερινές και από τις 5 το πρωί μέχρι τις 8 το βράδυ το Σάββατο. Παράλληλα, δίνεται η δυνατότητα στα οικεία νομαρχιακά συμβούλια να επιμηκύνουν το ωράριο αυτό κατά το δοκούν. Οι απόψεις των «ενδιαφερόμενων οργανώσεων» –δηλαδή των σωματείων, των αφεντικών και κυρίως των εργαζόμενων που νιώθουν άμεσα και έμμεσα τον πέλεκυ της σχέσης μισθωτής εργασίας να χαράζει συνεχώς τον σβέρκο τους όλο και βαθύτερα με όλο και μεγαλύτερη ένταση– έχουν μόνο γνωμοδοτικό χαρακτήρα!

Αργότερα, με το νόμο 4177/13 τα καταστήματα μπορούν να λειτουργούν και τις Κυριακές (7 Κυριακές το χρόνο και όσες ακόμα κρίνεται κατά τόπους με απόφαση του αρμόδιου αντιπεριφεριάρχη). Στην ίδια κατεύθυνση, ο νόμος 4254/14 καταργεί πλήρως την κυριακάτικη αργία σε 3 τουριστικές περιοχές πιλοτικά για ένα χρόνο. Προς το παρόν, η εφαρμογή αυτού του νόμου έχει ανασταλεί από το ΣτΕ και εκκρεμεί απόφασή του.

Πέραν όμως της απελευθέρωσης του ωραρίου, η εργασία πια αποσυνδέεται από αυτό. Σύμφωνα με το νόμο 4093/12 σταματάει η απαγόρευση της εργασίας τις ώρες που τα καταστήματα δεν λειτουργούν και η διακεκομμένη εργασία μπορεί πια να εφαρμόζεται ανεξάρτητα αν τα καταστήματα λειτουργούν διακεκομμένα ή συνεχόμενα.

Διευθέτηση του χρόνου εργασίας. Ο νόμος 1892/90 έδωσε για πρώτη φορά στις επιχειρήσεις τη δυνατότητα εξάμηνης διευθέτησης του χρόνου εργασίας, και συμπληρώθηκε από το νόμο 2639/98 που έδωσε τη δυνατότητα ετήσιας διευθέτησης, με ανώτατη ημερήσια απασχόληση το 10ωρο. Ο νόμος 2874/00 προχώρησε ακόμα παραπέρα με τη διαχείριση του διευθετούμενου χρόνου στα

πλαίσια του διευθυντικού δικαιώματος για 138 ώρες το χρόνο σε συνδυασμό με μείωση του ετήσιου εργάσιμου χρόνου κατά 92 ώρες.

Οι ρυθμίσεις αυτές έμειναν πρακτικά ανεφάρμοστες αφού καμία επιχείρηση δεν επωφελήθηκε του νόμου 1892/90, ενώ ο νόμος 2874/00 εφαρμόστηκε μόνο σε πέντε επιχειρήσεις. Αυτό οφείλεται κυρίως στο ότι η μαύρη εργασία και οι άτυπες μορφές απασχόλησης είναι κυρίαρχες σε ένα μεγάλο κομμάτι της ελληνικής οικονομίας (25-40% του ΑΕΠ σύμφωνα με τις εκτιμήσεις της ΓΣΕΕ, κάτι που σίγουρα συμφέρει τους καπιταλιστές). Από την άλλη μεριά, στις μεγάλες επιχειρήσεις όπου κυριαρχούν «τυπικές» μορφές απασχόλησης, η εφαρμογή των ρυθμίσεων εμποδίστηκε επειδή αφενός τέθηκε ως προϋπόθεση η σύμφωνη γνώμη του συνδικάτου ή της πλειοψηφίας των εργαζόμενων και αφετέρου επειδή τα αφεντικά δεν ήθελαν να εφαρμόσουν ρυθμίσεις που προέβλεπαν τη μείωση του εργάσιμου χρόνου. Επιπλέον, τα αφεντικά αντέδρασαν στην αύξηση του κόστους επιμήκυνσης του εργάσιμου χρόνου που επέφερε ο νόμος 2874/00, καθώς το κόστος τόσο της υπερεργασίας όσο και των υπερωριών (για τις πρώτες 120 ώρες υπερωριακής απασχόλησης) αυξήθηκε από 25% σε 50% επί του ωρομισθίου. Επίσης, η υπερεργασία περιορίστηκε σε 3 μόνο ώρες την εβδομάδα (από την 41η ώρα μέχρι τη 43η αντί της 48ης που ίσχυε προηγουμένως) και ονομάστηκε «ιδιόρρυθμη υπερωρία». Το κράτος απάντησε στις αντιδράσεις αυτές τετραπλασιάζοντας τις χορηγήσεις αδειών υπερωριακής απασχόλησης μέσα στα πρώτα τέσσερα χρόνια εφαρμογής του νόμου 2874/00.

Έτσι λοιπόν, προκειμένου να λυθούν τα «προβλήματα» που παρουσιάστηκαν κατά την εφαρμογή των προηγούμενων ρυθμίσεων, ψηφίστηκε ο νόμος 3385/05 που επανέφερε τόσο το θεσμό της υπερεργασίας στα ισχύοντα προ του νόμου 2874/00, όσο και το 48ωρο ως νόμιμο ανώτατο εβδομαδιαίο ωράριο (!). Το 40ωρο ορίζεται πλέον ως «συμβατικός εβδομαδιαίος χρόνος εργασίας». Η υπερεργασία επιμηκύνθηκε σε 5 ώρες την εβδομάδα (ή 8 ώρες σε περίπτωση 6ήμερης εργασίας) με παράλληλη μείωση της προσαύξησης στην αμοιβή από 50% σε 25%. Οι ρυθμίσεις για τις υπερωρίες παρέμειναν ως είχαν με μόνη διαφορά τη μείωση του κόστους των παράνομων από 150% σε 100% επί του ωρομισθίου και τη σημειολογική μετονομασία τους σε «κατ' εξαίρεση υπερωρίες». Τα ποσοστά αυτά μειώθηκαν περαιτέρω το 2010 με τον μνημονιακό νόμο 3863/10: το ποσοστό προσαύξησης μειώθηκε για την υπερεργασία από 25% σε 20%, για τις υπερωρίες έως 120 ώρες από 50% σε 40% και για τις υπόλοιπες νόμιμες υπερωρίες από 75% σε 60%.

Όσον αφορά δε στην ελαστική διευθέτηση του χρόνου εργασίας, ο νόμος 3385/05 προβλέπει τη δημιουργία δύο συστημάτων: ένα σύστημα τετράμηνης διάρκειας και ένα σύστημα ετήσιας διάρκειας. Στην πρώτη περίπτωση επιτρέπεται για μια χρονική περίοδο μέχρι τέσσερις μήνες να απασχολούνται οι εργαζόμενοι δύο ώρες την ημέρα πλέον του οκταώρου. Στη δεύτερη περίπτωση, ο μέγιστος διευθετούμενος χρόνος

εργασίας ορίζεται σε 256 ώρες από 138, με ανώτερο όριο αυξημένων ωραρίων τις 32 εβδομάδες το χρόνο. Το σύστημα αυτό δε συνδέεται με την παράλληλη μείωση του ετήσιου εργάσιμου χρόνου, όπως προέβλεπε ο Ν. 2874/00. Για την πρώτη περίπτωση τίθεται ως προϋπόθεση η ύπαρξη ενός «πρακτικού συμφωνίας» ανάμεσα στην εργοδοσία και το συνδικάτο (ή, εν τη απουσία αυτού, το συμβούλιο εργαζόμενων). Αν τίποτα από τα δύο δεν υπάρχει, απαιτείται η συμφωνία του συνόλου των εργαζόμενων της επιχείρησης. Η τελευταία προϋπόθεση δεν ισχύει για τη δεύτερη περίπτωση, κάτι που νομιμοποιεί την πλήρη αυθαιρεσία των αφεντικών! Τέλος, ο ανώτατος χρόνος ημερήσιας εργασίας με καθεστώς διευθέτησης είναι το δεκάωρο αντί του δωδεκάωρου που ίσχυε μέχρι τότε. Το δωδεκάωρο παραμένει ως ανώτατος ημερήσιος χρόνος απασχόλησης (με υπερωρίες) στην περίπτωση που δεν ισχύει σύστημα διευθέτησης.

Αργότερα, με το νόμο 3986/11 η τετράμηνη διευθέτηση επεκτείνεται σε εξάμηνη και ο ίδιος νόμος σε συνδυασμό με το νόμο 3986/10 εισαγάγουν τη δυνατότητα να καθορίζεται άλλο σύστημα διευθέτησης εκτός του ισχύοντος νομικού πλαισίου, μέσω επιχειρησιακών και κλαδικών συμβάσεων ανάλογα με τις ανάγκες του κλάδου ή της επιχείρησης! Τέλος, με το νόμο 4093/13 η ελάχιστη ώρα ανάπαυσης μειώνεται από τις δώδεκα ώρες στις έντεκα ανά 24ωρο.

Εταιρείες Προσωρινής Απασχόλησης (κοινώς Εταιρείες Ενοικίασης Εργαζόμενων). Ο νόμος 2956/01 θεσμοθέτησε τις εταιρείες προσωρινής απασχόλησης (ΕΠΑ) που έχουν ως αντικείμενο την παροχή εργασίας από μισθωτούς τους σε άλλον εργοδότη (έμμεσο εργοδότη) με τη μορφή της προσωρινής απασχόλησης. Επίσης, μπορούν να παίζουν το ρόλο του διαμεσολαβητή στην «αγορά εργασίας» και να αναλαμβάνουν την αξιολόγηση ή και την κατάρτιση μισθωτών που εργάζονται σε άλλες επιχειρήσεις. Οι εργαζόμενοι που ενοικιάζονται σε άλλες επιχειρήσεις συνάπτουν σύμβαση ορισμένου ή αορίστου χρόνου με την ΕΠΑ, ο μισθός τους ορίζεται από τις εκάστοτε συλλογικές συμβάσεις και δεν μπορούν να εργάζονται στον ίδιο έμμεσο εργοδότη για διάστημα μεγαλύτερο από δεκαοκτώ μήνες. Σε αντίθετη περίπτωση, η σύμβαση εργασίας μεταξύ μισθωτού και ΕΠΑ μετατρέπεται σε σύμβαση αορίστου χρόνου μεταξύ μισθωτού και έμμεσου εργοδότη. Οι ενοικιαζόμενοι εργαζόμενοι πρέπει να απολαμβάνουν τις ίδιες παροχές υγείας και ασφάλισης με τους «κανονικούς» εργαζόμενους του έμμεσου εργοδότη. Υποτίθεται ότι απαγορεύεται να «απασχολούνται» εργαζόμενοι σε έμμεσους εργοδότες όταν αντικαθιστούν απεργούς ή όταν ο έμμεσος εργοδότης το προηγούμενο έτος είχε πραγματοποιήσει ομαδικές απολύσεις εργαζόμενων στις ίδιες ειδικότητες. Ο νόμος αυτός ανανεώθηκε αρκετές φορές τα τελευταία χρόνια. Με το νόμο 3899/10, η ανώτατη διάρκεια δανεισμού εργαζομένου από ΕΠΑ διπλασιάζεται από 18 μήνες σε τριάντα έξι, ενώ με το νόμο 4038/12 καταργούνται όλοι οι περιορισμοί της ισχύουσας νομοθεσίας στην άσκηση επαγγελματικών

δραστηριοτήτων των ΕΠΑ. Σημαντικές αλλαγές στη νομοθεσία που αφορά στις ΕΠΑ γίνονται με το νόμο 4093/12 που κινείται στην κατεύθυνση της πλήρους απελευθέρωσης του πλαισίου σύστασης και λειτουργίας τους.

Stage – Voucher – «Κοινωφελής» Εργασία. Ο νόμος 2639/98 καθιέρωσε τα προγράμματα συνεχιζόμενης επαγγελματικής κατάρτισης, πιο γνωστά ως προγράμματα STAGE, που στην πραγματικότητα αποτελούσαν νομιμοποιημένη μορφή ανασφάλιστης/«μαύρης» εργασίας. Ο μισθός των εργαζομένων καταβαλλόταν από τον ΟΑΕΔ, ονομαζόταν «εκπαιδευτικό επίδομα» και το ύψος του το όριζε με απόφασή του το ΔΣ του ΟΑΕΔ και ήταν σε κάθε περίπτωση χαμηλότερο του κατώτατου μισθού. Έτσι, το ύψος του μισθού ήταν ανεξάρτητο από τις συλλογικές συμβάσεις εργασίας! Επιπλέον, δεν προβλεπόταν ασφάλιση σύνταξης και ο ΟΑΕΔ κατέβαλε μόνο ασφαλιστικές εισφορές ιατροφαρμακευτικής περίθαλψης και επαγγελματικού κινδύνου. Φυσικά, μετά τη λήξη των προγραμμάτων, των οποίων η διάρκεια συνήθως κυμαινόταν από 9 έως 18 μήνες, οι εργαζόμενοι δεν δικαιούνταν επιδόματος ανεργίας. Καθώς η απασχόληση σε προγράμματα STAGE δεν αναγνωριζόταν ως μισθωτή εργασία αλλά θεωρείτο «απόκτηση εμπειρίας», «επαγγελματική κατάρτιση» κ.ο.κ., οι εργαζόμενοι στερούνταν όλων των δικαιωμάτων τους, όπως π.χ. αδειών, επιδομάτων (αδείας, ασθενείας), συλλογικής διαπραγμάτευσης κλπ. Σε οργανισμούς του ευρύτερου δημόσιου τομέα είχαν γίνει διαδοχικές ανανεώσεις των προγραμμάτων ώστε η διάρκεια της εργασίας να φτάνει σε ορισμένες περιπτώσεις μέχρι και τα 3,5 χρόνια. Μάλιστα αυτό έχει συμβεί στον ίδιο τον ΟΑΕΔ που λειτούργησε ως φορέας απασχόλησης! Με αυτόν τον τρόπο επιτεύχθηκαν ταυτόχρονα δύο στόχοι: από τη μια μεριά αναπαραγόταν η σαπίλα των πελατειακών σχέσεων, ενώ από την άλλη μεριά εξασφαλιζόταν φτηνή και ανασφάλιστη εργασία. Τα προγράμματα αυτά καταργήθηκαν οριστικά το 2009 στα πλαίσια της «εξυγίανσης του δημοσίου» και τα αιτήματα των εργαζομένων για μονιμοποίηση πέσαν στο κενό (οποία έκπληξις!...).

Μερικά χρόνια αργότερα, με το νόμο 4024/11 θεσμοθετούνται οι διαδικασίες για τη δημιουργία θέσεων απασχόλησης «κοινωφελούς εργασίας», που αφορούν θέσεις στο δημόσιο και ευρύτερο δημόσιο τομέα πλήρως επιχορηγούμενες από το ΕΣΠΑ. Πρόκειται ουσιαστικά για δανεισμό ανέργων προς εκμετάλλευση στο δημόσιο για πέντε μήνες με μισθούς κατώτερους από αυτούς που προβλέπονται από τις συλλογικές συμβάσεις εργασίας και συγκεκριμένα: για τις θέσεις που προκηρύχθηκαν το 2012-2013, 25 ευρώ την ημέρα και όχι πάνω από 625 ευρώ τον μήνα, και για αυτές που προκηρύχθηκαν το 2013-2014, 19,6 ευρώ τη μέρα και όχι πάνω από 490 ευρώ το μήνα. Στα προγράμματα του 2012-2013 δινόταν δυνατότητα σε Φορείς Μη Κερδοσκοπικού Χαρακτήρα (εφαρμόστηκε κυρίως από ΜΚΟ και ΙΝΕ-ΓΣΕΕ) να λειτουργήσουν ως ενοικιαστές των «ωφελούμενων» και να πληρώνονται με 3-5% του μισθού ανά «ωφελούμενο». Στα επόμενα προγράμματα το ρόλο αυτό

έπαιξε ο ΟΑΕΔ. Μέσω των προγραμμάτων «κοινωφελούς εργασίας» τα αφεντικά απαλλάσσονται εξ' ολοκλήρου από το κόστος εργασίας αφού ολόκληρος ο μισθός πληρώνεται από τα προγράμματα ΕΣΠΑ και οι ασφαλιστικές εισφορές καλύπτονται από τον ΟΑΕΔ. Επίσης ο «ωφελούμενος» δεν θεωρείται εργαζόμενος και συνεπώς δεν εμπίπτει στο εργατικό δίκαιο, χάνοντας έτσι τα θεσμοθετημένα από την εργατική νομοθεσία δικαιώματα (άδειες, επιδόματα, δικαίωμα στην απεργία κλπ). Χαρακτηριστικό είναι ότι σε προσφυγές «ωφελούμενων» η επιθεώρηση εργασίας δήλωνε αναρμόδια λόγω αυτού του ιδιότυπου καθεστώτος απασχόλησης. Αξίζει τέλος να αναφέρουμε ότι υπήρξε προσπάθεια από τον ΟΑΕΔ να επιβάλει στους ανέργους να εργαστούν σε «κοινωφελή» προγράμματα, αφού σύμφωνα με οδηγία που εξέδωσε ο ίδιος τον Δεκέμβρη του 2013, όποιος αρνείτο τη θέση για την οποία είχε επιλεχθεί, θα διαγραφόταν από τα μητρώα ανέργων, προσπάθεια που απέτυχε εν γένει, μετά από τις αντιδράσεις των ανέργων, κυρίως αυτών που αρνήθηκαν να δουλέψουν ως ελεγκτές στα Μέσα Μαζικής Μεταφοράς.

Παράλληλα με τα «κοινωφελή», με το νόμο 3845/10 δόθηκε η δυνατότητα επιχορήγησης εργοδοτών ιδιωτικού τομέα για πρόσληψη ανέργων κατόχων επιταγής, στα πλαίσια προγραμμάτων επαγγελματικής εκπαίδευσης και επαγγελματικής κατάρτισης (voucher), και με το νόμο 3996/11 εισάγεται η επιταγή απόκτησης επαγγελματικών προσόντων για πρόσβαση στα ανωτέρω προγράμματα. Πρόκειται για τη θεσμοθέτηση των προγραμμάτων voucher που την περίοδο 2013-2014 πήραν δύο μορφές: μηνιαία σεμινάρια που συνοδεύονταν με επίδομα 500 ευρώ (που φυσικά αντικαθιστούσε το επίδομα ανεργίας) είτε παρόμοια σεμινάρια συνοδευόμενα από πεντάμηνη ημερήσια εξάωρη πρακτική άσκηση στον ιδιωτικό τομέα και αφορούσαν «ωφελούμενους» νέους έως 29 ετών και με αντίστοιχο «επίδομα» 2.700 ευρώ για απόφοιτους τριτοβάθμιας εκπαίδευσης και 2.400 ευρώ για απόφοιτους δευτεροβάθμιας. Την περίοδο 2014-2015 ο αριθμός τέτοιων προγραμμάτων πολλαπλασιάστηκε και δεν περιορίστηκε σε νέους έως 29 ετών και η πρακτική εργασία επεκτάθηκε στους 6 μήνες χωρίς ανάλογη αύξηση του μισθού–«επιδόματος». Το εργασιακό καθεστώς είναι παρόμοιο με αυτό των «κοινωφελών». Οι απασχολούμενοι δεν θεωρούνται εργαζόμενοι αλλά «ωφελούμενοι» και συνεπώς δεν καλύπτονται από την εργατική νομοθεσία. Ολόκληρος ο μισθός πληρώνεται από τα προγράμματα ΕΣΠΑ ενώ οι ασφαλιστικές εισφορές, που αφορούν μόνο ιατροφαρμακευτική περίθαλψη και δεν περιλαμβάνουν συντάξιμα έσημα σε αντίθεση με τους «κοινωφελείς», καλύπτονται από τον ΟΑΕΔ. Δηλαδή και σε αυτά τα προγράμματα για τα αφεντικά η εργασιακή δύναμη παρέχεται δωρεάν!

Τέλος να σημειώσουμε ότι σωρευτικά οι απώλειες των ασφαλιστικών ταμείων από τα «κοινωφελή» προγράμματα και τις υπόλοιπες μορφές ευέλικτης και μερικής απασχόλησης ανέρχονται ετησίως σε 6-8 δισ. ευρώ, όπως δείξαμε και στο πέμπτο κεφάλαιο, καθώς αφενός σε μερικές δεν δίνονται καν συντάξιμα έσημα (π.χ.

voucher) και αφετέρου οι αποδοχές και συνεπώς οι αντίστοιχες εισφορές είναι μικρότερες από αυτές που θα δίνονταν σε μη «ιδιότυπες» σχέσεις εργασίας.

Σε συνδυασμό, πάντα, με τους αλλεπάλληλους νόμους και πρακτικές στα πλαίσια της γενικής αναδιάρθρωσης και της πολιτικής της απαξίωσης, και κυρίως με τους προαναφερόμενους εργασιακούς νόμους, ένα ακόμη κύριο χαρακτηριστικό της συνεχιζόμενης ασφαλιστικής μεταρρύθμισης είναι ο τρόπος υπολογισμού της σύνταξης. Στον παλαιότερο εργασιακό βίο, με τα χαρακτηριστικά του της πλήρους απασχόλησης και των λίγων –και σύντομων– διαλειμμάτων ανεργίας, ο τρόπος υπολογισμού της σύνταξης δεν άλλαζε τον αναδιανεμητικό (έστω και εντός της τάξης) χαρακτήρα της κοινωνικής ασφάλισης. Λίγο-πολύ, ένα μεγαλύτερο κομμάτι μισθωτών απ' το σημερινό, συμπλήρωνε τις προϋποθέσεις για πλήρη σύνταξη και σχετική (για τα δεδομένα της Ελλάδας) κρατική ή, μάλλον, κλαδική πρόνοια. Η οξύτητα των ταξικών αγώνων οδηγούσε το κεφάλαιο και το κράτος του σε διάφορων ειδών παροχές προς τους μισθωτούς με στόχο την άμβλυνση των αγώνων. Έτσι οι μισθωτοί πετύχαιναν την καταβολή ενός κοινωνικού μισθού (σε χρήμα αλλά και σε μορφή παροχών και υπηρεσιών), ο οποίος δεν δινόταν βάσει του τι «πρόσφερε» ο κάθε μισθωτός ξεχωριστά αλλά βάσει του τι «πρόσφεραν» οι μισθωτοί ενός κλάδου συλλογικά – στην ουσία, αν διαλύσουμε τις μυστικοποιημένες εκφράσεις της αστικής σκέψης, βάσει του μεγαλύτερου κομματιού υπεραξίας που τους επιστρεφόταν εξαιτίας της εκάστοτε οξύτητας των συλλογικών ταξικών αγώνων.

Αν λοιπόν επιμένουμε στην αλληλοσύνδεση των νόμων και των πρακτικών που αφορούν τη γενική αναδιάρθρωση και απαξίωση της εργασιακής δύναμης, το κάνουμε γιατί ισχυριζόμαστε ότι όσα πέτυχε εις βάρος μας το καπιταλιστικό κράτος τα τελευταία 25 χρόνια, στο επίπεδο της παραγωγής, είναι επιτακτική ανάγκη γι' αυτό να τα συμπληρώσει με αντίστοιχες επιθέσεις στο χώρο της διανομής, το κατεξοχήν πεδίο άσκησης «κοινωνικής πολιτικής». *Το κράτος δεν επιχειρεί παρά να άρει την αναντιστοιχία μεταξύ των κλαδικά εξασφαλισμένων συντάξεων (η ελληνικού τύπου σοσιαλδημοκρατία) και της σε αυξανόμενο βαθμό ανασφαλούς, ατομικοποιημένης εργασιακής ζωής*. Πιο συγκεκριμένα, η συνδυασμένη επίθεση στο πεδίο της παραγωγής και της διανομής όσον αφορά την ασφάλιση, δηλ. τη συλλογική αναπαραγωγή της τάξης, στοχεύει ξεκάθαρα στην **απαξίωση** της αναδιανεμητικής κοινωνικής ασφάλισης. *Αυτό σταδιακά οδηγεί τους μισθωτούς σ' ανταποδοτικά συστήματα για να «εξασφαλίσουν» την επιστροφή, ως σύνταξη, των* ***ατομικών*** *τους εισφορών. Το κράτος επιδιώκει να μην καθορίζει πια η οξύτητα των αγώνων ενός συλλογικού υποκειμένου, του «κλάδου» και γενικότερα της τάξης, την αναπαραγωγή του, αλλά η ατομική μέριμνα.*

Η απαξίωση της κοινωνικής ασφάλισης, μέσω των νόμων που αναφέραμε, απαξίωση που άνοιξε την πόρτα στο ανταποδοτικό/κεφαλαιοποιητικό μοντέλο, δεν δυσκολεύτηκε ποτέ να βρει τους πρόθυμους να καταθέσουν προτάσεις σχεδιαστές της. Την πρώτη σχετική πρόταση είχε αναλάβει να καταθέσει εκ μέρους του κράτους ο τότε διοικητής του ΙΚΑ κ. Νεκτάριος, ήδη από τις αρχές του 2002: *«Τα συστήματα κύριας σύνταξης λειτουργούν με την αναδιανεμητική μέθοδο χρηματοδότησης Pay-As-You-Go και* [φευ!] *διατηρούν ελάχιστα αποθεματικά».*[49] Όμως, τόνιζε, *«τα συστήματα επικουρικών συντάξεων συνήθως λειτουργούν με μερική ή πλήρη κεφαλαιοποίηση και είναι αυτά τα ταμεία που δημιουργούν τον όγκο των αποθεματικών της κοινωνικής ασφάλισης στις σύγχρονες βιομηχανικές κοινωνίες»*. Λαμπρό παράδειγμα τέτοιας «βιομηχανικής κοινωνίας» η αμερικάνικη, που μαζί με άλλες έχει *«εγκαίρως ολοκληρώσει τη μεταρρύθμιση της κοινωνικής ασφάλισης»*, αρχίζοντας την κεφαλαιοποίηση των επικουρικών συντάξεων απ' το 1975, αυξάνοντας έτσι τρελά τ' αποθεματικά! (Η περίπτωση Enron για ευνόητους λόγους δεν αναφέρεται ποτέ).

Τι είχε προτείνει λοιπόν ο κ. Νεκτάριος και τι συνεχίζει να προτείνει σήμερα μέσω της «Επιτροπής των Σοφών»; Ότι *«σύμφωνα με επιστημονικές* [sic] *αναλύσεις των 2 τελευταίων δεκαετιών και συνακόλουθες πολιτικές προσεγγίσεις των μεταρρυθμίσεων στα συστήματα κοινωνικής ασφάλισης»*, πρέπει να καταλήξουμε σ' ένα μικτό σύστημα όπου το σχετικό βάρος του αναδιανεμητικού συστήματος (για την κύρια σύνταξη) θα περιορίζεται (και είδαμε καλά πώς ήδη γίνεται αυτό με νόμους και πρακτικές χρόνων) ενώ θα εισάγεται ο θεσμός του συμπληρωματικού κεφαλαιοποιητικού συστήματος για την επικουρική που *«προσφέρει μεγαλύτερες εσωτερικές αποδόσεις»* στους ασφαλισμένους και ίσως και πρόωρη συνταξιοδότηση.[50] Καθώς θα κεφαλαιοποιούνται τα επικουρικά και θ' αυξάνονται τ' αποθεματικά τους, θα γίνουν οι «πρώτοι θεσμικοί επενδυτές» στις χρηματαγορές, επίχαιρε ο κ. Νεκτάριος, για να καταγγείλει βεβαίως όποιους *«ποσοτικούς περιορισμούς υπάρχουν στις επενδύσεις των αποθεματικών»*. Στη δε περίπτωση της Ελλάδας έβρισκε απαράδεκτο το «εξαιρετικά περιοριστικό κανονιστικό πλαίσιο» για τις επενδύσεις των αποθεματικών. Όπως έχουμε πει, σύμφωνα με το νόμο 1611/50, όλα τ' αποθεματικά δεσμεύονταν απ' την Τράπεζα της Ελλάδας με ειδικό επιτόκιο. Αρχές του '90 με διαδοχικές ρυθμίσεις καταργείται το «ειδικό επιτόκιο» και τ' αποθεματικά τοκίζονται με το τρέχον επιτόκιο καταθέσεων (το οποίο εδώ και μια εικοσιπενταετία μειώνεται διαρκώς). Επίσης τα ταμεία υποσχέθηκαν να επενδύουν το 20% των διαθεσίμων τους –το 2001 αυτό ανέβηκε στο 23%– ενώ βάσει του νόμου 3586/07, που ψηφίστηκε μετά το σκάνδαλο των «δομημένων ομολόγων»,

49. Μ. Νεκτάριου, Τα αποθεματικά των ταμείων, Οικονομικός Ταχυδρόμος, 19/1/2002.

50. Σε αυτό βέβαια διαψεύστηκε καθώς από το «νόμο Πετραλιά» και μετά οι επικουρικές συντάξεις άρχισαν να περικόπτονται και πρόσφατα οι πρόωρες συνταξιοδοτήσεις καταργήθηκαν.

τα ταμεία μπορούν να επενδύουν σε ομόλογα σταθερού και κυμαινόμενου επιτοκίου και repos του ελληνικού δημοσίου (πλην των δομημένων ομολόγων), και το 23% των αποθεματικών τους σε μετοχές, ακίνητα, δομημένα ομόλογα (με κάποιους περιορισμούς ως προς το ακριβές ποσοστό που μπορεί να επενδυθεί σε «δομημένα ομόλογα») κλπ. Το 1994, άλλωστε, είχε καταργηθεί ο νόμος 1611/50 και όλα τα διαθέσιμα των ταμείων επενδύονταν σε χρεόγραφα του Δημοσίου. Άρα, ας κρατήσουμε εδώ το πρώτο στοιχείο που έθιγε ο κ. Νεκτάριος: το περιοριστικό πλαίσιο και η Τράπεζα της Ελλάδας ήταν βασικά εμπόδια για τη διαχείριση των αποθεματικών.

Στη συνέχεια έκανε αναφορά σε πρόταση της επιτροπής της ΕΕ του 2000 σχετικά με την εναρμόνιση των διατάξεων για τα επαγγελματικά ταμεία. (Ας έχουμε υπόψη μας ότι το 25% των εργαζόμενων στην ΕΕ ανήκει σε κάποιο τέτοιο επαγγελματικό επικουρικό ταμείο). Τα ταμεία αυτά λειτουργούν στη βάση συμφωνίας μεταξύ εργοδοτών και εργαζόμενων ή μεταξύ ταμείων και εργαζόμενων. Μ' άλλα λόγια μπορεί να πληρώνουν εισφορές τ' αφεντικά και οι εργαζόμενοι ή μόνο οι εργαζόμενοι! Ας κρατήσουμε λοιπόν εδώ ένα δεύτερο στοιχείο: ο κ. Νεκτάριος έκλεινε την πρότασή του συμφωνώντας σ' αυτό το τελευταίο, αφού τόνιζε ότι με το «μικτό σύστημα» *«ενισχύεται η ανάπτυξη και η ανταγωνιστικότητα της οικονομίας, με την αύξηση της θεσμικής αποταμίευσης και τη μείωση των συνολικών εισφορών»*. Αναφερόταν φυσικά στη μείωση των εισφορών των αφεντικών.

Από την πλευρά του το κράτος, ό,τι είπε δια στόματος κ. Νεκτάριου, το πέρασε στα πλαίσια του «νόμου Ρέππα» (3029/02) όταν πρωτοκυκλοφόρησε αυτή η μπροσούρα:

α) *«τα επικουρικά ταμεία θα διοικούνται από εκπροσώπους των εργαζόμενων και των εργοδοτών που πληρώνουν εισφορές»* – να πως τα «περιοριστικά πλαίσια» και η Τράπεζα της Ελλάδας φύγαν από τη μέση.

β) *«με Συλλογική Σύμβαση Εργασίας τα συνδικάτα και οι εργοδότες σε επίπεδο επιχείρησης, ομίλου ή κλάδου και με ελάχιστο αριθμό τους 100 εργαζόμενους θα μπορούν να συνάπτουν ιδιωτικά συμβόλαια πρόσθετης ασφάλισης. Η παροχή των εργαζόμενων-μετόχων θα είναι ενός προκαθορισμένου ορίου και θα μπορούν ν' αποχωρούν νωρίτερα του χρόνου συνταξιοδότησης και να λαμβάνουν προκαθορισμένο μηνιαίο ποσό ή εφάπαξ παροχή σε συνάρτηση με το χρόνο και το ύψος των* [ατομικών] *εισφορών. Στο ταμείο πρόσθετης ασφάλισης θα εισφέρουν είτε οι εργαζόμενοι και οι εργοδότες είτε μόνο το ένα μέρος* [μαντέψτε ποιο!] *αναλόγως του περιεχομένου της Σύμβασης»*.[51]

51. Βλ. το άρθρο 7 του «νόμου Ρέππα».

Το κράτος λοιπόν έκανε πράξη τα σχέδιά του. Και τα συνδικάτα; Ο μηχανισμός μεσολάβησης, οι «εκπρόσωποί μας», που αντλούν την εναπομείνασα νομιμότητά τους από το πεδίο της διανομής και μιλάνε για «εθνική συνεννόηση» κάθε φορά που φοβούνται ότι θ' αποκαλυφθεί πως το κράτος τους είναι απλώς καπιταλιστικό και κάθε άλλο παρά ουδέτερο; Μα, έστω εν μέρει, δικαιώθηκαν! Όντας ήδη «συνεννοημένοι» με το κράτος και τ' αφεντικά, ζητούσαν επί μια δεκαπενταετία ακριβώς τα ίδια πράγματα. Διαβάζοντας την μπροσούρα της *Εθνικής Συνδιάσκεψης για το Ασφαλιστικό* του 2001, βλέπουμε ότι η ΓΣΕΕ είχε προτείνει κι αυτή ένα «μικτό σύστημα» όπου η κύρια σύνταξη θα παραμένει κρατική και αναδιανεμητική βασιζόμενη στην περίφημη «τριμερή χρηματοδότηση». Η επικουρική όμως θα είναι κεφαλαιοποιητική (δηλ. οι ατομικές εισφορές θα επενδύονται και οι συντάξεις θα είναι ανάλογες των αποδόσεων) και η επαγγελματική κομμάτι της. Τι ακριβώς διεκδικούσαν τότε οι συνδικαλιστές και γιατί; Η ενοποίηση των επικουρικών ταμείων που πρότειναν ήταν η διέξοδος που θα τους επέτρεπε να παίξουν πρωταρχικό ρόλο αφού θα καλύπτονταν μαζικά εργαζόμενοι ενός τομέα (δημόσιου και ιδιωτικού), π.χ. στις τηλεπικοινωνίες. Ειδικά για την επαγγελματική πρότειναν να μπορούν εργοδότες και εργαζόμενοι με βάση συλλογικές συμβάσεις (και εδώ υπεισέρχονται οι συνδικαλιστές) να συστήνουν «αυτοδιαχειριζόμενα και αυτοδιοικούμενα» απ' τους ίδιους επαγγελματικά ταμεία (Funds) με μια εισφορά 1/1, με εισφορά μόνο του εργοδότη ή με εισφορά μόνο του εργαζόμενου. Γι' αυτό αντιτίθονταν στο νόμο του '92 που δεν έδινε αυτή τη δυνατότητα. Η «συνδιαχείριση» αυτών των ταμείων, δηλ. η συμμετοχή των συνδικαλιστών στη διαχείρισή τους, απ' τη μια θα είχε ανταγωνιστικό χαρακτήρα προς την ιδιωτική ασφάλιση[52] και απ' την άλλη θα τους έδινε τη δυνατότητα να προτείνουν μορφές επένδυσης των αποθεματικών. Πρότειναν μάλιστα τον καθορισμό *«ενδεικτικών ορίων για τους αναλαμβανόμενους επιχειρηματικούς κινδύνους στο σύνολο του χαρτοφυλακίου, με ευέλικτο πλαίσιο σε ό,τι αφορά τις τοποθετήσεις σε 'παράγωγα χρηματοοικονομικά προϊόντα'»*, κάτι που ρυθμίστηκε αρχικά με τον «νόμο Ρέππα» 3029/02 και στη συνέχεια από την κυβέρνηση Καραμανλή με το νόμο 3586/07. Οι συνδικαλιστές δηλ. διεκδίκησαν ν' αναβαθμιστούν σε επενδυτές ενός μέρους του μισθού των εργαζόμενων, τους οποίους αντιμετώπισαν ως «πελάτες» τους. Το ζήτημα είναι αρκετά σοβαρό γιατί προδιαγράφει μια ιστορική μετεξέλιξη των συνδικάτων, άσχετα με το γεγονός ότι τελικά, εξαιτίας της «κρίσης δημόσιου χρέους», όπως θα δούμε στη συνέχεια, τα σχέδια για τη συνδιαχείριση των αποθεματικών κεφαλαίων από τους συνδικαλιστές ναυάγησαν στην ξέρα των λεπλατημένων Ταμείων.

52. Άλλωστε η ΓΣΕΕ είχε προτείνει την *«ενίσχυση της ανταγωνιστικότητας των κοινωνικών κεφαλαίων»*, τη *«δυνατότητα αξιοποίησης των περιουσιακών τους στοιχείων»*, τη *«δυνατότητα αυτοτελούς επενδυτικής πολιτικής και ελεύθερης αξιοποίησης της περιουσίας των οργανισμών της κοινωνικής ασφάλισης με όρους που απολαμβάνουν οι ιδιωτικές ασφαλιστικές εταιρείες, προκειμένου να αρθεί η άνιση μεταχείριση»*!

Επιπλέον, η ΓΣΕΕ, σύμφωνα με την αναλογιστική της μελέτη για το ασφαλιστικό του 2007, εξέφρασε την αντίθεσή της σε «οποιαδήποτε αύξηση των εισφορών» επειδή αυτή *«θ' αποδειχθεί αντιπαραγωγική, αντιαναπτυξιακή και πάντως θα οδηγήσει σε δυσμενή αποτελέσματα για το ίδιο το σύστημα κοινωνικής ασφάλισης»*. Με άλλα λόγια, στήριξαν τα αφεντικά που διαχρονικά δεν θέλουν να δίνουν περισσότερα φράγκα για τον έμμεσο μισθό. Αντ' αυτού, είχαν προτείνει την πλήρη εφαρμογή του νόμου 3029/02 με τη συμπλήρωση από τον κρατικό προϋπολογισμό πέραν του 1% του ΑΕΠ για τη διασφάλιση της πλεονασματικής λειτουργίας του ΙΚΑ-ΕΤΑΜ (μέχρι περίπου το 1,40% του ΑΕΠ). Παράλληλα, είχαν προτείνει την ένταξη 8 ειδικών ταμείων και κλάδων κύριας ασφάλισης στο ΙΚΑ-ΕΤΑΜ το αργότερο μέχρι την 1/1/2008, ώστε η μισθωτή εργασία να καλύπτεται, στο μέγιστο τμήμα της, από ένα και μόνο «βιώσιμο οικονομικά» ασφαλιστικό φορέα. Πρότασή τους ήταν επίσης η δημιουργία ενός Ειδικού Λογαριασμού Κοινωνικής Αλληλεγγύης (ΕΛΚΑ) με χρηματοδότηση μεταξύ άλλων από την παρακράτηση μέρους των εσόδων από τις «αποκρατικοποιήσεις».

Τόσο ο «νόμος Ρέππα» όσο και ο «νόμος Πετραλιά» ανταποκρίθηκαν σε μεγάλο βαθμό στις «μεγάλες προσδοκίες» και τα αιτήματα των συνδικαλιστών. Ο «νόμος Ρέππα» προέβλεψε τη σύσταση επαγγελματικών ταμείων, των οποίων μάλιστα τα αποθεματικά μπορούσαν να επενδυθούν έως ποσοστό 70% σε μετοχές και αντίστοιχα μεταβιβάσιμα αξιόγραφα, έως 10% σε ακίνητα και έως 20% σε έντοκα γραμμάτια και τραπεζικές καταθέσεις. Προέβλεψε επίσης την ένταξη των «ειδικών ταμείων» κύριας ασφάλισης στο ΙΚΑ και τη συμμετοχή των συνδικαλιστών στη διοίκηση του ΕΤΕΑΜ. Γι' αυτό το λόγο τον υποδέχτηκαν με διθυράμβους ως «κατάκτηση του συνδικαλιστικού κινήματος», «καλύτερη δυνατή ρύθμιση», «νόμο με τον οποίο το συνδικαλιστικό κίνημα κεφαλαιοποίησε τους αγώνες του».[53]

Ο «νόμος Πετραλιά» τους είχε καταστήσει πλειοψηφία της διοίκησης των επικουρικών ταμείων και είχε προωθήσει πιο αποφασιστικά την ένταξη των «ειδικών ταμείων κύριας ασφάλισης» στο ΙΚΑ και την ενοποίηση των επικουρικών ταμείων. Παραπέρα, η δημιουργία του «Ασφαλιστικού Κεφαλαίου Αλληλεγγύης των Γενεών» (ΑΚΑΓΕ) που προέβλεπε ο «νόμος Πετραλιά» εντασσόταν και αυτή, όπως αναφέραμε, στα αιτήματα της ΓΣΕΕ. Το «fund» αυτό θα προέκυπτε από την παρακράτηση του 10% επί των εσόδων των ιδιωτικοποιήσεων, του 4% επί του ΦΠΑ, και του 10% επί των «κοινωνικών πόρων» των ταμείων, όπως οι παρακρατήσεις του ΤΣΜΕΔΕ στην εισαγωγή μηχανημάτων (0.1%) ή παρακρατήσεις του Ταμείου Επικουρικής Ασφάλισης στις πετρελαιοβιομηχανίες (1% επί του κύκλου εργασιών των εταιρειών πετρελαίου) κ.α. Στην πράξη τα έσοδα του ΑΚΑΓΕ τελικά προήλθαν μόνο από την απόδοση του ΦΠΑ και, ένα χρόνο αργότερα, από τις «Εισφορές Αλληλεγγύης Συνταξιούχων», που όπως ήδη είδαμε επιβλήθηκαν μέσω του νόμου 3863/10 και

53. ΓΣΕΕ, *Η κοινωνική ασφάλιση στην Ελλάδα*, Αθήνα, 2002.

οι οποίες μεταφέρονταν και «κλειδώνονταν» στο λογαριασμό του ΑΚΑΓΕ μέχρι 1/1/2015. Έτσι σχηματίστηκε ένα αποθεματικό κεφάλαιο, το οποίο θα επενδυόταν σύμφωνα με τις διατάξεις του νόμου 3586/07 προκειμένου να χρηματοδοτηθούν οι κλάδοι ασφάλισης από 1/1/2009. Τη διαχείριση του κεφαλαίου αυτού θα ασκούσε αποκλειστικά η κυβέρνηση, καθώς δεν προβλεπόταν η συμμετοχή συνδικαλιστών στα διοικητικά όργανα.[54]

Την ίδια περίοδο χρηματιστικοποίησης των αποθεματικών κεφαλαίων των Ταμείων, οι συνδικαλιστές έκαναν τη βρώμικη δουλειά στους χώρους εργασίας προκειμένου να προχωρήσουν απρόσκοπτα τόσο οι ιδιωτικοποιήσεις, όσο και η σταδιακή αναδιάρθρωση του ασφαλιστικού συστήματος –σταδιακή γιατί όπως ήδη δείξαμε τα αφεντικά ακολούθησαν μια συστηματική τακτική μακροχρόνιου πολέμου φθοράς, κατορθώνοντας να προχωρήσουν τη μία μερική μεταρρύθμιση μετά την άλλη, χτυπώντας τα δικαιώματα της μίας ή της άλλης κατηγορίας ασφαλισμένων μεμονωμένα και διαδοχικά, και (σχεδόν) ποτέ όλων μαζί. Ποιός ήταν ακριβώς ο ρόλος των συνδικαλιστών; Χτυπούσαν πατρικά τον ώμο σε όσους «δεν θίγονταν» –πάντα ήταν «κάποιοι άλλοι» αυτοί που πλήρωναν το μάρμαρο των επιμέρους ασφαλιστικών μεταρρυθμίσεων, με χαρακτηριστικότερο ίσως παράδειγμα το διαχωρισμό των ασφαλισμένων σε όσους είχαν ασφαλιστεί πριν από το 1993 και όσους ασφαλιστηκαν μετά από αυτό, σύμφωνα με τον νόμο 2084/92, ο οποίος ψηφίστηκε με την ανοχή των «παλιών» εργαζομένων και πριν βεβαίως πιάσουν δουλειά οι «νέοι», τους οποίους χτυπούσε ο εν λόγω νόμος. Ταυτόχρονα ενθάρρυναν τα γενναιόδωρα προγράμματα εθελούσιας εξόδου/πρόωρης συνταξιοδότησης στις ΔΕΚΟ, με αντάλλαγμα την κάτω-από-το-τραπέζι υπόσχεση ότι το κράτος θα καλύπτει, μέσω του κρατικού προϋπολογισμού, τα ελλείμματα των επικουρικών ταμείων, τα οποία πλέον συνδιοικούσαν.

Ας δούμε μια κοινή μεθόδευση ταυτόχρονης ιδιωτικοποίησης ΔΕΚΟ και συγχώνευσης Ταμείων, δηλαδή μεταφοράς των χρεών του ενός Ταμείου στο άλλο. Οι εργαζόμενοι της ΔΕΗ ήταν ασφαλισμένοι μόνο στην επιχείρησή «τους», σε επαγγελματικό Ταμείο κύριας ασφάλισης. Άρα, και εν όψει ιδιωτικοποίησης της ΔΕΗ, όποιος αγόραζε τη ΔΕΗ θα αγόραζε και τις υποχρεώσεις της προς τους εργαζόμενούς της – κάτι που κανείς συνετός υποψήφιος αγοραστής δεν θα επιθυμούσε. Έτσι, με τη συναίνεση της ΓΕΝΟΠ-ΔΕΗ, συμφωνήθηκε από ΠΑΣΟΚ, ΝΔ

54. Πέρα από την οικονομική σκοπιμότητα της δημιουργίας του ΑΚΑΓΕ σαφής ήταν και η ιδεολογική του σκοπιμότητα. Πίσω από την αναφορά στους πόρους από το ΦΠΑ και τις «αποκρατικοποιήσεις» βρισκόταν η προσπάθεια ιδεολογικής νομιμοποίησης τόσο των ιδιωτικοποιήσεων όσο και της πιθανότατης αύξησης του ΦΠΑ. Επιπλέον εμφανιζόταν επισήμως το καινούριο φρούτο της «αλληλεγγύης των γενεών» (ή του πολέμου μεταξύ γενεών, όπως τον είχαν ονομάσει οι αχρείοι νεοφιλελεύθεροι ιδεολόγοι της ομάδας G700). Στόχος της φιλολογίας αυτής ήταν να στραφούν οι νέοι και πιο υποτιμημένοι εργαζόμενοι ενάντια στους μεγαλύτερους, τους γονείς τους, οι οποίοι δεν είχαν χτυπηθεί στον ίδιο βαθμό από τη νεοφιλελεύθερη αναδιάρθρωση μέχρι τότε.

και τον τότε ΣΥΝ η ίδρυση ενός νέου Ταμείου για τους εργαζόμενους της ΔΕΗ και το 1999 ψηφίστηκε και ο σχετικός νόμος. Η επιχείρηση της ΔΕΗ έπρεπε να μεταφέρει σε αυτό το Ταμείο 18 δισ. ευρώ σε σημερινές τιμές. Όμως δεν τα κατέβαλε. Τα εγγυήθηκε απλώς το Δημόσιο, αλλά ούτε αυτό τα κατέβαλε. Κατόπιν, με τον «νόμο Πετραλιά» το 2008, το δημόσιο «φορτώνει» τις υποχρεώσεις του προς το νέο Ταμείο της ΔΕΗ στο ΙΚΑ διά της ενσωμάτωσης του πρώτου στο δεύτερο. Η αυτή μέθοδος ακολουθήθηκε και για τα επικουρικά Ταμεία των Τραπεζών, με αποτέλεσμα το ΙΚΑ να «φορτωθεί» νέες υποχρεώσεις ύψους 6 δισ. ευρώ. Η ΓΕΝΟΠ-ΔΕΗ επέτρεψε τη μεταφορά των αποθεματικών του Ταμείου της στην μαύρη χοάνη του ελλειμματικού ΙΚΑ, ενώ με τα αποθεματικά που το Ταμείο τότε διέθετε θα μπορούσε άνετα να αγοράσει… την ίδια τη ΔΕΗ.

Η παραπάνω τακτική των αφεντικών και των συνδικαλιστών, η τακτική της ενθάρρυνσης της πρόωρης συνταξιοδότησης συνεχίστηκε αμείωτη και την εποχή των μνημονίων. Είτε επιβάλλοντας την άμεση μείωση των δαπανών στις ζημιογόνες ΔΕΚΟ (βλ. προγράμματα «εθελούσιας εξόδου» και μετατάξεων σε άλλες υπηρεσίες, με μικρότερο πάντοτε μισθό), είτε θεσπίζοντας το μέτρο της εργασιακής εφεδρείας (νόμος 3986/11) ή της κατάργησης των οργανικών θέσεων όσων τελούν υπό καθεστώς προ-συνταξιοδοτικής διαθεσιμότητας (νόμος 4024/11) ή μετατάσσονται (νόμος 4093/12), η πολιτική της εσωτερικής υποτίμησης έσπρωξε πολλούς εργαζομένους στην πρόωρη σύνταξη, αλλοιώνοντας ακόμη περισσότερο την αναλογία ασφαλισμένων εργαζομένων/συνταξιούχων. Οι μέχρι το 2013 εθελούσιες έξοδοι σε τράπεζες, υπηρεσίες και οργανισμούς του ευρύτερου δημόσιου τομέα (ΟΤΕ, Ολυμπιακή, ΕΡΤ, ΔΕΗ, ΟΛΠ κλπ.) υπολογίστηκε ότι προκάλεσαν ελλείμματα στα ασφαλιστικά ταμεία –και στο ΙΚΑ– που ξεπερνούν τα 5 δισ. ευρώ. Στις ζημιές αυτές δεν προσμετρώνται οι απώλειες εξαιτίας της μείωσης χιλιάδων

θέσεων εργασίας στον τραπεζικό τομέα μέσω της απανωτής εφαρμογής σχετικών προγραμμάτων τα τελευταία χρόνια.

Ταυτόχρονα, οι καπιταλιστές αποδέσμευσαν τις «Εισφορές Αλληλεγγύης Συνταξιούχων» από τον λογαριασμό της ΑΚΑΓΕ και επέτρεψαν την μεταφορά τους –μέχρι του ποσού των 35 εκατ. ευρώ ετησίως– σε άλλο λογαριασμό (του Υπουργείου Εσωτερικών) για να καλυφθούν οι υποχρεώσεις του κράτους, υποτίθεται, σχετικά με το πρόγραμμα «Βοήθεια στο σπίτι» (βλ. νόμος 4024/11). Στην πράξη βέβαια τα λεφτά αυτά θα χρησιμοποιηθούν αλλού. Παρότι τα αφεντικά και το πολιτικό τους προσωπικό, όταν πρόκειται να δικαιολογήσουν άλλη μία μείωση των συντάξεων, μας λένε ότι αυτό γίνεται για να σωθεί το ασφαλιστικό σύστημα, αυτό δεν είναι παρά (άλλο) ένα θρασύτατο **ψέμμα**. *Τα λεφτά που εξοικονομούνται από τις περικοπές στις συντάξεις (23,5 δισ. ευρώ μόνο την περίοδο 2014-2015) ποτέ δεν χρησιμοποιήθηκαν για να αυξηθούν τα αποθεματικά των ασφαλιστικών ταμείων και άρα για να βελτιωθεί η κεφαλαιακή τους βάση, αλλά αποταμιεύτηκαν σε ειδικό λογαριασμό, μέσω του οποίου αποπληρώθηκαν οι δανειστές του ελληνικού κράτους*. Τα λεφτά από το λογαριασμό του ΑΚΑΓΕ δεν θα πάνε, αργά ή γρήγορα, στο πρόγραμμα «Βοήθεια στο σπίτι», αλλά στο πρόγραμμα «Βοηθώ τους τοκογλύφους δανειστές μου».

Με το να χρησιμοποιούνται όμως τα όποια –ύστερα από τόσες δεκαετίες αδειάσματος των Ταμείων– αποθεματικά για την αποπληρωμή των δανείων, στα πλαίσια των τριών Μνημονίων που έχουν υπογραφεί ως τις μέρες μας, τα όποια όνειρα έκαναν οι συνδικαλιστές να μετατρέψουν τα συνδικάτα, πέρα από μηχανισμούς πολιτικής πελατειακής εξυπηρέτησης, σε επενδυτικές εταιρίες αποδείχτηκαν εξαιρετικά φιλόδοξα και βραχυπρόθεσμα. Στις μέρες μας, καθώς η αριστερά του κεφαλαίου σφιχταγκάλιασε την πολιτική της ύφεσης, επιλέγοντας ταυτόχρονα να καλύψει επί έξι μήνες τους μεσοαστούς και τους καπιταλιστές μέχρις ότου αυτοί αδειάσουν τις τράπεζες από τις καταθέσεις τους,[55] η νέα εθνική διήγηση δεν περνά μέσα

55. Αν και δυστυχώς οι σχετικοί πίνακες δίνουν μόνο τα συγκεντρωτικά στοιχεία, με αποτέλεσμα να γίνεται δύσκολος ο υπολογισμός του συνολικού ύψους των καταθέσεων των μεσοαστικών στρωμάτων που στάλθηκαν σε τράπεζες του εξωτερικού ή κρύφτηκαν σε θυρίδες, η μεγάλη μείωση των προθεσμιακών καταθέσεων μπορεί να σκιαγραφήσει την έκταση του φαινομένου.

	Σύνολο καταθέσεων	Καταθέσεις όψεως	Καταθέσεις ταμιευτηρίου	Προθεσμιακές καταθέσεις
Τέλη 2009	196,9 δισ. ευρώ	11,5 δισ. ευρώ	75,8 δισ. ευρώ	109,6 δισ. ευρώ
Ιούλιος 2015	102,9 δισ. ευρώ	8,3 δισ. ευρώ	46,8 δισ. ευρώ	47,8 δισ. ευρώ

Όσον αφορά τις καταθέσεις των εγχώριων μη χρηματοπιστωτικών επιχειρήσεων, αυτές από 38 δισ. στα τέλη του 2008 έφτασαν στο ελάχιστο ύψος τους (μόλις 12,5 δισ. ευρώ) τον Ιούλιο, ενώ η κυβέρνηση τραβούσε «κόκκινες γραμμές» στους δανειστές και διοργάνωνε δημοψηφίσματα...

από την άνοδο του χρηματιστηρίου «μας» αλλά από την αποπληρωμή των δανείων «μας». Παρόλα αυτά, έστω και στο νέο ασφυκτικό δημοσιονομικό περιβάλλον που καθορίζεται από την περιοδική καταβολή τοκοχρεολυσίων, υπάρχει μια μικρή θεσούλα για τους συνδικαλιστές.

Αναφερόμαστε στην πρόβλεψη που, όπως είδαμε, γίνεται στο νέο ασφαλιστικό νομοσχέδιο για πρόσθετο ποσοστό αναπλήρωσης της τάξης του 25%, πέρα από την «κανονική» αναπλήρωση, και το οποίο θα προκύπτει από προγράμματα **επαγγελματικής**, αλλά και ιδιωτικής ασφάλισης. Ιδού νέο πεδίο δόξης, λοιπόν, για τους wannabe επενδυτές-συνδικαλιστές. Μέσω αυτής της πρόβλεψης ο ρόλος των συνδικάτων, καταρχήν μέσα στις επιχειρήσεις, εδραιώνεται καθώς η ύπαρξη επαγγελματικών προγραμμάτων ασφάλισης αναγκαστικά θα οδηγήσει σε ακόμη πιο μεγάλο διαχωρισμό των ασφαλισμένων, σε σχέση με σήμερα, προσδένοντάς τους ακόμη πιο πολύ με τα αφεντικά τους **και** τα επιχειρησιακά συνδικάτα. Από την άλλη, τα προς συνδιαχείριση χρήματα μπορεί μην είναι πλέον πολλά, αλλά ας μην ξεχνάμε ότι η ΓΣΕΕ ήταν υπέρ οποιασδήποτε συμφωνίας με τους δανειστές, ενώ στο πρόσφατο δημοψήφισμα του περασμένου Ιουλίου υποστήριξε ανοικτά την φράξια του «Ναι» (στα Μνημόνια). Σε αυτή τη ρημάδα τη ζωή δεν μπορεί κανείς να τα θέλει όλα, και μνημόνια και λεφτά στα αποθεματικά για να μπορεί να κάνει το κομμάτι του...

Όλοι ικανοποιημένοι λοιπόν; Το κράτος εξακολουθεί να διαχειρίζεται το εθνικό μεταβλητό κεφάλαιο και τον κοινωνικό μισθό για να πληρώνει τις δανειακές υποχρεώσεις του· τα συνδικάτα μπορεί να μην κατάφεραν τελικά να συνδιαχειριστούν τα συσσωρευμένα αποθεματικά αφού αυτά σταδιακά κατασχέθηκαν από τους δανειστές, αλλά ο νέος νόμος δεν τους αφήνει τελείως ξεδοντιασμένους και ξεκρέμαστους στην σκηνή. Κι εμείς; Το προλεταριάτο, ως γνωστόν, δεν είναι ομογενοποιημένο. Όσοι ανήκουν στην (εκτεταμένη πια) ζώνη αόρατης ανασφάλιστης εργασίας («μαύροι» εργαζόμενοι, «καταρτιζόμενοι» στα προγράμματα του ΟΑΕΔ, η συντριπτική πλειοψηφία των μεταναστών) και εφεδρικού εργατικού δυναμικού (άνεργοι –επιδοτούμενοι και μη) καλούνται να αναλάβουν ένα όλο και μεγαλύτερο κομμάτι του κόστους αναπαραγωγής της εργασιακής τους δύναμης, κάτι που όμως αποτελεί πάντοτε επίδικο αντικείμενο της ταξικής πάλης καθώς το κεφάλαιο δεν πρόκειται να ξεμπερδέψει με τους αγώνες τόσο εύκολα. (Πάντως, στόχος των πολιτικών που ακολουθούνται είναι ο υποβιβασμός ενός όλο και μεγαλύτερου κομματιού της εργατικής τάξης στο επίπεδο της κατώτατης «εθνικής» σύνταξης). Ωστόσο, το ίδιο ισχύει και για τους άλλους, τους λίγους τώρα πια δήθεν υψηλόμισθους, οι οποίοι βρίσκονται μπροστά σε μια προσπάθεια επιβολής ενός όλο και πιο εντατικοποιημένου εργασιακού βίου που θα διαρκεί, σύμφωνα και με την επιδίωξη όλων των ασφαλιστικών και εργασιακών νόμων, για περισσότερα χρόνια και θα καταλήγει κι αυτός στη χαμηλή σύνταξη. Κάπως έτσι ελπίζει το ντόπιο κεφάλαιο να αντιστρέψει προς όφελός του τη διαρκή κρίση στην οποία βρίσκεται λόγω της κρίσης των ταξικών σχέσεων, αλλά δεν είναι καθόλου σίγουρο, με δεδομένο το διεθνές πλαίσιο, ότι θα καταφέρει να αντιστρέψει το καθεστώς ύφεσης που το ίδιο δημιούργησε.

❖

Όπως δείξαμε στο δεύτερο κεφάλαιο, το καπιταλιστικό κοινωνικό κράτος ως ρυθμιστής της αναπαραγωγής των καπιταλιστικών ταξικών σχέσεων βασίζεται στην κινητοποίηση ικανοποιητικής ποσότητας εργασίας για την αξιοποίηση του κεφαλαίου, δηλ. στη ταχύτερη αύξηση της παραγωγικότητας από τους μισθούς. Από τη στιγμή που η εκμετάλλευση γίνεται όλο και πιο δαπανηρή και ο ρυθμός αύξησης της παραγωγικότητας της εργασίας πέφτει, οι ταξικές σχέσεις εισέρχονται σε κρίση. Αυτή η κρίση ήταν οξύτερη στην Ελλάδα σε σύγκριση με τις άλλες ευρωπαϊκές χώρες, γι' αυτό δεν επιβλήθηκε εδώ μόνο μια πολιτική συγκράτησης του ρυθμού αύξησης των κοινωνικών δαπανών, αλλά μια πολιτική κατακόρυφης μείωσής τους.

Το πρώτο διάγραμμα που ακολουθεί δείχνει την πορεία του μοναδιαίου κόστους εργασίας από το 1960 μέχρι το 2014, με έτος αναφοράς το 2010. Τα στοιχεία προέρχονται από τη βάση δεδομένων AMECO (Annual Macro-Economic database of European COmmision). Η εν λόγω γραφική παράσταση δείχνει τη μεταβολή του

μεριδίου της εργασίας στο ΑΕΠ, δηλαδή τη μεταβολή του βαθμού εκμετάλλευσης της εργασίας.

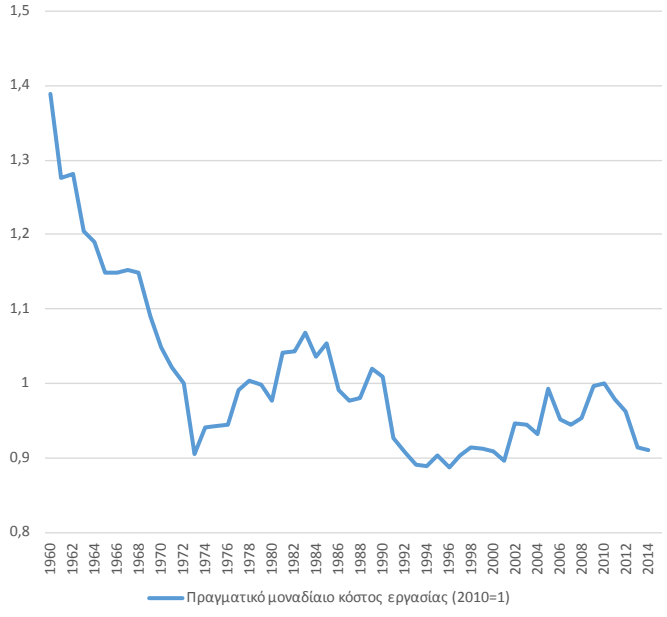

Το δεύτερο διάγραμμα αναλύει περαιτέρω τη μεταβολή αυτή δείχνοντας τη σχέση ανάμεσα στην παραγωγικότητα και τους μισθούς κατά την ίδια περίοδο.

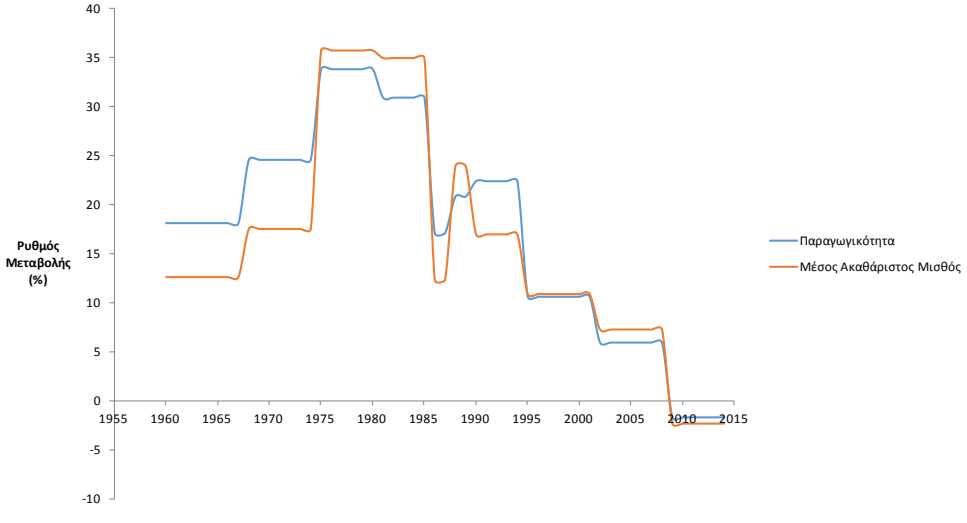

Και τα δύο διαγράμματα δείχνουν καθαρά ότι μετά τη δικτατορία και μέχρι το 1986 οι μισθοί αυξάνονταν ταχύτερα από την παραγωγικότητα με αποτέλεσμα την μείωση του βαθμού εκμετάλλευσης της εργασίας κατά τη διάρκεια αυτής της περιόδου.

Ειδικότερα μεταξύ 1982 και 1986 οι μισθοί αυξάνονται πολύ πιο γρήγορα από την παραγωγικότητα, ως αποτέλεσμα των οξυμμένων ταξικών αγώνων της δεκαετίας του '70, καθώς ένα μεγάλο τμήμα του παραγόμενου πλούτου προσφέρθηκε στην εργατική τάξη ως αντάλλαγμα για την άμβλυνση των ταξικών αγώνων. Το πρώτο μισό της δεκαετίας του '90, όταν τίθεται σε εφαρμογή η πολιτική της καπιταλιστικής αναδιάρθρωσης, η τάση αυτή αντιστρέφεται με αποτέλεσμα την εκ νέου αύξηση του βαθμού εκμετάλλευσης της εργασίας. Όπως φαίνεται όμως η διαδικασία αναδιάρθρωσης των καπιταλιστικών σχέσεων εκμετάλλευσης μπλοκαρίστηκε και δεν απέδωσε τους αναμενόμενους καρπούς, αφού στο 2ο μισό της δεκαετίας του '90 ο βαθμός εκμετάλλευσης της εργασίας παρέμεινε περίπου σταθερός για να μειωθεί και πάλι στη συνέχεια από το 2001 μέχρι και το 2008, μια περίοδο κατά την οποία οι μισθοί αυξάνονταν ταχύτερα από την παραγωγικότητα. Μετά το ξέσπασμα της «κρίσης χρέους» και την επιβολή των μνημονίων ο ρυθμός μεταβολής των μισθών γίνεται για πρώτη φορά από τη δεκαετία του '60 αρνητικός και χαμηλότερος από το ρυθμό μεταβολής της παραγωγικότητας που πέφτει και αυτή σε αρνητικά επίπεδα.

Τα παραπάνω στοιχεία δείχνουν ανάγλυφα τη διαρκή κρίση των ταξικών σχέσεων που ξεκίνησε τη δεκαετία του '70. Δείχνουν επίσης γιατί το ελληνικό καπιταλιστικό κράτος εφάρμοσε από το 2010 και μετά την πολιτική απαξίωσης σταθερού και μεταβλητού κεφαλαίου, βασικό κομμάτι της οποίας είναι η τρέχουσα επίθεση στο πεδίο της κοινωνικής ασφάλισης. Το κράτος επιχείρησε να εφαρμόσει μέσα σε 5 χρόνια μέτρα που δεν κατάφερε να περάσει στο σύνολό τους τις δύο προηγούμενες δεκαετίες. Κι αν πράγματι κατάφεραν να ανεβάσουν το βαθμό εκμετάλλευσης της εργασίας στα επίπεδα του 1974, όπως δείχνει το πρώτο διάγραμμα, το γεγονός ότι αυτό έγινε μέσα από τη μείωση της παραγωγικότητας της εργασίας και την αποεπένδυση δεν δίνει καμία εγγύηση για την έξοδο του ελληνικού καπιταλισμού από τη βαθιά ύφεση στην οποία ακόμη βρίσκεται.

❖

Έχουμε πει ήδη ότι η μείωση του κόστους εργασίας (η άνοδος του βαθμού εκμετάλλευσης) επιδιώκεται *και* μέσω της επέκτασης της ζώνης ανασφάλιστης εργασίας. Όχι τόσο ως αύξηση του ποσοστού συμμετοχής της «παραοικονομίας» στο ΑΕΠ (ποσοστό που σταθερά ανέρχεται περίπου στο 30%), όσο κυρίως, ως αύξηση του αριθμού των μισθωτών που στο εξής θα περνούν ένα μέρος του εργασιακού τους βίου στη ζώνη της ανασφάλιστης εργασίας.

Σ' αυτή τη ζώνη εντάσσονται και οι μετανάστες μισθωτοί, η διαθέσιμη, φθηνή εργασιακή δύναμη των οποίων βοηθάει τα αφεντικά να μειώσουν το κόστος εργασίας «ρίχνοντας» τα μεροκάματα σε συγκεκριμένους κλάδους. Γι' αυτό

άλλωστε οι αλβανοί έγιναν δεκτοί με ενθουσιασμό από τα αφεντικά και το κράτος στις αρχές της δεκαετίας του '90 όταν η κερδοφορία των επιχειρήσεων είχε αρχίσει πάλι να πατώνει, οι «προβληματικές» επιχειρήσεις «εκκαθαρίζονταν», οι ώρες απεργίας αυξάνονταν κατακόρυφα και έμπαιναν μπρος νέοι νόμοι για την επέκταση των ελαστικών σχέσεων εργασίας –δηλ. σ' ένα κρίσιμο χρονικό σημείο της ταξικής σύγκρουσης και της καπιταλιστικής αναδιάρθρωσης στην Ελλάδα. Αν αμφιβάλλει κανείς γι' αυτό, του θυμίζουμε τι είχε δηλώσει στη δανέζικη Week-Endanisen στις 20/8/93, ο τότε υπουργός Εθνικής Οικονομίας Στέφανος Μάνος σε μια έξαρση ειλικρίνειας: *«Είμαι ενθουσιασμένος με τους αλβανούς! Πρόκειται φυσικά για παράνομη εργασία, αλλά αυτό αποτελεί προϋπόθεση για να προσφέρουν την εργασία τους σε χαμηλή τιμή... Δεν επιθυμούμε να τους εμποδίσουμε να έρχονται...»*.

Είναι ομολογημένο λοιπόν ότι, για το κεφάλαιο, οι μετανάστες είναι «ευπρόσδεκτοι» μέσα στη χώρα μόνο με την προϋπόθεση ότι είναι διαθέσιμοι και φτηνοί. Αν το κεφάλαιο ήταν αναγκασμένο το 1990 να δίνει στους αλβανούς, πακιστανούς, βούλγαρους και σε όποιους άλλους μετανάστες μισθωτούς, τους μισθούς που έπαιρναν και οι έλληνες μισθωτοί, δεν θα είχε εξ αρχής κανένα συμφέρον να τους «υποδεχτεί» στην Ελλάδα. Ευνόητο είναι, επίσης, ότι το κεφάλαιο και το κράτος του δεν έχουν κανένα λόγο/συμφέρον να ακυρώσουν δια νόμου αυτήν την προϋπόθεση –να νομιμοποιήσουν, δηλαδή, όλους τους μετανάστες και να πράξουν έτσι, ενάντια στα συμφέροντά τους.

Αντίθετα, έχουν κάθε λόγο/συμφέρον να εξορθολογίζουν όλο και περισσότερο τις πολιτικές τους σχετικά με τη μετανάστευση, ώστε, μεταξύ άλλων, να εμφανίζονται ότι συμμερίζονται τις ανησυχίες της «κοινής γνώμης» και των «εκπρόσωπων των εργαζόμενων» (ΓΣΕΕ) σχετικά με τα «προβλήματα που δημιούργησε ο ερχομός τόσων λαθρομεταναστών», και ότι κάνουν το καλύτερο που μπορούν «για τη νομιμοποίηση των παράνομων οικονομικών μεταναστών». Όπως είχε χαρακτηριστικά δηλώσει και ο σημερινός πρόεδρος της δημοκρατίας, όταν ξεκινούσε τη σταδιοδρομία του ως υπουργός εσωτερικών: *«Δεν είναι νοητό για εμάς να υπάρχουν παράνομοι μετανάστες στην Ελλάδα, εύκολα θύματα μαύρης εργασίας και παραβίασης θεμελιωδών δικαιωμάτων του ανθρώπου»*. Έτσι, αυτό που η «κοινή γνώμη» και οι εργαζόμενοι εισέπραξαν ως «νομιμοποίηση των μεταναστών» δεν ήταν στην πραγματικότητα παρά η αναγκαία, για το κεφάλαιο και το κράτος του, πολιτική καταγραφής τους –αρχικά μέσω της έκδοσης μίας προσωρινής άδειας παραμονής (λευκή κάρτα) και στη συνέχεια μέσω της πράσινης κάρτας ισχύος ενός έτους, που μπορούσε να ανανεώνεται ανά διετία εφόσον αποδεικνυόταν η πραγματοποίηση ενός ελάχιστου αριθμού ημερομισθίων. Με ποιο σκοπό; Με σκοπό τον έλεγχο και την πειθάρχησή τους αναφορικά με τον εργασιακό τους βίο καθώς και τον έλεγχο των μεταναστευτικών ροών, απαραίτητος όρος για την εφαρμογή των «σωστών» δόσεων μόνιμης εγκατάστασης και κυκλικού μοντέλου μετανάστευσης, αφού όμως πρώτα επί μία ολόκληρη εννιαετία ('90-'98) εκατοντάδες χιλιάδες μετανάστες,

προερχόμενοι κυρίως από τα Βαλκάνια και την Ανατολική Ευρώπη, εργάζονταν για τα αφεντικά ανασφάλιστοι.

Τότε, όπως και στις τρεις επόμενες «νομιμοποιήσεις», λιγότεροι από τους μισούς μετανάστες κατάφεραν να συγκεντρώσουν τις προϋπόθεσεις για την πράσινη κάρτα. Μετά τα δύο προεδρικά διατάγματα του 1997, ακολούθησε μια πλειάδα νόμων και διαταγμάτων που ψηφίστηκαν και εκδόθηκαν με στόχο την καταγραφή των «παράνομων» μεταναστών (π.χ. οι νόμοι 2610/01, 3386/05 και 3536/07). Οι νόμοι αυτοί δεν στέφθηκαν από επιτυχία λόγω του υψηλού κόστους έκδοσης των αδειών, του αριθμού των απαιτούμενων ενσήμων που η πλειοψηφία των αφεντικών δεν ήταν διατεθειμένη να καταβάλλει, αλλά και της εξαιρετικής αυστηρότητας όσον αφορά τον αριθμό των δικαιολογητικών που απαιτούνται και των απίστευτα γραφειοκρατικών διαδικασιών.[56] Είναι χαρακτηριστικό ότι ελάχιστοι «παράνομοι» μετανάστες –μόλις 138.951 σε σύνολο 250.000 (αναλογία που ίσως να είναι ακόμη μικρότερη καθώς ο αριθμός των «παράνομων» μεταναστών βασίζεται σε επίσημα πλην αναξιόπιστα στοιχεία)– συμμετείχαν στις διαδικασίες καταγραφής που προβλέπει ο νόμος 3386, γεγονός που εκφράζει την άρνηση των μεταναστών εργατών να ανεχτούν τον εμπαιγμό τους. Η μερική αποτυχία της πολιτικής αυτής του κεφαλαίου εκφράζει επίσης την αντιφατικότητά της: από τη μια μεριά, οι

56. Η πρώτη φάση καταγραφής με το ΠΔ 358/97 αποτελεί εξαίρεση καθώς για την υποβολή της αίτησης για λευκή κάρτα απαιτούνταν η συνδρομή ορισμένων απλών προϋποθέσεων, γεγονός που επέτρεψε την καταγραφή ενός μεγάλου αριθμού μεταναστών. Ωστόσο, από τους 371.641 μετανάστες που υπέβαλλαν αίτηση για λευκή κάρτα το 42.7% δεν το πέτυχε, γεγονός που ίσως συνέβαλε στην απαξίωση της διαδικασίας «νομιμοποίησης» στη συνείδηση πολλών μεταναστών.

μετανάστες είναι πιο πρόσφοροι προς εκμετάλλευση όταν είναι παράνομοι· από την άλλη, ο έλεγχός τους είναι αναγκαίος για το κράτος. Με άλλα λόγια, οι αυστηρές προϋποθέσεις «νομιμοποίησης» που τίθενται με στόχο τη διαιώνιση της «παρανομίας» των μεταναστών και την αποδοτικότερη εκμετάλλευσή τους υπονομεύουν τον έλεγχό τους.

Το ελληνικό κράτος, όπως και τ' άλλα ευρωπαϊκά κράτη, θέλει ν' ασκήσει «ορθολογικό» έλεγχο στον όγκο της μετανάστευσης και την ηλικιακή κατανομή των μεταναστών. Επειδή οι μετανάστες είναι ένα εργατικό δυναμικό που αποτελείται από μερίδες διαφορετικών ηλικιών, διαφορετικών ικανοτήτων και διαφορετικών ειδικεύσεων, τα κράτη θέλουν να ευνοήσουν την εισροή εκείνων των μερίδων που διαθέτουν τα «κατάλληλα» δημογραφικά χαρακτηριστικά που θ' ανταποκρίνονται στις κατά τόπους ανάγκες του κεφαλαίου. Παρόλο που τόσο ο νόμος 2610/01 όσο και οι μεταγενέστεροι νόμοι μέχρι και τον μεταναστευτικό κώδικα του 2014 είχαν προβλέψει την οργάνωση και τον έλεγχο της εισροής μεταναστών μέσω της ίδρυσης γραφείων ευρέσεως εργασίας στα προξενεία, δήλωσης εργοδοτικού ενδιαφέροντος μέσω ΟΑΕΔ, ετήσιας ανά περιφέρεια έκθεσης για τις «ανάγκες της αγοράς εργασίας» κλπ, τίποτα από αυτά δεν εφαρμόστηκε στην πράξη. Και σε αυτή την περίπτωση εκφράζεται μια βασική αντίφαση της νεοφιλελεύθερης μεταναστευτικής πολιτικής: από τη μια μεριά η «παρανομία» των μεταναστών είναι συμφέρουσα για το κεφάλαιο καθώς ρίχνει τα μεροκάματα, από την άλλη αυτό μπορεί να αποδειχτεί «ανορθολογικό» όσον αφορά τα «κατάλληλα» δημογραφικά χαρακτηριστικά που απαιτούνται για την αποδοτική αξιοποίηση της εργασιακής δύναμης των μεταναστών. Έτσι το κράτος είναι αναγκασμένο να παρεμβαίνει διαρκώς με αλλεπάλληλες νομοθετικές ρυθμίσεις προκειμένου να διορθώνει τις αποτυχίες των πολιτικών της «απορρύθμισης».

Ο αριθμός των μεταναστών στην Ελλάδα, πριν την μαζική έλευση των «προσφύγων» το 2015, κυμαινόταν ανάμεσα στις 550.000 με 1.000.000 άτομα. Αυτό που επιδίωκε η μεταναστευτική πολιτική των τελευταίων δεκαετιών ήταν:

α) Η εποχική απασχόληση μεταναστών και η επιστροφή στην πατρίδα τους με το «τέλος εποχής». Το ελληνικό κεφάλαιο χρεώνει έτσι σ' αυτούς το κόστος αναπαραγωγής της εργασιακής τους δύναμης, η οποία του προσφέρεται σε «χαμηλή τιμή» λόγω της «παράνομης εργασίας τους». Επιπλέον, οι εκτός Ε.Ε. ασφαλισμένοι μετανάστες, όπως λόγου χάρη οι Αλβανοί που επιστρέφουν στην πατρίδα τους, είναι πολύ πιθανόν να μην δουν ποτέ να τους αναγνωρίζονται ως συντάξιμα τα χρόνια εργασίας τους στην Ελλάδα, από τη στιγμή που το ελληνικό κράτος δεν συνάπτει σχετική σύμβαση με τα κράτη καταγωγής τους.

β) Η αντιστροφή της κρίσης κοινωνικής αναπαραγωγής, για την οποία μιλήσαμε στο τέλος του προηγούμενου κεφαλαίου. Πράγματι, χάρη στους μετανάστες, που τελικά έμειναν μόνιμα στη χώρα, ανανεώθηκε ο πληθυσμός εργάσιμης ηλικίας, καθώς η

πλειοψηφία τους βρισκόταν στις πιο παραγωγικές ηλικίες, με μέσο όρο ηλικίας κατά 10 χρόνια μικρότερο από εκείνο των γηγενών. Έτσι, ξαναζωντάνεψαν τη δεκαετία του '90 η ερημωμένη ύπαιθρος και οι μικρομεσαίες επιχειρήσεις γενικά.

γ) Η παροχή φτηνών υλικών και σεξουαλικών υπηρεσιών στους ντόπιους υποτιμημένους ή/και εντατικοποιημένους εργάτες, δίνοντάς τους έναν υπηρέτη/μια υπηρέτρια για να τους υπηρετεί σ' ένα πλήθος εργασιών. Έτσι το κεφάλαιο πειθαρχεί τους ντόπιους με τη βοήθεια των μεταναστών και τους μετανάστες με τη βοήθεια των ντόπιων, εθνικοποιώντας και διαιρώντας το προλεταριάτο.

Η «νομιμοποίηση» των μεταναστών, όποτε γινόταν, γινόταν σε πολύ μικρούς αριθμούς και με πολύ αργούς ρυθμούς, κάτι που δεν αλλάζει τον κανόνα: το κεφάλαιο και το κράτος του δεν νομιμοποιούν τους μετανάστες, γιατί το συμφέρον τους βρίσκεται στην «παράνομη» και άρα φθηνή εργασία τους, στη διπλά υποτιμημένη μέσα στην ιεραρχική οργάνωση της εργασίας θέση τους. Όπως σημείωνε η έκθεση του SOPEMI το 2010, «[...] *το ζήτημα της νομιμοποίησης στην Ελλάδα βρίσκεται στη διατομή δύο κύριων προβλημάτων που κατατρέχουν τους μετανάστες: πρώτον, ότι δεν μπορούν να έρθουν στη χώρα νόμιμα για εργασία και δεύτερον, στο ότι όταν καταφέρουν να νομιμοποιηθούν είναι δύσκολο να βρουν και να διατηρήσουν μια σταθερή απασχόληση που θα εξασφαλίζει τις προϋποθέσεις που ορίζει ο νόμος όταν ανανεώνουν την άδειά τους*».

Έπειτα, τη στιγμή που το κράτος προσπαθεί ν' αναδιαρθρώσει και να απαξιώσει, όπως έχουμε ήδη δείξει, βασικούς πυλώνες της διαδικασίας αναπαραγωγής της εργασιακής δύναμης, όπως είναι η ασφάλιση και η υγεία, η νομιμοποίηση όλων των μεταναστών, άρα και η ένταξή τους στ' ασφαλιστικά ταμεία, θα δυσχέραινε κατά πολύ αυτή την προσπάθεια. Ωστόσο, υπάρχουν δύο φαινομενικά αντικρουόμενες απόψεις που προσποιούνται ότι δεν αντιλαμβάνονται τι παίζει. Η πρώτη, η ρατσιστική, που την συμμερίζονται πολλοί ντόπιοι, ζητάει τη νομιμοποίηση ορισμένων και την απέλαση των περισσότερων «λαθρομεταναστών», όπως τους αποκαλούν, γιατί θεωρεί ότι μέχρι τώρα απομυζούν το κοινωνικό κράτος (υγεία, εκπαίδευση) χωρίς να πληρώνουν φόρους –«ξεχνώντας» ότι αν κάποιοι χρωστάνε δεν είναι οι μετανάστες· το κράτος και τ' αφεντικά χρωστάνε σ' αυτούς.

Η δεύτερη, η αντιρατσιστική, παίρνει κι αυτή τοις μετρητοίς την κατά καιρούς προπαγάνδα περί «νομιμοποίησης των αλλοδαπών», ισχυριζόμενη ότι η ένταξη των μεταναστών στα ταμεία «θα τα σώσει». Η άποψη αυτή «ξεχνάει» ότι οι «αρπαχτές» δεν μπορούν ούτε στοχεύουν στο «να σώσουν» ένα κοινωνικό ασφαλιστικό σύστημα για το οποίο έχει προειληφθεί η **πολιτική** απόφαση ν' απαξιωθεί.[57] Γιατί τελικά,

57. Η νομοθεσία γύρω από τη μετανάστευση νομιμοποιεί ουσιαστικά την εισφοροδιαφυγή των αφεντικών δίνοντας στους μετανάστες τη δυνατότητα να εξαγοράσουν μέρος των ενσήμων που τους λείπουν προκειμένου να πάρουν την πράσινη κάρτα (συγκεκριμένα, το 20% των 120

αντίθετα μ' ό,τι ισχυρίζεται το κράτος, η ΓΣΕΕ και οι παραπάνω ρατσιστικές και αντιρατσιστικές απόψεις, το ζήτημα της κοινωνικής ασφάλισης δεν είναι λογιστικό. Τα προγράμματα «νομιμοποίησης» (1997-8, 2001 και 2005), που συνέβαλαν συγκυριακά στην αύξηση των εσόδων των ασφαλιστικών ταμείων –κυρίως του ΟΓΑ και του ΙΚΑ, λόγω της ασφάλισης ενός κομματιού των μεταναστών καθώς και από την εξαγορά ενσήμων– αποσκοπούσαν απλώς στο να διατηρήσουν τα έσοδα του συστήματος σε ένα στοιχειώδες επίπεδο. Άλλωστε σε καμία περίπτωση οι εισφορές των ευκαιριακά εργαζόμενων και κακοπληρωμένων σε σχέση με τους ντόπιους μεταναστών δεν θα μπορούσαν να χρηματοδοτήσουν σε βάθος χρόνου ένα αναδιανεμητικό σύστημα που σχεδιάστηκε στη βάση της πλήρους απασχόλησης.

Η «αγωνιώδης προσπάθεια» του κράτους και της ΓΣΕΕ «να βρουν πόρους για τα ταμεία» παραείναι κακοστημένη για να μας πείσει. Μήπως δεν είναι παγκοίνως γνωστό ότι τ' αφεντικά με τη συνεργασία του κράτους:

α) δεν καταβάλλουν εισφορές ούτε για τους έλληνες μισθωτούς που εκμεταλλεύονται·

β) χρωστάνε δισεκατομμύρια στο ΙΚΑ·

γ) απαλλάσσονται όλο και περισσότερο –με νόμους του κράτους– από το βάρος αυτών των εισφορών·

δ) μπορούν να μην εξοφλήσουν ποτέ αυτά που χρωστάνε στο ΙΚΑ μέσω ενός «διακανονισμού» μαζί του, ο οποίος μετατρέπει τα τεράστια χρέη τους σε μικρόποσες μηνιαίες δόσεις, οι οποίες καταβάλλονται πάντοτε με καθυστέρηση ετών·

ε) μετά τις ραγδαίες αλλαγές που επήλθαν στις εργασιακές σχέσεις μέσω των πολιτικών της απαξίωσης τα τελευταία πέντε χρόνια, μπορούν πλέον να εισφοροδιαφεύγουν κανονικά και με το νόμο, προσλαμβάνοντας εργαζόμενους που απασχολούνται με πλήρες ωράριο ως μερικώς απασχολούμενους και, σε περίπτωση ελέγχου, να γλιτώσουν την επιβολή «τσουχτερών» προστίμων.

Τέλος σε αυτήν τη φιλολογία έθεσε οριστικά το ξέσπασμα της κρίσης αναπαραγωγής των ταξικών σχέσεων που εμφανίστηκε ως χρηματιστηριακή κρίση το 2008. Οι πολιτικές της απαξίωσης που ακολουθήθηκαν από το 2010 και συνεχίζονται μέχρι και σήμερα από την αριστερά του κεφαλαίου, εκτίναξαν την ανεργία σε πρωτοφανή ποσοστά. Αυτός είναι και ο κύριος λόγος που το κεφάλαιο και το καπιταλιστικό κράτος δεν αντιμετωπίζουν πλέον τους μετανάστες ως μάννα εξ ουρανού, όπως έκαναν στις αρχές της δεκαετίας του '90, αλλά ως ένα πρόβλημα βιοπολιτικού ελέγχου, βαπτίζοντάς τους «πρόσφυγες», «συνοδεύοντάς» τους μέχρι το επόμενο

ενσήμων που απαιτούνται σήμερα για την ανανέωση της πράσινης κάρτας). Οι ρυθμίσεις αυτές δεν στοχεύουν φυσικά στη «σωτηρία» των ασφαλιστικών ταμείων αλλά στη μείωση του κόστους εργασίας για τα αφεντικά• στη μείωση δηλαδή του έμμεσου μισθού των εργαζόμενων γενικά.

σταθμό του ταξιδιού τους και μεταφέροντας σε άλλους το «πρόβλημα» να καταστήσουν την εργασία τους αρκούντως κερδοφόρα για το κεφάλαιο.[58] Όσον αφορά τους μετανάστες που ήδη διέμεναν στην Ελλάδα όταν ξέσπασε η κρίση, είτε έμειναν άνεργοι –ιδιαίτερα εκείνοι που απασχολούνταν στην οικοδομή και σε μικρομεσαίες επιχειρήσεις– είτε συνέχισαν να εργάζονται ανασφάλιστοι εδώ και κει είτε αναζήτησαν νέους προορισμούς. Έτσι ο αριθμός πολιτών εκτός Ε.Ε. που εμφανίζεται στις αναλυτικές περιοδικές δηλώσεις του ΙΚΑ μειώθηκε από 237.470 άτομα (160.901 άνδρες και 76.569 γυναίκες) τον Δεκέμβριο του 2009 σε 133.720 το 2013 για να ανέβει σήμερα στα 181.000 άτομα.[59] Αυτή η μικρή αύξηση της απασχόλησης είναι πολύ πιθανό να αποτελεί «νομιμοποίηση» προγενέστερης αδήλωτης εργασίας που έρχεται στην επιφάνεια με τη μορφή «μερικώς αδήλωτης εργασίας» καθώς μετά την αυστηροποίηση των προστίμων στις επιχειρήσεις, οι τελευταίες δηλώνουν τους εργαζόμενους, αλλά, εκμεταλλευόμενες τη νομοθεσία για τη μερική και την εκ περιτροπής εργασία, δεν δηλώνουν τις πραγματικές ώρες απασχόλησής τους στερώντας από τους εργαζόμενους ένα κομμάτι του έμμεσου μισθού τους και εξακολουθώντας να εισφοροδιαφεύγουν. Δεν πρέπει να ξεχνάμε επίσης ότι ένα μεγάλο ποσοστό των μεταναστριών που ζουν στην Ελλάδα εργάζονται στην κοινωνική αναπαραγωγή ως οικιακοί βοηθοί, νταντάδες ή προσέχοντας ηλικιωμένους και η εργασία τους παραμένει ανασφάλιστη ή, πολλές φορές, δεν θεωρείται καν εργασία.

Η έξοδος των μεταναστών αντέστρεψε και την ανανέωση του πληθυσμού εργάσιμης ηλικίας, η οποία μάλιστα επιδεινώθηκε ως συνέπεια της πολιτικής της εσωτερικής υποτίμησης, καθώς η τελευταία προκάλεσε μία κάθετη πτώση των γεννήσεων και αύξηση της μετανάστευσης από την Ελλάδα προς το εξωτερικό. Όσον αφορά τη μείωση των γεννήσεων, όπως προκύπτει από τα στοιχεία της EUROSTAT, οι αυξομειώσεις στο κατά κεφαλήν ΑΕΠ στα κράτη-μέλη της Ευρωπαϊκής Ένωσης σχετίζονται με την πορεία των γεννήσεων. Στην περίπτωση της Ελλάδας, η μείωση του κατά κεφαλήν ΑΕΠ την περίοδο μεταξύ του 2008 και του 2014 κατά 24,1% είχε ως συνέπεια και τη μείωση κατά 22,2% των γεννήσεων την ίδια περίοδο.[60] Ενδεικτικά,

58. Σύμφωνα με άρθρο της εφημερίδας *Καθημερινή*, 11/11/2015, ο διευθυντής του γερμανικού οικονομικού ινστιτούτου Ifo, δήλωσε ότι προκειμένου να ενταχθούν οι μετανάστες-πρόσφυγες στη γερμανική οικονομία είναι απαραίτητο να μην ισχύσει γι' αυτούς ο κατώτατος μισθός των 8,5 ευρώ την ώρα. Παράλληλα, με την πρόσφατη συμφωνία μεταξύ Τουρκίας και Ε.Ε., τα κράτη-μέλη της Ε.Ε. επιδιώκουν να ελέγξουν και να περιορίσουν τη μεταναστευτική ροή προς την Ευρώπη, ώστε να μπορέσουν να επιλέξουν εκείνους τους μετανάστες που διαθέτουν τα κατάλληλα δημογραφικά χαρακτηριστικά και επαγγελματικά προσόντα. Ταυτόχρονα, ο διαχωρισμός σε «πρόσφυγες» που δικαιούνται να εισέλθουν στην Ευρώπη και σε «οικονομικούς μετανάστες» μπορεί να αποδειχθεί και ένα αποτελεσματικό μέσο διαίρεσής τους, προωθώντας τη λογική του «ο σώζων εαυτόν σωθήτω».

59. *Καθημερινή*, 15/8/2014.

60. *Η Αυγή*, 15/8/2015.

μόνο το 2014 οι γεννήσεις μειώθηκαν κατά 2,1% σε σχέση με το 2013, ενώ η βρεφική θνησιμότητα αυξήθηκε από 3,69 ανά 1.000 γεννήσεις (2013) σε 3,75 (2014).[61] Παράλληλα, λόγω των υψηλού ποσοστού ανεργίας των νέων και της μείωσης των προσδοκιών που προκάλεσαν οι υφεσιακές πολιτικές, υπολογίζεται ότι μέσα στην τετραετία 2009-2013 μετανάστευσαν 228.000 άτομα[62] με την τάση να συνεχίζεται αυξητική. Όπως προκύπτει από μία έρευνα της ICAP που δημοσιεύτηκε στα ΜΜΕ, η πλειοψηφία των ελλήνων που μεταναστεύουν βρίσκονται στην πιο παραγωγική ηλικία (26-35), που είναι και αυτή με τη μεγαλύτερη ανεργία, και διαθέτει υψηλό επίπεδο σπουδών (το 73% είναι κάτοχος ενός μεταπτυχιακού τίτλου σπουδών ή διδακτορικού).

❖

Ήδη από το 2002, που πρωτοεκδίδεται αυτή η μπροσούρα, όσα συνέβαιναν στους χώρους και στην αγορά εργασίας ήταν αδύνατο πια να κρυφτούν σε βαθμό που ακόμα και ο καθεστωτικός τύπος να αναγκάζεται που και που να αναφέρεται σε αυτά –έστω και με τη μορφή «μικρών καθημερινών κοινωνικών ιστοριών» που ερεθίζουν τα φιλανθρωπικά αισθήματα. «Άννα κουράγιο...» ήταν ο τίτλος ενός άρθρου στην εφημ. *Τα Νέα* (27-12-2001), που περιέγραφε αυτή την πραγματικότητα. Να ένα απόσπασμα απ' αυτό το άρθρο:

«Η Άννα είναι 26 χρονών, έχει μια μικρή κόρη και δουλεύει σε ένα μεγάλο σούπερ μάρκετ. Αναγκάζεται να εργάζεται με μερική απασχόληση αλλά «τρώει» 8ωρο και πληρώνεται ως παρτ-τάιμ. Δουλεύει, σκύβει, ανέχεται, ξεροκαταπίνει, «βάζει» μέσα της την οργή. Βλέπει έξω τις στρατιές των ανέργων και αναγκάζεται να σιωπά. Να μην καταγγέλλει την παρανομία γιατί θα την απολύσουν. Συμβιβάζεται. Η Άννα είναι μία από τους χιλιάδες εργαζόμενους που αναγκάζονται να «υποκύπτουν» μπροστά στον εφιάλτη της ανεργίας. Αναγκάζονται να σιωπούν αποδεχόμενοι να εργάζονται με μειωμένες αποδοχές ή ακόμη και ν' αλλάξουν την σύμβαση εργασίας τους από πλήρη απασχόληση σε μερική».

Δεν είναι άραγε αρκετή η ανάγνωση αυτού του αποσπάσματος για να καταλάβει κανείς, ακόμη και οι αφελείς, ποιος κερδίζει από την αύξηση του ορίου απολύσεων και που αυτή αποσκοπούσε όταν έγινε νόμος το 2000; Γενικότερα, για να καταλάβει σε ένα λεπτό ότι η μαζική ανεργία είναι απαραίτητο συστατικό στοιχείο του καπιταλισμού;

61. *Η Αυγή*, 30/9/2015.
62. http://www.alpha.gr/files/infoanalyses/weekly23102015.pdf

Όλα τα βασικά μας επιχειρήματα επαληθεύονται από μια απλή ανάγνωση αυτού του αποσπάσματος. Η 8ωρη εργασία της Άννας υποτιμάται και πληρώνεται ως part-time. Η 8ωρη ασφαλιστική κάλυψη της Άννας υποτιμάται σε στοιχειώδη κάλυψη, που θα αποφέρει στην Άννα μια εξευτελιστική κατώτατη σύνταξη. Η ανασφάλεια στην αγορά εργασίας πειθαρχεί την Άννα, που είναι «μια από τους χιλιάδες εργαζόμενους που «υποκύπτουν» μπροστά στον εφιάλτη της ανεργίας», την οποία οι ιδιοκτήτες αυτού του κόσμου παρουσιάζουν σα «φυσικό» ή «αναπόφευκτο» κακό. Σε αυτές τις συνθήκες, η Άννα καλείται ουσιαστικά να αναλάβει, με τον ένα ή τον άλλο τρόπο, που συνήθως σημαίνει εξάρτηση από την οικογένεια ή τη μαύρη δουλειά, η ίδια το κόστος της κοινωνικά αναγκαίας αναπαραγωγής της εργασιακής της δύναμης, αφού ολόκληρος ο μισθός της δεν αρκεί ούτε για την απλή επιβίωσή της.

Σε συνεντεύξεις που πήραμε εμείς το τελευταίο χρόνο (2015), η κατάσταση αυτή φαίνεται πως έχει κλιμακωθεί προς το χειρότερο. Να πώς περιγράφει την εργασιακή της πραγματικότητα η Β., 30 ετών, πτυχιούχος αρχιτεκτονικής εσωτερικών χώρων και διακόσμησης, της οποίας ο εργασιακός βίος αποτελεί μια εναλλαγή ανάμεσα σε περιόδους ανεργίας και περιόδους απασχόλησης άλλοτε ως γραμματέας σε φροντιστήριο, άλλοτε ως σερβιτόρα σε ρεστωράν, καφετέριες ή μπαρ και άλλοτε ως μπέιμπυ σίτερ, πωλήτρια σε κατάστημα ρούχων ή voucher:

«Από τότε που πήρα το πτυχίο μου έχω αλλάξει πολλές δουλειές. Το περισσότερο που έχω παραμείνει σε μια δουλειά είναι για 6 μήνες, χωρίς να καταφέρω ποτέ μέχρι σήμερα να δουλέψω πάνω σε αυτό που έχω σπουδάσει. Δουλειά με ένσημα όλο αυτό το διάστημα βρίσκω σπάνια. Δουλεύεις 12ωρος και παίρνεις 4ωρο ένσημο. Το αφεντικό σου καταθέτει «επισήμως» τα λεφτά που αντιστοιχούν στο δηλωμένο σου 4ωρο στην τράπεζα και τα υπόλοιπα τα παίρνεις μαύρα, λίγα-λίγα και όποτε «μπορέσει», στο χέρι. Τους παίρνεις δέκα τηλέφωνα και σου δίνουν έναντι 10-20 ευρώ τη φορά.[…] Η συχνή αλλαγή δουλειάς με αγχώνει πραγματικά. Στην πραγματικότητα δεν ξέρω καμιά δουλειά. Αναγκάζομαι κάθε τρεις και λίγο να μαθαίνω μια καινούργια και να επιστρατεύω όλες μου τις δυνάμεις και την προσαρμοστικότητα για να ταιριάξω σε αυτό που μου ζητάνε κάθε φορά σε κάθε καινούριο εργασιακό χώρο. Είναι πραγματικά πολύ κουραστικό και ψυχοφθόρο. Ανοίγω τις αγγελίες και δεν ξέρω πού να κοιτάξω, αφού δεν έχω καμιά σοβαρή εργασιακή εμπειρία σε οτιδήποτε, καμία ειδίκευση.[…] Για τη ζωή μου δεν μπορώ να κάνω κανένα σχέδιο ή να έχω την όποια προσδοκία. Αναγκαστικά ζω με τους γονείς μου και δεν έχω ιδέα πότε θα τελειώσει αυτό… ποτέ δεν ξέρω πόσο θα κρατήσει η δουλειά που έχω. Άλλους μήνες έχω ένα μικρό εισόδημα που θα μου επέτρεπε να ζήσω ανεξάρτητη, έστω και πολύ φτωχικά, και άλλους τίποτα, οπότε με συντηρεί ο συνταξιούχος πατέρας μου και η μάνα μου».

Ο Γ., 38 ετών, καθηγητής, παρέδιδε ιδιαίτερα μαθήματα και μένει με τους γονείς του, μιας και το εισόδημα που αυτά του αποφέρουν ούτε αρκετό είναι ούτε σταθερό,

ώστε να μπορεί να αυτοσυντηρηθεί (πέρα από την υποστήριξη της οικογένειάς του). Το θέμα είναι πως με την κρίση και αυτή η δουλειά πήρε την κάτω βόλτα και η εξάρτηση από το οικογενειακό εισόδημα (που είναι η σύνταξη των δύο γονέων) έχει αυξηθεί. Όπως χαρακτηριστικά λέει ο Γ., *«κόβοντας τις συντάξεις των γέρων αφαιρούν πόρους και αναγκαία μέσα και από εμάς, τις ηλικίες 20-40, που λόγω της αυξημένης ανεργίας συντηρούμαστε από αυτό το εισόδημα, άλλοι ως ένα βαθμό και άλλοι εξ ολοκλήρου»*.

Να λοιπόν πώς επιβιώνουν τόσοι part-time και υποαπασχολούμενοι, «μαύροι» ή μη εργαζόμενοι, καθώς και τόσοι άνεργοι στην ελληνική πραγματικότητα: χάρη στον μισθό των γονέων τους ή τη σύνταξη των παππούδων, η οποία δεν λογίζεται ως ατομικό αλλά αντίθετα ως οικογενειακό εισόδημα, στα πλαίσια του οικογενειοκρατικού, όπως αναφέραμε και παραπάνω, μοντέλου κοινωνικής ευημερίας. Κατ' αντιστοιχία η πρόσβαση στην ιατροφαρμακευτική περίθαλψη που δικαιούνται γονείς και παπούδες χρησιμοποιείται από άλλα μέλη της οικογένειας που δεν έχουν άμεση πρόσβαση σε αυτήν. Στην Ελλάδα της άγριας υποτίμησης της εργασιακής δύναμης, που το 51% των νέων 25-34 χρονών, εξαιρουμένων των φοιτητών, αναγκάζεται να μένει με τους γονείς του· που 350.000 χιλιάδες οικογένειες δεν έχουν κανένα εργαζόμενο μέλος και σε άλλες 500.000 εργάζεται μόνο ένα· που από το ένα εκατομμύριο και βάλε επίσημα καταγεγραμμένους ανέργους μόνο οι 130.000 εξ αυτών λαμβάνουν το γελοίο επίδομα ανεργίας, η σύνταξη του παππού και της γιαγιάς, που επίμονα μειώνεται επί 5 χρόνια από την δεξιά και την αριστερά του κεφαλαίου, κατέληξε να αποτελεί βασικό πυλώνα του οικογενειακού εισοδήματος. Όπως παραδέχεται σε έκθεσή της η Διεύθυνση Κοινωνικών Υποθέσεων & Ένταξης της Ε.Ε., το φαινόμενο αυτό, αν και ιδιαίτερα ορατό και σε άλλες χώρες της ευρωπαϊκής «περιφέρειας», όπως η Ισπανία και η Πορτογαλία, είναι ακόμη πιο οξυμένο στην Ελλάδα όπου πολλές φορές η πιο σημαντική πηγή οικογενειακού εισοδήματος προέρχεται μόνο από τις συντάξεις. Σύμφωνα δε με έρευνα της ΓΣΕΒΕΕ, που δημοσιοποιήθηκε τον Ιανουάριο του 2015, αυτό αφορά ένα στα δύο νοικοκυριά (48,6%), όταν «μόλις» ένα στα τρία νοικοκυριά (35,9%) βασίζεται στον ή στους μισθούς.

Τα παραπάνω αποτελέσματα επιβεβαιώνονται και από συνεντεύξεις όπως η παρακάτω που παραχώρησε 80χρονη συνταξιούχος του ΙΚΑ και δημοσιεύτηκε στην εφημερίδα *Πρώτο Θέμα* (16/10/2015) –μία από τις πολλές παρόμοιες ιστορίες που καταγράφονται κατά καιρούς στον ημερήσιο τύπο:

«Πριν έπαιρνα 990 ευρώ σύνταξη και μου τα έκαναν 800 ευρώ. Είναι δύο συντάξεις αυτά τα χρήματα μαζί, του συζύγου μου κι η δική μου. Πολύ δύσκολα τα βγάζουμε πέρα. Τρία από τα πέντε παιδιά μου κι όλα μου τα εγγόνια είναι άνεργα. Σε ποιον να πρωτοδώσω και τι; Ψωνίζουμε όλα τα φθηνά και φοβάμαι ότι οι μέρες που έρχονται θα είναι ακόμα πιο σκοτεινές και χειρότερες», σημειώνει.

Μιλώντας για συνθήκες στην αγορά εργασίας, να τι εξακριβώθηκε από «ελέγχους» του ίδιου του κράτους σε έναν αριθμό επιχειρήσεων:

α) Σύμφωνα με στοιχεία της ILO για το 2014, υπολογίζεται ότι οι «μαύροι» εργαζόμενοι είναι περίπου 1.205.000. Βέβαια έχει παρατηρηθεί πως αυξήθηκε το φαινόμενο να δηλώνονται πολλοί εργαζόμενοι που στην πραγματικότητα είναι πλήρους απασχόλησης (και που μέχρι πρόσφατα ήταν εντελώς ανασφάλιστοι) ως μερικώς απασχολούμενοι. Τον τρόπο με τον οποίο κινούνται τα αφεντικά σε αυτές τις περιπτώσεις τον είδαμε σε αυτά που μας αφηγήθηκε η Β. παραπάνω... Έτσι εξηγείται και η τεράστια **φαινομενική** μείωση του ποσοστού μαύρης εργασίας στις επίσημες στατιστικές από το 31.7% το 2013 σε μόλις 4.5% το 2014! Τα αφεντικά στράφηκαν στη μερικώς αδήλωτη (εκτός από την παντελώς αδήλωτη) εργασία αφενός λόγω της αυστηροποίησης των κρατικών ελέγχων και αφετέρου λόγω του ευνοϊκού νομικού πλαισίου που το κράτος φρόντισε να εξασφαλίσει για χάρη τους σε σχέση με τις μορφές ευέλικτης και μερικής απασχόλησης. Το φαινόμενο είναι πολύ εντονότερο στις μικρές επιχειρήσεις (μέχρι 10 εργαζομένους) όπου έχουμε 275.265 ασφαλισμένους με πλήρη απασχόληση και 200.965 με μερική, δηλαδή φαινομενικά το 42% των εργαζομένων σε αυτές εργάζεται με μερική απασχόληση, νούμερο που κραυγάζει πως υποκρύπτεται αδήλωτη εργασία. Για επιχειρήσεις άνω των 10 εργαζομένων τα αντίστοιχα νούμερα είναι 1.030.421 για την πλήρη απασχόληση και 290.475 για τη μερική.[63]

β) Το 6% (των εργαζόμενων) δηλώνει ότι εργάζεται σε μέρες και ώρες εκτός προβλεπόμενων ωρών και ημερών.

γ) Το 9% δηλώνει υπέρβαση ωραρίου μερικής απασχόλησης.

δ) Το 5% δηλώνει ότι καταστρατηγείται το 5ήμερο.

ε) Το 6% δηλώνει ότι δε του αναγγέλλονται οι υπερωρίες εντός του καθορισμένου θεσμικά χρονικού πλαισίου.

στ) Το 1% δηλώνει εργασία κατά τις Κυριακές χωρίς το προβλεπόμενο ρεπό.

Τα παραπάνω στοιχεία είναι από έκθεση του ΙΝΕ-ΓΣΕΕ, Ιανουάριος 2015, σχετικά με την αδήλωτη εργασία στην Ελλάδα και αφορούν το είδος αδήλωτης εργασίας κατά την εκτίμηση των εργοδοτών. Η έρευνα είναι της ΣΕΠΕ για το 2012. Έκτοτε οι συνθήκες έχουν χειροτερεύσει.

Στα ανωτέρω μπορούμε επίσης να προσθέσουμε ότι:

α) Το κράτος δεν εισφέρει στην κύρια σύνταξη όσων ασφαλίστηκαν μέχρι τις 31-12-1982.

63. Πηγή: *Μηνιαία Στοιχεία Απασχόλησης ΙΚΑ-ΕΤΑΜ*, Απρίλης 2015.

β) Δεν εισφέρει, επίσης, το ποσοστό των 3/9, που το ίδιο καθόρισε με νόμο, για τους ασφαλισμένους μετά την 1-1-1993.

γ) Οι οφειλές του κράτους στα ταμεία το 2010 ήταν 12 δισ. ευρώ

δ) Οι παλιότερες εργοδοτικές και κρατικές πολιτικές αυτομείωσης των εισφορών και καταλήστευσης των Ταμείων, με στρατηγικές που έχουν καταδειχθεί προηγουμένως, και μαζί οι πιο πρόσφατες πολιτικές που, συνοψίζοντας όσα έχουν ήδη ειπωθεί, περιλαμβάνουν:

- αβάντες στα αφεντικά ώστε τελικά ποτέ να μην πληρώνουν τις εισφορές τους
- άγρια εκμετάλλευση της ανασφάλιστης εργασίας εκατοντάδων χιλιάδων μεταναστών προλετάριων την περίοδο 1991-2011
- ξεζούμισμα των ελλήνων προλετάριων στις μικρομεσαίες επιχειρήσεις
- εφαρμογή του PSI, αλλά και μειώσεις στους άμεσους μισθούς
- αύξηση της ανεργίας, καθώς και της αδήλωτης και επισφαλούς εργασίας

έχουν προκαλέσει τεράστιες απώλειες στα αποθεματικά των ταμείων και έφεραν τη εργατική τάξη στο σημείο να πληρώνει τα «σπασμένα» μικρών και μεγάλων αφεντικών.

αντί επιλόγου

Έβαζα με το νου μου πως οι άνθρωποι πολεμούν και χάνουν τη μάχη και αυτό για το οποίο αγωνίζονται πραγματοποιείται παρά την ήττα τους και τότε αποδεικνύεται ότι δεν ήταν αυτό που εννοούσαν και άλλοι πρέπει ν' αγωνιστούν γι' αυτό που εννοούσαν μ' άλλο όνομα
Ουίλιαμ Μόρρις

Αναπτύξαμε αυτά κυρίως τα ζητήματα –δηλαδή την ανασφάλεια, το ανασφάλιστο και το ελάχιστα ασφαλισμένο των νέων εργασιακών σχέσεων, την απαξίωση της κοινωνικής ασφάλισης και τη μετάβαση προς ένα ανταποδοτικό-κεφαλαιοποιητικό σύστημα– γιατί αυτά είναι που χαρακτηρίζουν πρωτίστως την ποιότητα της συνεχιζόμενης αναδιάρθρωσης των εργασιακών σχέσεων και την αναβάθμισή της σε πολιτική της απαξίωσης της εργασιακής δύναμης μετά το 2010.

Οι επιμέρους διατάξεις των παλαιότερων νόμων και οι πτυχές των πρακτικών που τους συνόδευαν, μολονότι δεν ήταν φυσικά καθόλου ασήμαντες, συνιστούσαν ωστόσο επιμέρους εκφράσεις της λογικής της αναδιάρθρωσης. Δεν ήταν λίγοι αυτοί που μας προέτρεπαν, όταν ξεκινούσε αλλά και όσο εξελισσόταν η ασφαλιστική μεταρρύθμιση, να δεχθούμε κάποια απ' αυτά τα «επιμέρους» για να αποφύγουμε τα «χειρότερα», μια τακτική η οποία ανέβαλε απλώς την εφαρμογή των «χειρότερων» για το αμέσως επόμενο χρονικό διάστημα –δηλαδή σήμερα, το σωτήριον έτος 2015-2016! Αυτή την τακτική ακολούθησαν τα συνδικάτα –ο μηχανισμός μεσολάβησης– ο ρόλος των οποίων είναι να φροντίζουν ώστε οι ταξικοί αγώνες να εκτυλίσσονται μέσα στα πλαίσια της αστικής συνταγματικής νομιμότητας γενικά, και της συνδικαλιστικής νομιμότητας ειδικά. Τα συνδικάτα φροντίζουν ώστε οι ταξικοί αγώνες να διεξάγονται με καπιταλιστικά μέσα (δημοκρατικοί θεσμοί), σε καπιταλιστικά πλαίσια (δημοκρατικά «κοινά συμφέροντα»), για καπιταλιστικό σκοπό (διαιώνιση του καπιταλισμού μέσω μιας «δικαιότερης» διανομής). Έκφραση

αυτής της πίστης στη νομιμότητα είναι η πίστη στο «διάλογο», ως μέσον επίλυσης των «διαφορών» που προκύπτουν κάθε φορά που ένα αφεντικό ή ένα νομοσχέδιο «αδικεί» ένα τμήμα των μισθωτών ή όλους τους μισθωτούς, δημιουργώντας ανησυχία στους συνδικαλιστές που βλέπουν να αποκαλύπτεται ότι τα συμφέροντα του κεφαλαίου και της εργασίας δεν είναι κοινά. Σε αυτό το πλαίσιο, τα συνδικάτα φροντίζουν –και συχνά το καταφέρνουν– ώστε και η διαδικασία και η κατάληξη των ταξικών αγώνων να αποτελούν θριαμβευτική επιβεβαίωση των θεσμών της αστικής συνταγματικής νομιμότητας, δηλαδή της δημοκρατίας του κεφαλαίου. Τα συνδικάτα επιδιώκουν να «αποτυπώνουν» πάνω σε κάθε ταξικό αγώνα τα δικαιώματα της εργατικής τάξης νοούμενης ως ένα σύνολο ατομικοποιημένων και οργανωμένων σε κλαδικές συλλογικότητες πολιτών.

Σήμερα ακόμα και το θέαμα του «κοινωνικού διαλόγου» έχει εγκαταληφθεί από τις μνημονιακές κυβερνήσεις της δεξιάς και της αριστεράς. Τα συνδικάτα συντηρούνται ως μηχανισμοί παθητικοποίησης των εργατών και περιορισμένων πελατειακών εξυπηρετήσεων. Μέσα σ' ένα πολιτικό σύστημα αντιπροσώπευσης που βρίσκεται σε μόνιμη κρίση νομιμοποίησης, οι συνδικαλιστές αγωνίζονται και αγωνιούν για την εύρεση μιας πολιτικής στέγης που θα τους εξασφαλίσει τη συνέχιση της καριέρας τους. Σκοπός αυτής της μπροσούρας δεν είναι να συζητήσει το οργανωτικό ζήτημα στις λεπτομέρειές του, το ζήτημα του πώς μπορούμε ν' αντιδράσουμε αποτελεσματικά **μέσα** από τις γενικές συνελεύσεις των σωματείων (όπου υπάρχουν) και **ενάντια** στα συνδικάτα που στηρίζουν τις εκμεταλλευτικές σχέσεις εργασίας και κάποια στιγμή ήθελαν, όπως δείξαμε, να μας μετατρέψουν ακόμα και σε αλογομούρηδες του ασφαλιστικού χρηματιστηρίου. Σκοπός μας ήταν ν' αναδείξουμε το περιεχόμενο και τις μορφές της επίθεσης που δεχόμαστε και να συμβάλλουμε με αυτήν την ανάλυση στον αγώνα των εργατικών συλλογικοτήτων που αναζητούν ήδη τα όπλα της αντεπίθεσής τους.

Απέναντι στην πρακτική των συνδικαλιστικών ηγεσιών αντιπαρατίθεται συχνά η ταξική πρακτική (επιτροπές δράσης, σαμποτάζ, καταλήψεις εργασιακών χώρων, αυτοοργανωμένες απεργίες), η οποία απορρέει από την ανάγκη και τη θέληση των μισθωτών να μπλοκάρουν την καθημερινή διαδικασία της μισθωτής εργασίας για να ικανοποιήσουν τις ανάγκες τους δημιουργώντας κοινωνικές σχέσεις που δεν θα είναι εξουσιαστικές και εκμεταλλευτικές.

Κάθε φορά που οι εργάτες συνενώνονται για να συζητήσουν τα προβλήματά τους και να προβάλλουν συγκεκριμένα αιτήματα (π.χ., αύξηση του άμεσου και του κοινωνικού μισθού, επαναπρόσληψη απολυθέντων συναδέλφων, μείωση του ωραρίου εργασίας, εργατικό έλεγχο πάνω στη διαδικασία και τους σκοπούς της δουλειάς κτλ) ανακαλύπτουν στην πράξη ότι αν δεν δημιουργήσουν **κομμουνιστικές** σχέσεις, αν δεν συγκροτήσουν μια **προλεταριακή κοινότητα αγώνα** (π.χ., μέσω ταμείων αλληλοβοήθειας, απαλλοτριώσεων, αυτομείωσης τιμών κτλ) και αν δεν

απευθυνθούν σ' άλλους εργάτες που αγωνίζονται, δεν θα πετύχουν ούτε το ελάχιστο που μπορούν να πετύχουν. Σ' αυτές τις στιγμές **κυκλοφορίας των αγώνων και δημιουργίας μιας προλεταριακής δημόσιας σφαίρας** γεννιούνται **ανατρεπτικές πράξεις** ενάντια στην καθημερινή αθλιότητα και τα σχέδια του κράτους που εμείς θα ήταν γελοίο να προσπαθήσουμε να τις προκαθορίσουμε.

Ορισμένοι από μας είναι στον αγώνα ενάντια στη λεγόμενη ασφαλιστική μεταρρύθμιση από το 2001 – ήταν η εποχή που το κράτος είχε διαπιστώσει, μετά τις κινητοποιήσεις ενάντια στη μεταρρύθμιση Γιαννίτση, ότι δεν το έπαιρνε να αυξήσει τα όρια ηλικίας για τη συνταξιοδότηση και να μειώσει τις συντάξεις μια και έξω για όλους. Συνεχίσαμε να είμαστε στον αγώνα, όταν κατάφερε με τις πλάτες των συνδικαλιστών να περάσει νέους νόμους. Φυσικά, όλο αυτό τον καιρό, μέχρι σήμερα που παίζεται μια από τις τελευταίες πράξεις του δράματος της «ασφαλιστικής μεταρρύθμισης», δεν διστάσαμε να ενώσουμε τη φωνή μας με όσους αρνούνται τη διάκριση «παλιών» και «νέων» εργαζόμενων· με όσους καταλαβαίνουν ότι, παρότι ο μισθός είναι ένα φετίχ που αποκρύπτει την απλήρωτη εργασία και χρησιμοποιείται ως όπλο των αφεντικών για την ιεραρχική διαίρεση της εργασίας, δεν είναι εντούτοις καθόλου εξασφαλισμένο ότι θα τον πάρεις· με όσους δηλαδή καταλαβαίνουν ότι **ο μισθός είναι κάτι που το κατακτάς όταν έχεις τη δύναμη να το κατακτήσεις**. Χωρίς τη δύναμη που σου προσφέρουν

α) η εργατική χρήση της πάλης για μισθολογικά αιτήματα ως **συλλογικού, αντι-ιεραρχικού όπλου** για την ικανοποίηση των αναγκών,

β) η αυτοοργάνωση της δράσης ενάντια στους μεσολαβητές και

γ) η δημιουργία κομμουνιστικών σχέσεων μέσα στον αγώνα,

δεν μπορεί να υπάρξει ακολούθως αμφισβήτηση και κατάργηση του καπιταλισμού· δεν μπορεί να ανανεωθεί ο αγώνας για αυτό που **πραγματικά** εννοούσαν αυτοί που πάλεψαν στο παρελθόν και εγκλωβίστηκαν μέσα στο κοινωνικό κράτος. Εμείς σήμερα μπορούμε, από μια άλλη θέση, να συνεχίσουμε τον αγώνα γι' αυτό που εννοούσαν, με νέες αυτόνομες μορφές πάλης. Είναι σημαντικό δε οι νέες μορφές ταξικής αυτο-οργάνωσης να διαχωριστούν οριστικά από ψευδο-αυτόνομες, διαταξικές και λαϊκίστικες μορφές οργάνωσης των εργαζόμενων και των ανέργων, όπως οι λαϊκές συνελεύσεις κατοίκων και οι δομές κοινωνικής αλληλεγγύης και φιλανθρωπίας – μορφές που προώθησαν την ιδεολογία των «μικρών νικών» και έστρωσαν το δρόμο στην εκλογική άνοδο της αριστεράς του κεφαλαίου (Σύριζα).

Οι νέες εργατικές συλλογικότητες δε θα κινηθούν μόνο στο πεδίο των άμεσων, καθημερινών προβλημάτων αλλά θα ακολουθήσουν επίσης τη διαδρομή της προλεταριακής μνήμης, *της προλεταριακής εμπειρίας*. Είναι σημαντικό ν' ανακαλύψουμε ξανά τους προηγούμενους αγώνες και ν' αντλήσουμε μαθήματα απ' τις νίκες τους και από τα όριά τους. Αυτό σημαίνει να στραφούμε όχι μόνο προς την *επαναστατική θεωρία*, αλλά και προς τις «μικρές» προσωπικές εμπειρίες που έχουν θαφτεί από την επίσημη ιστορία, η οποία συγκροτεί τη *μνήμη του κεφαλαίου*. Την ιστορία που ακολουθεί τη διηγείται μια εργάτρια και είναι παρμένη από το (αδημοσίευτο) *Βιβλίο της Προλεταριακής Μνήμης*:

«Φοβερή καταπίεση στο χώρο εργασίας. Οι εργάτες αντιδρούσαν ενστικτώδικα... με «λούφα», ρίξιμο της παραγωγής... πολλές απουσίες. Υπήρχαν και 60 Πακιστανοί... στην αρχή πέρναγε ένας ρατσισμός, στα λεωφορεία του εργοστασίου αυτοί μέναν όρθιοι... μέσα στο εργοστάσιο πάλι ήταν συχνές οι διακρίσεις σε βάρος τους. Αυτό το ξεπεράσαμε με μια συζήτηση: «Γιατί να σηκώνονται στα λεωφορεία μόνο οι Πακιστανοί, στο κάτω-κάτω όλοι κουρασμένοι είμαστε».

Μετά τη μεταπολίτευση... γίνεται αισθητή η ανάγκη της οργάνωσης μέσα στο εργοστάσιο... αυτό που μας ενδιέφερε κατ' αρχήν ήταν να ξεχωρίσουμε τα πιο εξεγερμένα στοιχεία, όχι τα πιο πολιτικοποιημένα... πιστεύω ότι καθένας πρέπει να πολιτικοποιεί τη συγκεκριμένη φάση... Οι παραδοσιακοί κομμουνιστές εργάτες αποφάσισαν την ίδρυση Σωματείου. Το βλέπανε ότι θα γραφτεί όλο το εργοστάσιο, θα βγάλει μια επιτροπή που θα έχει σχέση με το δευτεροβάθμιο, θα βγάλει δηλ. τους συνδικαλιστές του. Κουβεντιάζοντας, φάνηκαν δύο διαφορετικές απόψεις. Η αντιπρόταση είχε σαν σκοπό να πάρει ο ίδιος ο κόσμος τα πράγματα στα χέρια του... και το οργανωτικό θα το καθόριζαν οι ίδιοι οι εργάτες. Κανονίστηκε η συγκρότηση μιας επιτροπής, που δεν ήταν τίποτε άλλο από μια επιτροπή πρωτοβουλίας.

Στη συνέχεια είχαμε άλλη μια σύγκρουση με την πρώτη άποψη, όχι τόσο για το κείμενο μιας προκήρυξης όσο για τον τρόπο που θα γινόταν η παρουσίαση του κειμένου. Έγινε πρόταση να μοιραστεί από ένα άτομο, ώστε αν τυχόν χτυπηθεί η ενέργεια, να μη χτυπηθούμε όλοι, ενώ η αντιπρότασή μας ήταν ότι... έτσι μπαίνουμε στη λογική του Καραμανλή, αποδεχόμαστε την τρομοκρατία που υπάρχει ακόμα στον κόσμο, ενώ πρέπει ακριβώς να σπάσει η τρομοκρατία... να δείξουμε ότι αυτό δεν είναι παράνομο. Τελικά έτσι και έγινε. Μαζευόμαστε την Κυριακή 50 άτομα και μπαίνει η ιδέα να φτιαχτεί ένα υπόμνημα με τα αιτήματα μας, που θα πήγαινε στο αφεντικό. Εμείς απαντάμε ότι αυτό που επείγει δεν είναι το υπόμνημα αλλά να βρεθεί ένας χώρος για να γίνει Γενική Συνέλευση. Γιατί οι άνθρωποι που είναι εδώ μπορεί να είναι απ' όλα τα τμήματα, αλλά δεν έχουν συζητήσει με τους υπόλοιπους, ώστε να είναι εκπρόσωποι, και άλλωστε προέχει να βρούμε τα προβλήματα που ενώνουν όλα τα τμήματα, θέλαμε να συμμετάσχουν όλοι οι εργάτες στη Γ. Συνέλευση και τη σύνταξη του υπομνήματος ειδάλλως ή θα φτιάχναμε ένα υπόμνημα που θα ήταν πιο πέρα από τον κόσμο, με αποτέλεσμα να κοπούμε ή πιο πίσω με αποτέλεσμα να τον τραβήξουμε πιο πίσω. Ακόμη περισσότερο μ' αυτόν τον τρόπο το αισθάνεται σαν κάτι δικό του... Τότε άρχισαν να λένε ορισμένοι ότι καθυστερούμε, δεν θα

'χουμε νομικά καλύμματα κλπ. Τέλος πάντων, πέρασε κι αυτό... Τι να το κάνω εγώ να 'χεις νομικά καλύμματα και να μην έχεις τον κόσμο; Πάμε στο Εργατικό Κέντρο Ελευσίνας, να κλείσουμε αίθουσα για τη Γ. Συνέλευση.

Στην προκήρυξη, που είχε γραφτεί πραξικοπηματικά, κατά κάποιο τρόπο, από τους άλλους, μέσα στα άλλα, έλεγε «όχι απολύσεις για συνδικαλιστικούς λόγους». Εμείς βάζουμε το θέμα, «τι πάει να πει απολύσεις για συνδικαλιστικούς λόγους; Θα σε απολύσουν γιατί κουμπώνεις στραβά το σακάκι σου, γιατί... άρα ένα από τα αιτήματα είναι... Όχι οτις απολύσεις για οποιονδήποτε λόγο». Οποιαδήποτε απόλυση είναι σε βάρος της οργάνωσης... αν τυχόν χτυπήσουνε, απαντάμε στο χτύπημα: «βγαίνουμε έξω» από το εργοστάσιο. Ο κόσμος ήταν σύμφωνος σ' αυτό.

Την Τρίτη απολύουν ένα από τα παιδιά. Μόλις το μάθαμε, μια εργάτρια πετάγεται και λέει «Άντε, όλες έξω! Απολύσανέ τον Τ., όλες έξω». Στην αρχή η διεύθυνση το πέρασε για καλαμπούρι... οπότε το ποτήρι ξεχείλισε: «δεν μπαίνουμε μέσα αν δεν μπει τέρμα σ' αυτά που ξέρετε...». Έρχεται η Χωροφυλακή, δείχνει μια διάθεση να συλλάβει ένα παιδί... ο κόσμος ορμάει εναντίον της... δεν κάνει πίσω. Τότε αντιμετωπίσαμε το πρόβλημα της επικοινωνίας με τη διεύθυνση. Έπρεπε να υπάρχει μια επιτροπή. Δεν θα 'χουμε όμως να κάνουμε ιδιαίτερες συζητήσεις... ό,τι έχει η διεύθυνση να πει, να το πει μπροστά σε όλους.

Ο κόσμος γίνεται παρέες-παρέες... συζητά τι είναι νόμιμο, τι παράνομο, ποιος φτιάχνει τους νόμους, για το συμφέρον ποιου κτλ.

Μερικοί είπανε να σηκωθούμε να φύγουμε, κλασσική άποψη της απεργίας ότι ο καθένας κάθεται σπίτι του. Αρχίζουμε και το συζητάμε... φεύγοντας αφήνουμε το χώρο, δηλαδή κάνουμε ό,τι θέλει η Διεύθυνση και γι' αυτό φέρνει την Αστυνομία, άρα καθόμαστε εδώ, που σημαίνει ότι τους κάνουμε τη ζωή πιο δύσκολη. Έρχεται η απογευματινή βάρδια. Οι περισσότεροι μένουν μαζί μας έξω. Μαζί τους είναι κι ένας παλιός συνδικαλιστής, καταξιωμένος, του Κ. Κ. Ο κόσμος τον πλησιάζει, κι αυτός λέει: «Α! Τι πράγματα είναι αυτά; Αυτά είναι αναρχίες. Όταν μιλάω εγώ, εσείς δε θα μιλάτε». Ο κόσμος λόγω της πείρας και του κύρους του παλιού συνδικαλιστή δέχεται αυτά που λέει... και ο Σ. προστέθηκε στην επιτροπή. Άρχισε αμέσως να προωθεί την επιτροπή σαν ηγεσία και από τυπική που ήταν προσπαθούσε να την μεταβάλει σε όργανο με αρμοδιότητες. Καλεί το Εργατικό Κέντρο. Έρχεται ο Π. του Ε.Κ. Ελευσίνας και χωρίς να ρωτήσει καν τον κόσμο λέει: «Εμπρός, η Επιτροπή, πάμε πάνω να μιλήσουμε». Οπότε μπαίνει το θέμα γιατί να πάμε πάνω. Τότε ο Π. κάνει τον εξής ελιγμό στον κόσμο που αντιδρούσε: «Γιατί, δεν έχετε εμπιστοσύνη στην επιτροπή σας;» και ο κόσμος λέει ότι έχει...

Πάμε επάνω, κι αρχίζει ένας διάλογος βασικά μεταξύ του εκπροσώπου του Ε.Κ. και του αφεντικού. «Κύριε Κ. τι πράγματα είναι αυτά... πρέπει οι άνθρωποι να συνδικαλίζονται» έλεγε ο Π. Οπότε του απαντάει ο Κ. «κι εγώ είμαι συνδικαλισμένος», και πρότεινε να κάτσουμε σε μια τράπεζα να τα πούμε... Η συζήτηση καταλήγει κάπως έτσι: Π: «θα περάσω να τα πούμε», κι ο άλλος: «πέρνα να σε κεράσω ένα καφέ».

Στο Ε.Κ. όπου πήγαμε ο Π. λέει: «η επιτροπή να κάτσει γύρω από ένα τραπέζι». Πάλι ανάδραση από εμάς: «Όποιος θέλει να μιλήσει, θα παίρνει το μικρόφωνο και θα μιλά, είτε είναι επιτροπή είτε όχι».

Στην πορεία της συζήτησης ο Π. κάνει πρόταση να πάει η επιτροπή σε άλλο δωμάτιο για συζήτηση. Λέμε ότι μπορούμε και πρέπει να συζητήσουμε όλοι μαζί, γιατί το θέμα αφορά όλους... Τότε ξαναχρησιμοποιείται το τέχνασμα της εμπιστοσύνης στην επιτροπή και μας ρωτά ιδιαιτέρως; «Πως βλέπετε τα πράγματα, ο κόσμος είναι έτοιμος να συνεχίσει την απεργία;». Του λέμε: «γιατί ρωτάς εμάς και δεν ρωτάς τον κόσμο;». Αποφασίζουμε να συνεχιστεί η απεργία, κι ο κόσμος ενθουσιάζεται... Λέει να συναντηθούμε στην αυλή του εργοστασίου... Το Ε.Κ. λέει ότι αυτό είναι παράνομο, να πάμε έξω. Πλειοψήφισε η άποψή τους.

Την άλλη μέρα πάμε στο δρόμο έξω από το εργοστάσιο. Η αστυνομία δεν μας αφήνει ούτε εκεί. Μπαίνει σε συζήτηση το συγκεκριμένο.

Τι νόμιμο, τι παράνομο... θέλουν να μας απομακρύνουν όσο περισσότερο από το εργοστάσιο... οι νόμοι αλλάζουν με τους αγώνες. Το ίδιο πρωί ήρθαν 2-3 φοιτητές... άρχισαν να λένε για εργατικούς αγώνες, για Σωματεία, Συνδικάτα, «να πάρουμε την Εξουσία»... Αυτό ήταν εντελώς αντίθετο με ό,τι είχαμε ξεκινήσει, ότι δηλαδή κάθε στιγμή πολιτικοποιείς το επίπεδο που ο κόσμος βρίσκεται και έτσι πάει πάρα πέρα. Τους είπαμε ότι δεχόμαστε τη συμπαράσταση αλλά δε θέλουμε καθοδηγητές.

Έρχεται και εκπρόσωπος της ΓΣΕΕ. Το αφεντικό λέει: «Εγώ θέλω μόνο την ΓΣΕΕ και τον Π. του Ε.Κ.». Ανεβαίνουν μαζί του. Όταν γυρίζουν, αρχίζει και λέει η ΓΣΕΕ στην Επιτροπή: «Τι πράγματα είναι αυτά, η απεργία σας δεν είναι δίκαιη. Ο άνθρωπος απολύθηκε για απουσίες, όχι για συνδικαλιστική δράση!» Ο κόσμος απορρίπτει την πρόταση να πάμε στο Ε.Κ. να συζητήσουμε και η ΓΣΕΕ φεύγει το μεσημέρι.

Τρώμε όλοι μαζί συντροφικά το μεσημέρι. Όταν έρχεται η απογευματινή βάρδια, ο κόσμος μένει στην αρχή ήσυχος. Μετά, σπάει το μπλόκο της αστυνομίας και ανοίγει τις πόρτες των λεωφορείων από όπου κατεβαίνουν οι εργάτες... και οι Πακιστανοί. Γίνονται φοβερές σκηνές συναδέλφωσης, γιατί το πρόβλημα ήταν βασικό: «Τι θα γίνει με τους Πακιστανούς;».

Το απόγευμα μαθαίνω ότι ο Υπουργός Εργασίας έχει καλέσει την επιτροπή, και ότι η Συνέλευση αποφάσισε να πάει η επιτροπή. Ο Υπουργός υπόσχεται: «πηγαίνετε στη δουλειά σας και αύριο-μεθαύριο θα έρθει ο συνάδελφός σας που απολύθηκε». Το Ε.Κ. συμφωνεί πλέον ότι πρέπει να λήξει η απεργία. Εγώ λέω ότι γι' αυτό θα αποφασίσει όχι η επιτροπή αλλά οι ίδιοι οι εργάτες... ο Υπουργός βγήκε από τα ρούχα του γι' αυτά τα «αναρχικά πράγματα» και μεις σηκωθήκαμε και φύγαμε. Χωρίς να καταλήξουμε πουθενά, λέγοντας ότι θα κάνουμε ό,τι αποφασίσει ο κόσμος. Στο δρόμο της επιστροφής το Ε.Κ. προσπαθεί να μας πείσει ότι ουδέποτε στην συνδικαλιστική ιστορία εκερδήθη τέτοια νίκη... Εμείς λέμε ότι «πρώτα προσλαμβάνεται ο Τ. και μετά γυρίζουμε στη δουλειά, και το αίτημά μας είναι όχι στις απολύσεις γενικά». Όταν φτάνουμε στη συνέλευση, ο κόσμος απορρίπτει τις προτάσεις του Ε.Κ.

Νομίζω ότι σ' αυτό το σημείο ο κόσμος έχει συνειδητοποιήσει τη μέθοδο από Αστυνομία, ΓΣΕΕ, Υπουργείο και Ε.Κ., και μένει πια μόνος, ενώ η σύγκρουση από τώρα γίνεται στο ίδιο του το εσωτερικό.

Την άλλη μέρα, Πέμπτη πρωί, έρχονται ξανά φοιτητές που έχουνε μια άλλη στάση συμπαράστασης, «πείτε μας τι θέλετε να κάνουμε για να σας βοηθήσουμε», στάση που ήταν και η σωστή. Στη διάρκεια της συνέλευσης τα αιτήματα αυξάνονται. Όταν έρχονται τα λεωφορεία με την απογευματινή βάρδια γίνονται φοβερές συγκρούσεις με την Αστυνομία. Πάμε στο Ε.Κ. Ελευσίνας και αποφασίζουμε τη συνέχιση της απεργίας. Ένας της ΕΣΑΚ λέει: «... η απεργία σας πέτυχε κατά 70%, αφού το υπουργείο δέχεται να γυρίσει ο Τ. στη δουλειά». «Καλά», του λέω, «έτσι τις μετράνε τις νίκες, με 70%, με ποσοστά; Όσο πιο πολύ το προχωράς, τόσα περισσότερα μπορείς να κερδίσεις».

Έρχεται κάποιος άλλος με την πληροφορία ότι το Κ.Κ. σε ειδική συνεδρίαση κατέληξε στο ότι η απεργία πέτυχε και πρέπει να λήξει. Ένα παιδί από την επιτροπή του λέει: «Ποιο κόμμα;». Του απαντάει ο άλλος: «Το κόμμα, το Κ.Κ.» «Δεν είμαι σ' αυτό το κόμμα», του λέει το παιδί, «αλλά δεν ξέρω και κανένα κόμμα που να 'ναι με μας».

Η αλήθεια είναι πως... νιώθαμε σιγά-σιγά το βάρος, τώρα που μείναμε μόνοι... η επιτροπή είχε την ευθύνη του κόσμου πάνω της και υπήρχαν ορισμένες ταλαντεύσεις. Την άλλη μέρα, στη Γ. Συνέλευση, ο κόσμος λέει «θα προχωρήσουμε». Λόγω των ταλαντεύσεων ξαναεκλέξαμε επιτροπή, που έμεινε όμως ίδια... πράγμα που για μένα έδειχνε τα όρια της απεργίας, τα όρια της ζύμωσης αυτών των 3 ημερών. Αποφασίζουμε συνέχιση της απεργίας, και μετά από σύγχυση που δημιούργησε ο «Ριζοσπάστης» σχετικά με τη συνέχιση της απεργίας έρχεται πρόσκληση από το Ε.Κ. «όπου μας περιμένει μια σπουδαία προσωπικότητα να συζητήσουμε». Εμείς καταγγέλουμε ότι είναι μπλόφα και σκοπός είναι ν' αφήσουμε το εργοστάσιο. Τότε φαίνεται ότι το πνεύμα των εργατών δεν είναι ίδιο όπως παλιά: «Πάμε στο Ε.Κ.».

Στο Ε.Κ. δεν συναντάμε «προσωπικότητα» αλλά είναι εκεί όλο το Ε.Κ., η ΕΣΑΚ και διάφοροι συνδικαλιστές. Εν τέλει, βγαίνουν λόγοι για νίκη της απεργίας, που πρέπει να λήξει, και αν πάνε στη δουλειά τους στις 3 η ώρα, στις 5 θα είναι εκεί και ο Τ. Τότε, παίρνουν πάνω οι αρχεργάτες, οι υπεύθυνοι τμημάτων, που αρχίζουν να λένε ότι έχουμε κερδίσει κτλ.

Μέσα από την επιχειρηματολογία της «νίκης», «πετύχαμε» κλπ ο κόσμος αρχίζει να σπάει. Περνάει η ψυχολογία «επιτέλους να τελειώσει το πράγμα». Δέχεται το συμβιβασμό.

Την Δευτέρα περιμένανε τον Τ. να πάνε όλοι μαζί στη δουλειά. Αυτός πήγε... με το Ε.Κ. Αργότερα, όταν ήρθε στο τμήμα, δεν του 'δωσε κανείς σημασία».

(ΑΝΤΙ, τεύχ. 12, 8-2-1975)

Γλωσσάρι

(Με την επισήμανση ότι δεν είμαστε εγκυκλοπαιδιστές, ελπίζουμε να εξηγούνται καλύτερα εδώ κάποιοι όροι που χρησιμοποιούνται στις προηγούμενες σελίδες)

αναδιανεμητικό σύστημα κοινωνικής ασφάλισης

Η κοινωνική ασφάλιση είναι μια από τις λειτουργίες του καπιταλιστικού κράτους που αποσκοπούν στη διευρυμένη αναπαραγωγή της εργασιακής δύναμης. Προς την επίτευξη αυτού του σκοπού, το σύστημα κοινωνικής ασφάλισης χορηγεί στους άμεσα και έμμεσα ασφαλισμένους παροχές (έμμεσους μισθούς) που διακρίνονται σε χρήμα (συντάξεις, επιδόματα ασθένειας, μητρότητας, ανεργίας κλπ) και σε είδος (ιατροφαρμακευτική περίθαλψη). Το σύστημα είναι οργανωμένο σε Ταμεία κύριας και επικουρικής ασφάλισης. Το *αναδιανεμητικό* μοντέλο κοινωνικής ασφάλισης δομείται βάσει της αρχής των τρεχουσών πληρωμών (Pay-As-You-Go systems). Δηλαδή, οι τρέχουσες παροχές (συντάξεις κλπ) χρηματοδοτούνται από τις τρέχουσες ασφαλιστικές εισφορές που επιβάλλει το κράτος σε εργαζόμενους και εργοδότες –στους οποίους περιλαμβάνεται και το ίδιο το κράτος. Όπως δείξαμε και στο κυρίως κείμενο της μπροσούρας (βλ. τα δύο πρώτα κεφάλαια), το μοντέλο αυτό έλκει την ιστορική του καταγωγή από τα ταξικά ταμεία αλληλοβοήθειας που ανέπτυξαν οι ίδιοι οι προλετάριοι. Η «χρυσή εποχή» του στη Δύση συμπίπτει με την περίοδο της κεϋνσιανής ρύθμισης, και τα χρόνια που ακολούθησαν την εξέγερση του '68, περίοδο κατά την οποία προωθήθηκε η κοινωνική συναίνεση, η επίτευξη της πλήρους απασχόλησης και η ενίσχυση της συνολικής ζήτησης, συμπεριλαμβανομένης της κατανάλωσης της εργατικής τάξης.

Εμείς από την μεριά μας αξίζει να σημειώσουμε ότι ο όρος «διανεμητικός», που χρησιμοποιείται για να χαρακτηριστεί το εν λόγω σύστημα κοινωνικής ασφάλισης, είναι παραπλανητικός και συμβάλλει στην μυστικοποίηση των καπιταλιστικών σχέσεων, αφού εμφανίζει το κράτος και τους εργοδότες να «συμμετέχουν» με το «δικό» τους μερίδιο στον έμμεσο μισθό μας. Όμως, όπως είναι γνωστό, όλη η κοινωνική αξία και υπεραξία παράγεται από την εκμετάλλευση της δικής μας εργασίας, άρα αυτό που τάχα μου μας «επιστρέφουν» ως έμμεσο μισθό είναι στην πραγματικότητα ένα μέρος μόνο της συνολικής υπεραξίας που καρπώνονται τα αφεντικά.

❖

ενσωμάτωση της εργατικής τάξης

Η ενσωμάτωση έχει για μας διττή έννοια. Σαν τέτοια θα χαρακτηρίζαμε την ιστορική διαδικασία εισχώρησης στην κοινότητα του κεφαλαίου ενός μεγάλου κομματιού της εργατικής τάξης των καπιταλιστικά αναπτυγμένων χωρών μέσω της κατανάλωσης. Με αφετηρία το μεσοπόλεμο και ουσιαστικά μετά τον β΄ παγκόσμιο πόλεμο, ο **μισθός** της εργατικής τάξης χρησιμοποιείτο πλέον ως δυναμικός μοχλός συσσώρευσης και όχι ως απλό μέσο για την αναπαραγωγή της. Αλλιώς και *φορντισμός*, πρόκειται για μια ιστορική συνθήκη υπαγωγής του συνόλου της ζωής στις καπιταλιστικές κοινωνικές σχέσεις, όπου παραγωγή και κατανάλωση είναι αλληλοσυμπληρούμενα μέρη ενός όλου αλλοτριωμένης κοινωνικής οργάνωσης. Με αυτήν λοιπόν την οπτική, η ενσωμάτωση δεν προσδιορίζεται ούτε ηθικίστικα («ξεπούλημα» της εργατικής τάξης) ούτε μεταφυσικά, αντιιστορικά, ως «η κατανάλωση είναι επιλογή».

Θα ορίσουμε όμως πάλι σαν ενσωμάτωση μια **γενικότερη** διαδικασία που αφορά το σύνολο του πλανήτη και άρα και του πλανητικού προλεταριάτου. Η επέκταση της καπιταλιστικής σχέσης σ' όλες τις πλευρές της ζωής και η επιβολή της σ' όλο τον πλανήτη σαρώνει κάθε προκαπιταλιστική, *αυτόνομη* δυνατότητα αυτοσυντήρησης και ελέγχου. Είναι αυτή η προέλαση του κεφαλαίου ως σχέση που ενώ αποκλείει εκατομμύρια προλετάριων απ' τον κοινωνικά παραγόμενο πλούτο τους ενσωματώνει στην επικράτειά του. Είτε σαν ακτήμονας του «τρίτου κόσμου», είτε σαν άνεργος της ανατολικής Ευρώπης, είτε full-time εργάτης του «πρώτου», το nowhere to go είναι πια μια αναπόδραστη, αντικειμενική πραγματικότητα. Το κεφάλαιο ενσωματώνει διαφοροποιώντας και όχι ομογενοποιώντας· διαχωρίζει και συνενώνει διαχωρισμένα χωρίς ν' αφήνει δυνατότητα πραγματικής εναλλακτικής λύσης –παρά μόνο μία και μοναδική διέξοδο: την καταστροφή του.

❖

εργασιακή δύναμη

Είναι η δραστηριότητα που δημιουργεί αξία, η ικανότητα του συλλογικού εργάτη προς παραγωγή. Η ικανότητα αυτή δεν περιορίζεται ούτε εξαντλείται στην εκτέλεση χειρωνακτικής (ανειδίκευτης) εργασίας: η φαντασία, η σκέψη, τα συναισθήματα αποτελούν εξίσου πρώτη ύλη για παραγωγή αξίας στο κοινωνικό εργοστάσιο. Η εργασιακή δύναμη είναι το εμπόρευμα που δημιουργεί αξία, καθώς με την αγορά και τη χρήση του απ' το κεφάλαιο αποσπάται εργασία, η μόνη πηγή δημιουργίας αξίας. Αντίθετα με τις άλλες μορφές εργασίας όμως, η ίδια της η αναπαραγωγή, δηλ. η γνωστή σ' όλους μας βιολογική και κοινωνική αναπαραγωγή ανθρώπων-μελλοντικών εργατών, είναι μια παραγωγική διαδικασία που δεν αναγνωρίζεται σαν τέτοια. Η συναισθηματική της επένδυση με την ιδεολογία της «προσφοράς αγάπης» των γυναικών εξασφαλίζει στο κεφάλαιο, αιώνες τώρα, την αμισθία τους.

❖

κεφαλαιοποιητικό σύστημα κοινωνικής ασφάλισης

Εν αντιθέσει με την αρχή της ισότητας εισοδήματος μεταξύ εργαζομένων και συνταξιούχων που χαρακτηρίζει το αναδιανεμητικό σύστημα, το *κεφαλαιοποιητικό* (ή ανταποδοτικό/αναλογικό) σύστημα βασίζεται στην αρχή της ατομικής κεφαλαιακής συσσώρευσης, σύμφωνα με την οποία το ύψος της παρεχόμενης σύνταξης ενός

εργαζομένου συναρτάται από τις προκαθορισμένες εισφορές που αυτός καταβάλλει καθόλη τη διάρκεια του εργασιακού βίου του, είτε σε ειδικούς επενδυτικούς οργανισμούς είτε σε ατομικούς λογαριασμούς, τους οποίους διαχειρίζονται ειδικοί (κρατικοί ή ιδιωτικοί) φορείς. Με λίγα λόγια, ο κάθε εργαζόμενος δημιουργεί έναν ατομικό λογαριασμό όπου συσσωρεύει, εικονικά ή πραγματικά, χρηματικό κεφάλαιο (βλ. εισφορές), το οποίο με τη σειρά του επενδύεται στον χρηματοπιστωτικό τομέα ώστε να χρηματοδοτήσει τη σύνταξη του κατόχου του στο μέλλον και τις λοιπές ασφαλιστικές παροχές.

Η υιοθέτηση του εν λόγω μοντέλου επιτείνει περαιτέρω τη διαίρεση και εξατομίκευση των προλετάριων, καθώς μάχονται μεταξύ τους για μια λίγο καλύτερη δουλίτσα, που θα οδηγήσει σε μια λίγο καλύτερη συνταξούλα. Παράλληλα, με τον τρόπο αυτό κινητοποιούνται τεράστια, έως τότε αδρανή, χρηματικά κεφάλαια, τα οποία συγκεντρώνει και διευθύνει η Διεθνής του κεφαλαίου, ο χρηματοπιστωτικός τομέας, ενάντια στο παγκόσμιο προλεταριάτο (βλ. τρίτο κεφάλαιο).

Τα συστήματα κοινωνικής ασφάλισης που εφαρμόζονται σήμερα στην πράξη είναι ένας συνδυασμός των δύο συστημάτων.

❖

κοινωνικό κεφάλαιο

Αν και ο Μαρξ μ' αυτόν τον όρο εννοούσε το συνολικό κεφάλαιο, εδώ τον χρησιμοποιούμε για να δηλώσουμε τις δαπάνες που το κράτος, κυρίως μεταπολεμικά, αναγκάστηκε να κάνει για να παρέμβει στη διαδικασία ιδιωτικής συσσώρευσης κάνοντας την πιο κερδοφόρα. Είτε σαν κοινωνική επένδυση (έργα υποδομής, εκπαίδευση, έρευνα) είτε σαν κοινωνική κατανάλωση (συγκοινωνίες, υπηρεσίες, ασφάλιση υγείας και γήρατος), το κοινωνικό κεφάλαιο αντικατοπτρίζει την αναγκαιότητα της ανάπτυξης του κρατικού τομέα, που αποδεδειγμένα, τόσο πολύ χρειάζεται ο ιδιωτικός –κόντρα σε όσα λένε ορισμένοι νεοφιλελεύθεροι, αλλά αναγνωρίζουν οι ορντοφιλελεύθεροι.

❖

κοινωνικός μισθός

Σ' ένα πρώτο επίπεδο, σαν κοινωνικό μισθό θα ορίζαμε τις κρατικά οργανωμένες παροχές σε χρήμα και είδος: παροχές υγείας, ιατρικής περίθαλψης, εκπαίδευσης, δημόσιες πολιτιστικές εκδηλώσεις, άδεια ασθένειας, άδεια διακοπών, κύησης και τοκετού κτλ. Όπως και ο άμεσος όμως μισθός, ως έκφραση της ταξικής σχέσης, έχει δύο πλευρές: απ' τη μια, την πλευρά του κεφαλαίου, δηλ. την προσπάθεια του κράτους να ελέγξει την αναπαραγωγή της τάξης αποσπώντας όλο και περισσότερη εργασία με όλο και λιγότερες παροχές· από την άλλη, την πλευρά της εργατικής τάξης, που αγωνίζεται για όλο και περισσότερες παροχές με όσο το δυνατόν λιγότερο έλεγχο, καταναγκασμό και εργασία. Η ταξική πάλη γύρω από τον κοινωνικό μισθό, όταν διαταράσσει τη σχέση «ανταλλαγής» μέσων αναπαραγωγής με έλεγχο, γίνεται πάλη ενάντια στην καπιταλιστική σχέση που αυτός εμπεριέχει.

❖

κρίση της κοινωνικής αναπαραγωγής

Συνήθως ως «κοινωνική αναπαραγωγή» εννοείται η καπιταλιστική διαδικασία της παραγωγής ως συνολική διαδικασία, δηλ. ως διαδικασία που παράγει όχι μόνο εμπορεύματα και υπεραξία, αλλά και την ίδια την καπιταλιστική σχέση. Αν όμως διευρύνουμε αυτόν τον ορισμό αναγνωρίζοντας

ότι η αξία δεν δημιουργείται μόνο από την αφηρημένη, μισθωτή εργασία που παράγει εμπορεύματα αλλά και απ' την εργασία που **παράγει** και αναπαράγει την εργασιακή δύναμη• αν η αξία της εργασιακής δύναμης δε μετριέται μόνο με την αξία των μέσων συντήρησης που απαιτούνται για την παραγωγή, την ανάπτυξη, τη διατήρηση και τη διαιώνισή της, αλλά και το χρόνο απλήρωτης εργασίας (τα γνωστά «οικιακά») που επίσης δαπανάται για την παραγωγή της, τότε ανακαλύπτουμε όχι μόνο το αόρατο (θηλυκό) προλεταριάτο αλλά και μια διαχρονική αιτία απαξίωσης της εργασιακής δύναμης.

Φυσικά η αναγνώριση της ύπαρξης ενός «κοινωνικού πλεονάσματος», μιας άμισθης εργασίας τόσο θεμελιακής στον καπιταλισμό και ταυτόχρονα τόσο υποτιμημένης, περιθωριοποιημένης, ταυτισμένης με τη «γυναικεία φύση», δεν έχει για μας ακαδημαϊκό ενδιαφέρον. Μας ενδιαφέρει γιατί διευρύνει την έννοια του συλλογικού, παραγωγικού εργάτη. Κι αν μάλιστα στην παραγωγική εργασία συμπεριλάβουμε και αυτή των φοιτητών, των αγροτών που αυτοσυντηρούνται, των σκλάβων και ιδιαίτερα των δούλων πορνών, τότε ένα μεγάλο κομμάτι της κοινωνικής αναπαραγωγής βγαίνει στην επιφάνεια μαζί με τα υποκείμενά του.

Αυτό σημαίνει ότι αναγνωρίζουμε και τις αρνήσεις τους, τις εξεγέρσεις τους, την υπόκωφη ή ηχηρή ανταγωνιστική τους στάση, τη μαζική τους διαμαρτυρία ή την εξατομικευμένη απειθαρχία τους. Μ' αυτήν την οπτική, ως *κρίση της κοινωνικής αναπαραγωγής* δεν θα θεωρήσουμε μόνο τη διάρρηξη του κύκλου της καπιταλιστικής διαδικασίας συσσώρευσης λόγω του εργατικού ανταγωνισμού μέσα στην επιχείρηση (απεργίες, σαμποτάζ, καταλήψεις κτλ.), αλλά και τη ρήξη στην παραγωγή και αναπαραγωγή της εργασιακής δύναμης. Μια μαζική άρνηση των γυναικών να κάνουν παιδιά, η υπογεννητικότητα (ή η υπεργεννητικότητα), οι αγροτικές εξεγέρσεις, η φοιτητική «υπεραιωνοβιότητα», μπορούν να φέρουν κάλλιστα το κεφάλαιο σε κρίση. Φυσικά μια τέτοια ερμηνεία στερείται του όγκου στατιστικών, μελετών και στοιχείων που άφθονα βρίσκει κανείς σχετικά με τις «οικονομικές κρίσεις». Όμως μόνο αν ψάξει κανείς (και αναδείξει) τον ανταγωνισμό *και* των «κομπάρσων» του καπιταλισμού μπορεί να ισχυριστεί ότι βρίσκεται στο σωστό δρόμο για την ερμηνεία των κρίσεων και την ανατροπή του.

❖

πληθυσμιακό πλεόνασμα ή σχετικός υπερπληθυσμός

Είναι οι άνεργοι η υποαπασχολούμενοι (σήμερα η ταχύτητα της εναλλαγής των δύο καταστάσεων τις κάνει όλο και πιο δυσδιάκριτες μεταξύ τους) που ήδη μετά τον β΄ παγκόσμιο πόλεμο εξαρτώνται όλο και περισσότερο απ' τα κρατικά κοινωνικά επιδόματα, αφού τα αυτόνομα δίκτυα αλληλοβοήθειας του παρελθόντος εξαφανίστηκαν. Ακόμα και στην περίφημη εποχή της «πλήρους απασχόλησης» ένα ποσοστό υπερπληθυσμού ήταν πάντα αναγκαίο και υπαρκτό.

Αντιγράφουμε από *Το Κεφάλαιο*: *«Η δημιουργία του σχετικού υπερπληθυσμού είναι αδιαχώριστη απ' την ανάπτυξη της παραγωγικής δύναμης της εργασίας και επιταχύνεται από την ανάπτυξη αυτή, που εκφράζεται με τη μείωση του ποσοστού του κέρδους. Ο σχετικός υπερπληθυσμός προβάλει τόσο πιο χτυπητά σε μια χώρα, όσο πιο αναπτυγμένος είναι σ' αυτήν ο κεφαλαιοκρατικός τρόπος παραγωγής... Οι ίδιες συνθήκες που ανέβασαν την παραγωγική δύναμη της εργασίας, αύξησαν τη μάζα των παραχθέντων εμπορευμάτων, διεύρυναν τις αγορές, επιτάχυναν τη συσσώρευση του κεφαλαίου, και σα μάζα, και σαν αξία, και μείωσαν το ποσοστό του κέρδους, αυτές οι ίδιες συνθήκες δημιούργησαν και δημιουργούν συνεχώς έναν σχετικό υπερπληθυσμό, έναν υπερπληθυσμό από εργάτες, που δεν χρησιμοποιούνται απ' το πλεονάζον κεφάλαιο,*

εξαιτίας του χαμηλού βαθμού εκμετάλλευσης της εργασίας, με τον οποίο μόνο θα μπορούσε να χρησιμοποιηθεί, ή τουλάχιστον εξαιτίας του χαμηλότερου ποσοστού κέρδους, που θα απόφερε η χρησιμοποίησή τους με το δοσμένο βαθμό εκμετάλλευσης». Σημαντική είναι επίσης η πολιτική χρήση της ανεργίας για την ενδυνάμωση του ανταγωνισμού μεταξύ των εργατών στην αγορά εργασίας.

❖

ταξική σύνθεση

Όπως ορίστηκε από τους ιταλούς εργατιστές του Quaderni Rossi στις αρχές της δεκαετίας του '60, ταξική σύνθεση είναι *«...οι διάφορες μορφές προλεταριακής συμπεριφοράς που εκδηλώνονται όταν συγκεκριμένες μορφές εργασιακής δύναμης εισάγονται σε συγκεκριμένες διαδικασίες παραγωγής»*. Με άλλα λόγια, η ταξική σύνθεση αφορά τη σχέση ανάμεσα στην αντικειμενική δυναμική του καπιταλισμού (τον τρόπο με τον οποίο το κεφάλαιο συναρθρώνει και κοινωνικοποιεί την εργασιακή δύναμη) και την εργατική υποκειμενικότητα (τον τρόπο, με τον οποίο οι εργάτες στρέφουν την τεχνική σύνθεση, στην οποία υπόκεινται, ενάντια στο κεφάλαιο). Η **τεχνική** ταξική σύνθεση περιγράφει τον τρόπο, με τον οποίο το κεφάλαιο συναρθρώνει την εργασιακή δύναμη και αφορά τόσο τους όρους της άμεσης παραγωγικής διαδικασίας (καταμερισμός της εργασίας, χρήση των μηχανών) όσο και τους όρους της διαδικασίας αναπαραγωγής της κεφαλαιακής σχέσης (δομή της οικογένειας, σχέσεις κοινότητας κλπ). Στον αντίποδα βρίσκεται η **πολιτική** ταξική σύνθεση (ή **ανασύνθεση**) που περιγράφει τον τρόπο, με τον οποίο η εργατική τάξη αυτοοργανώνεται συλλογικά για να χρησιμοποιήσει τα μέσα παραγωγής και τις κυρίαρχες μορφές αναπαραγωγής ως μέσα αγώνα.

Όταν η ταξική πάλη φτάσει σε ένα επίπεδο που γίνεται απειλητική για την απρόσκοπτη καπιταλιστική συσσώρευση, το κεφάλαιο αναδιαρθρώνει την παραγωγική διαδικασία με στόχο την **αποσύνθεση** της εργατικής τάξης, δηλαδή την όξυνση των ενδοταξικών συγκρούσεων και διαιρέσεων. Αυτό έχει ως –προσδοκώμενο– αποτέλεσμα τη δημιουργία μιας νέας εργασιακής δύναμης χωρίς δικό της παρελθόν αγώνων. Εν γένει, οι ταξικοί αγώνες και η καπιταλιστική αναδιάρθρωση συνιστούν ένα ανταγωνιστικό προτσές, το οποίο διευρύνει το πλέγμα των κοινωνικών σχέσεων καθιστώντας το συνθετότερο. Για όσο χρονικό διάστημα το κεφάλαιο έχει την πρωτοβουλία των κινήσεων, είναι δυνατόν να μετατρέπει την ταξική πάλη σε κινητήρα της καπιταλιστικής ανάπτυξης και εμβάθυνσης της καπιταλιστικής κοινωνικής σχέσης. Σε περιόδους, όμως, που οι προλεταριακοί αγώνες είναι ισχυροί και κυκλοφορούν σε ολόκληρο το πλέγμα των κοινωνικών σχέσεων είναι δυνατόν να διαρρηχθεί αυτή η διαλεκτική της καπιταλιστικής ανάπτυξης και το προλεταριάτο να ανασυντεθεί ως τάξη για τον εαυτό της• για τις ανάγκες και τις επιθυμίες της.

Βασικοί δείκτες απασχόλησης στην Ελλάδα

Εργατικό δυναμικό	*4.831.600[α]*
Μή Ενεργός Πληθυσμός	*4.410.700[α]*
Σύνολο απασχολουμένων	*3.671.100[α]*
Μισθωτοί	*2.409.500[α]*
Αυτοαπασχολούμενοι	*843.100[β]*
Απασχολούμενοι στη Γεωργία	*461.300[α]*
Απασχολούμενοι στη Βιομηχανία	*345.300[α]*
Απασχολούμενοι στις Υπηρεσίες	*2.658.600[α]*

Ολικώς ή μερικώς ανασφάλιστα τμήματα εργαζομένων

Αδήλωτη εργασία	*1.205.000 [γ] (περίπου)*
Άνεργοι	*1.160.500[α] (24% επί του εργατικού δυναμικού)*
Απασχολούμενοι με μερική απασχόληση	*333.800[α]*
Απασχολούμενοι με προσωρινή απασχόληση	*259.863[δ]*
Συμβοηθούντα μέλη της οικογένειας	*162.600[α]*
Εργαζόμενα ανήλικα παιδιά	*100.000 (τουλάχιστον)[ε]*
Ξένοι εργάτες	*από 550.000 έως 1.000.000[στ]*
Γυναικεία απασχόληση στο σπίτι (νοικοκυρές)	*2.846.712[ζ]*

[α] Τα στοιχεία προέρχονται από την ΕΛΣΤΑΤ για το 3ο τρίμηνο του 2015.

[β] Πολλοί από αυτούς που δηλώνονται ως «αυτοαπασχολούμενοι» είναι στην πραγματικότητα μισθωτοί με δελτία παροχής υπηρεσιών. Τα στοιχεία προέρχονται από την ΕΛΣΤΑΤ για το 3ο τρίμηνο του 2015.

[γ] Πρόκειται για κάθε είδους εργασία που δεν έχει δηλωθεί στις υπηρεσίες κοινωνικής ασφάλισης και συνυπολογίζεται η αδήλωτη και η ανασφάλιστη εργασία. Στην κατηγορία αυτή ανήκουν οι πλέον «ευάλωτες» ομάδες της αγοράς εργασίας: οι άνεργοι, οι αυτοαπασχολούμενοι, οι εποχιακοί, τα παιδιά, οι φοιτητές και οι μετανάστες. Στην Ελλάδα εντοπίζεται κυρίως στις κατασκευές, το λιανικό εμπόριο, τα ξενοδοχεία και τα εστιατόρια (25% επί του συνολικού εργατικού δυναμικού). Τα στοιχεία προέρχονται από την ILO για το έτος 2014.

[δ] Τα στοιχεία προέρχονται από το ΙΝΕ ΓΣΕΕ για το έτος 2014.

[ε] Ο αριθμός αυτός προέρχεται από στοιχεία της Διεθνούς Οργάνωσης Εργασίας κατά τον εορτασμό της Παγκόσμιας Ημέρας κατά της Παιδικής Εργασίας το 2014.

[στ] Ο αριθμός τους είναι δύσκολο να υπολογιστεί με ακρίβεια λόγω της μεγάλης κινητικότητας των μεταναστών από κοινοτικές χώρες (λ.χ. Πολωνοί, Ρουμάνοι, Βούλγαροι, που σύμφωνα με τα στοιχεία του 2011 αριθμούσαν 200.000 άτομα) και των Αλβανών που από το 2010 δεν χρειάζονται βίζα για προσωρινές εισόδους, αλλά και των «διερχόμενων» μεταναστών (390.000 σύμφωνα με μια μελέτη του 2011), οι οποίοι προσπαθούν να φτάσουν σε κάποια χώρα της Βόρειας Ευρώπης. Έτσι ο μόνος βέβαιος αριθμός είναι οι 550.000 μετανάστες εκτός Ε.Ε. κάτοχοι άδειας παραμονής, σύμφωνα με τα στοιχεία του Υπουργείου Εσωτερικών. Εξαιρούνται επίσης οι 850.000 «πρόσφυγες» που έφτασαν στην Ελλάδα το 2015.

[ζ] Το νούμερο προκύπτει αν από το σύνολο των νοικοκυριών που υπάρχει γυναίκα αφαιρέσουμε τα νοικοκυριά εκείνα στα οποία οι οικιακές εργασίες γίνονται από μετανάστριες οικιακές βοηθούς. Σύμφωνα με τα στοιχεία της απογραφής του 2011, υπάρχουν 3.021.133 νοικοκυριά. Αν απ' αυτά αφαιρέσουμε τα νοικοκυριά που είναι μονογονεϊκές οικογένειες με πατέρα και παιδί/ιά έχουμε 3.021.133 - 74.421= 2.946.712 γυναίκες νοικοκυρές. Επίσης, από την απογραφή το 2001 αλλά και από μεταγενέστερες πηγές έχουμε ότι 60.000 νόμιμες μετανάστριες εργάζονται σε υπηρεσίες οικιακής εργασίας. Αν συμπεριλάβουμε βέβαια και τις «παράνομες» μετανάστριες, μπορούμε να πούμε ότι οι μετανάστριες οικιακές βοηθοί ανέρχονται περίπου στις 100.000. Συνεπώς, οι γυναίκες εργαζόμενες στο σπίτι είναι 2.946.712 - 100.000 = 2.846.712

σχετικά με το κοινωνικό καπιταλιστικό κράτος
(και τον έλεγχο που ασκεί),
την κρίση της κοινωνικής αναπαραγωγής,
την επίθεση στον κοινωνικό μισθό
και την προσωρινή ήττα της τάξης μας

γ' έκδοση Δεκέμβριος 2015

Για επικοινωνία: Τ.Θ. 76149, Τ.Κ. 17110

http://synelefsi-syntagmatos.espivblogs.net/
email: synel.syntagma@espiv.net